Ioan Chindriș

•

Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian

Carte apărută cu sprijinul
Ministerului Culturii și Cultelor

© Editura România Press, 2002

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

CHINDRIȘ, IOAN
Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian /
Ioan Chindriș. - Ed. a II-a, -
București: Editura România Press 2002

240 p.; 20 cm.

ISBN 973-8236-18-5

930 (498) Papiu Ilarian, A.

Tehnoredactare: Dinu VIRGIL

Ioan Chindriș

IDEOLOGIA REVOLUȚIONARĂ A LUI ALEXANDRU PAPIU ILARIAN

Ediția a II-a, revăzută

Editura România Press
București, 2002

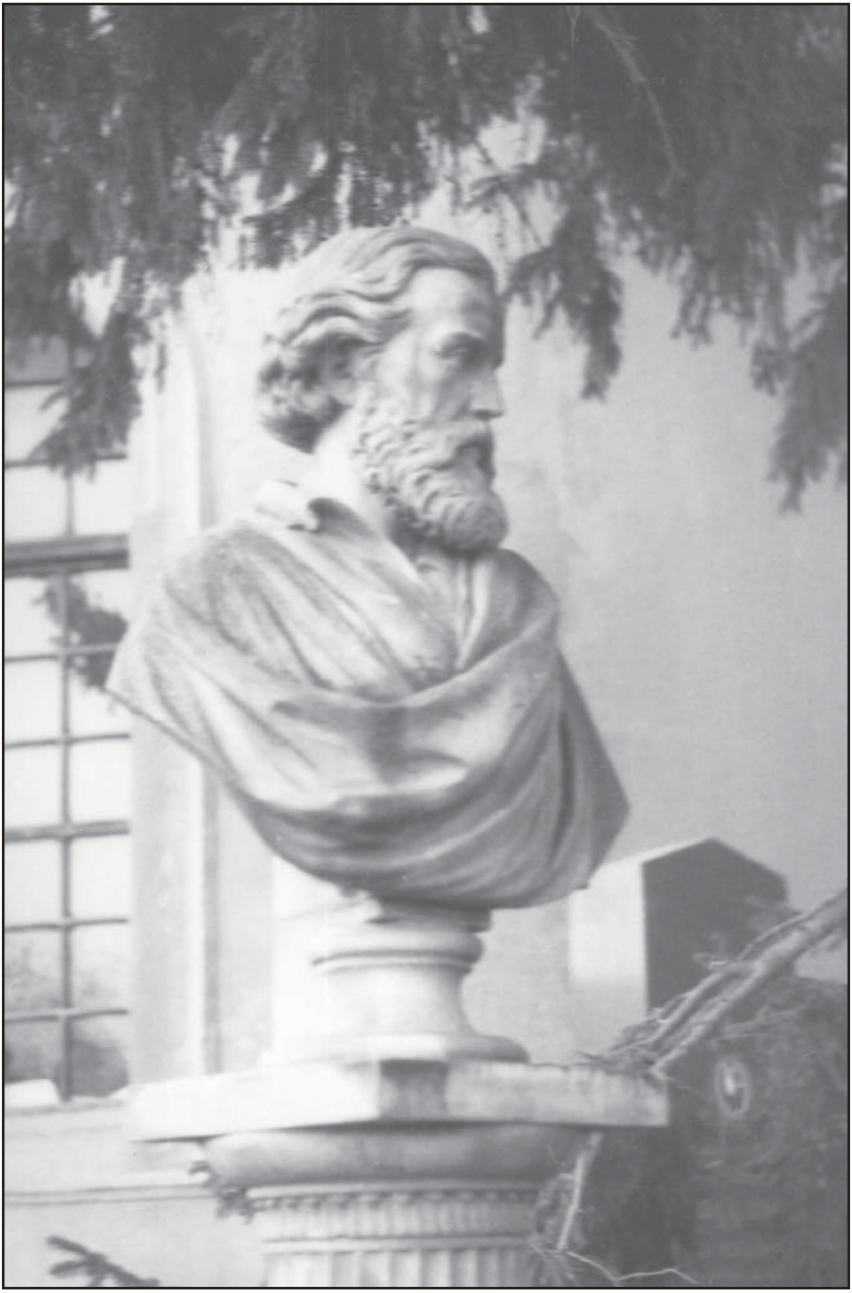

Cuvânt înainte

Zestrea ideologică a Revoluției de la 1848 constituie una dintre cele mai valoroase și mai trainice manifestări din istoria spiritualității românilor. O seamă de trăsături specifice, îndeobște cunoscute, au făcut ca anul revoluționar 1848 să fie pentru Țările Române o adevărată placă turnantă a istoriei lor. În acest punct au convers toate consecințele de până atunci, și de aici s-au răspândit concluziile majore ale viitorului românilor. Din punctul de vedere al creației ideologice originale, care se confirmă nemijlocit în practica revoluționară, 1848 are pentru români aceeași semnificație ca Revoluția de la 1789 pentru francezi. Acționând în sens vertical asupra întregului angrenaj social, ideile Revoluției au produs dizlocări, schimbări ireversibile în fundamentul gândirii politice, dinamizându-i cursul. Marea descoperire a generației de la 1848 este sinteza politico-ideologică, acea înmănunchere ordonată a unor meditații mai vechi asupra destinului țării, care capătă acum forța coerentă a unui sistem. Aici își are explicația neobișnuita abundență de scrieri, care au anticipat, secondat și postfațat Revoluția română, mai importantă, poate, prin ideile pe care le-a făurit, decât prin realizările efective pe tărâmul politic și social concret. Revoluția așa cum s-a manifestat în Țările Române, a fost mai degrabă un prezent pentru viitor, cel mai important salt calitativ spre crearea națiunii române moderne.

Într-adevăr, puține ideologii din trecutul românilor s-au confirmat cu atâta strălucire în viitor, ca aceea a Revoluției de la 1848. Liniamentele de bază ale evoluției României, timp de aproape un secol, sunt schițate in programul ideologic al pașoptiștilor noștri:

emanciparea socială, independența națională, unitatea politică, imperativul continuu al progresului. Deduse din adevăruri tari, din legile obiective ale istoriei românilor, ideile revoluționarilor noștri de la 1848 sunt, in ceea ce au ele superior și original, actuale și astăzi, constituind una dintre sursele legitime din care izvorăște gândirea politică a României contemporane. Este explicabil, așadar, interesul de care s-a bucurat și se bucură moștenirea ideologică pașoptistă din partea cercetătorilor, interes întruchipat atât în sinteze istoriografice, cât și în analize particulare sau cercetări documentare. Rezultatele sunt, în mod constant, favorabile exegezei noastre, dovedind valabilitatea tezelor fundamentale ale istoriografiei românești, după care istoria poporului român a fost un demers organic, legitim, in concordanță permanentă cu principiile de justețe politică ale fiecărei epoci istorice în parte. Așadar, ca să parafrazăm un pasaj din 1840 al lui Teodor Aron, „dacă avem ceva nădejde în viitor, să deschidem istoria".

Generația română de la 1848 s-a manifestat în raporturi de congenialitate, formând o mare școală politică și ideologică.Scrierile reprezentanților ei au trăsături comune, ca chipurile unui album de familie. Dar, la o privire mai atentă, observăm că profilul generației, fizionomia familiei de idei s-a configurat nu din ceea ce au ei comun, ci din acele virtuți care îi definesc drept creatori originali. Aceste priorități și trăsături proprii din scrierile fiecăruia sunt arterele vitale prin care circulă seva generației înseși. Fără cunoașterea lor, privirea de sinteză nu poate fi decât fie parțială, fie eronată.

Alexandru Papiu Ilarian este cel mai caracteristic ideolog transilvănean al Revoluției de la 1848. În ansamblul gândirii pașoptiste unitare, opera sa înmănunchiază problemele specifice ale mersului revoluției în Transilvania, a cărei trăsătură de bază era impunerea națiunii române ca prezență politică regentă într-o provincie aflată sub dominație străină. Scriitor fecund,întâiul istoriograf al revoluției din Transilvania, Papiu Ilarian a desprins o serie de idei și conexiuni politice, care întregesc armonios peisajul gândirii revoluționarilor

noștri de la 1848, el însuși situându-se cu cinste alături de Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu, a căror influență se resimte, de fapt, masiv in opera sa. La fel cu cei doi confrați de generație, transilvăneanul se caracterizează prin analiza profundă și lucidă a obiectului generator de concluzii ideologice. Asemeni celor doi, este un ctitor al istoriografiei cu înțeles politic, acea Historia militans fără de care răscolirea trecutului nu are nici un înțeles. Istoria Românilor din Dacia Superioară, scrisă nemijlocit după Revoluția din 1848, ca o continuare ideologică a revoluției, este un exemplu remarcabil de scriere militantă, una dintre cele mai expresive opere din marea bibliografie a generației pașoptiste românești. Cu această operă de bază a laturii pașoptiste transilvănene accedem, apoi, și în plinul fenomenului de conturare a formelor romantice în istoriografia noastră. Generația de la 1848, creatoarea istoriografiei romantice, a avut privilegiul de a-și trăi în dinamica manifestării lor vii, ca factori generatori de istorie. De aici farmecul inegalabil al acestor opere, care se confundă cu revoluția însăși.

Geneza unor scrieri ca Mersul revoluției în istoria românilor a lui Nicolae Bălcescu, Dorințele partidei naționale din Moldova a lui Mihail Kogălniceanu sau Românii și ungurii a lui Simion Bărnuțiu este în strânsă conexiune cu activitatea revoluționară a autorilor. Detașarea este imposibilă, priza la realitate desăvârșită, iar de aici acea prețioasă calitate de martori a autorilor. Istoria lui Papiu Ilarian – și nu numai ea ! – oglindește din plin această calitate, iar stilul romantic izvorăște firesc din expresia fremătătoare a conținutului. Forma dat esse rei.

Papiu Ilarian a fost, apoi, alături de Nicolae Bălcescu, printre convingătorii martori ai Revoluției române de la 1848 în lume. Karl Marx, întemeietorul celei mai înaintate concepții politice a secolului al XIX-lea, a preluat de la Alexandru Papiu Ilarian nu numai datele și faptele revoluției din Transilvania, ci și spiritul și justificarea lor istorică, acordându-le girul aprobării desăvârșite. Așa cum, din scrierile lui Nicolae Bălcescu Marx a recepționat argumentele

ideologice ale revoluției din Țara Românească. Cei doi ideologi români, ca și alții din generația revoluției, și-au validat, așadar, ideile la scară europeană, încă în timpul vieții lor. E un argument în plus pentru o atentă analiză a acestor idei, a împrejurărilor și modalităților concrete în care s-au născut ele, a resorturilor care le-au declanșat și a înrâuririi pe care au avut-o asupra contemporanilor și urmașilor.

În cazul lui Alexandru Papiu Ilarian, o astfel de analiză lipsea până acum. E, credem, destul pentru a o justifica pe cea de față.

Ioan Chindriș

Cronologie

Evenimentele vieții lui Alexandru Papiu Ilarian între 1843-1852

(Perioada formării ideologiei sale pașoptiste și a elaborării Istoriei românilor din Dacia Superioară. Cu trimitere la izvoarele consultate.)

1843 – *septembrie:* Alexandru Pop, fiul preotului Ioan Bucur Pop din Budiul de Câmpie, se înscrie în anul I de filosofie al Liceului greco catolic din Blaj, după ce absolvise cursul complet, de 5 ani, al Gimnaziului romano catolic din Târgu-Mureș, ca elev de maximă eminență. Profesori la Blaj îi are pe Nicolae Marcu la fizică, Ioan Rusu la geografie și istorie, Simion Bărnuțiu la filosofie, Iosif Popla religie (D, XLVI; R, LXVII/2; R, LXVIII/15).

- *septembrie 21:* Seara la ora 9 se comite cel de al doilea atentat la viața lui Simion Bărnuțiu, în piața Blajului, pe când se întorcea acasă de la profesorul Dimitrie Boer. Autorii atentatului sunt „haiducii curții (episcopale – n.ns.), de prefectul trimiși" (D, XLVII; R, LXIX/742-743; R, II).

- *decembrie:* Alexandru Pop face cunoștință cu ineditele lui Gheorghe Șincai ("Pe la 1843, copil, student la Blaj, am luat din archiv spre consultare, și apoi am înapoiat, un volum manuscris de acte originali, relative la Șincai", D, XLVIII).

1844 – *septembrie:* Părăsește liceul blăjean și se înscrie în anul al II-lea de filosofie la Liceul academic piarist din Cluj. În cele

două clase de filosofie, ca și în cursul superior, de drept, studiau numeroși tineri români din viitoarea generație a revoluției: Avram Iancu, Axente Sever, Alexandru Bătrâneanu, Ioan Pușcariu, Iosif Hodoș, Nicolae Popea, Elisei Armatu, Petru Prodan și alții (D, I; R, VI/36 – 46; R, VII; R, VIII/27 – 30; R, XI).

- *noiembrie 8:* Într-un raport înaintat Cancelariei aulice a Transilvaniei din Viena, secretarul Consistoriului neunit din Sibiu, Nicolae Baiul, se plânge că studenții români de la Liceul academic din Cluj nu frecventează slujbele religioase și că nu primesc o educație religioasă adecvată (R, XI; R, LXX/15).

1845 – *februarie 15:* Alexandru Pop susține primul examen la Liceul academic piarist din Cluj, la istorie, cu profesorul Tegó Alajos (D, XLIX).

- *februarie 21:* Susține cel de al doilea examen, cu profesorul Koretz Lörincz, la fizică (D, L).

- *septembrie:* La liceul din Cluj sosește grupul de elevi exmatriculați din Blaj, în urma „răzvrătirii" lor împotriva episcopului Ioan Lemeni și a sprijinirii partidei lui Simion Bărnuțiu. În fruntea celor veniți de la Blaj se află Axente Sever, Alexandru Bătrâneanu și Constantin Romanu-Vivu. Papiu Ilarian trece în primul an de drept al aceluiași liceu (R, LXIX/744-745; R, LXXI/399).

- *decembrie:* Studenții români de la Liceul piarist din Cluj înființează Societatea de lectură „Zorile". Alexandru Pop este printre inițiatorii societății, alături de Nicolae Popea și Iosif Hodoș. În atmosfera de entuziasm național și admirație față de trecutul românilor, tinerii studenți își modifică numele după analogii romane: Ioan Axente devine Axentie Severu, Oprea Moroianu, Alexandru Kássay devine Cassian, frații Ioan și Alexie Covaci devin Faur. Alexandru Pop își modifică numele

în Alexandru Papiu Ilarian, prin traducerea latină a numelui strămoșesc al familiei sale: Bucur, nume cu care va intra în istoria culturii românești. Societatea studenților clujeni avea o bibliotecă a sa, din care nu lipsea *Istoria* lui Petru Maior. Președinte de onoare al societății a fost ales tânărul avocat român din Cluj, Alexandru Bohățel (R, VI/36-46; R, VII/pass.; R, VIII/27-30; R, IX/410-413; R, XI).

- *decembrie 20:* Apare primul număr al revistei manuscrise a societății, intitulată *Zorile pentru minte și inimă,* redactată de Alexandru Papiu Ilarian. Redactorul își începe încă din acest număr *Cuvântul 1 către d[omnii] cetitori,* care se va încheia în următorul număr. Este prima operă cunoscută a lui Papiu Ilarian, totodată primul său autograf păstrat până astăzi (D, IV; R, VII/pass.; R, IX/411).

-*decembrie 27:* Papiu Ilarian anunță, în numărul 2 al revistei la rubrica *Ceva de știut***,** schimbarea titlului revistei, începând cu anul 1846, în *Aurora sau Zorile pentru minte și inimă,* în amintirea vechii reviste manuscrise a elevilor din Blaj, *Aurora,* desființată de episcopul Lemeni în 1840 (D, IV; R, IX/410-411).

1845 – Se naște sora sa mai mică, Cornelia, ultimul dintre copiii preotului Ioan Bucur Pop din Budiul de Câmpie (R, XVIII/II: 445).

1846 – *ianuarie 24:* Începând cu numărul 4 pe 1846 al *Zorilor,* Papiu Ilarian își inserează lungul studiu asupra gramaticii românești, intitulat mai întâi *Modul de a scrie românește cu litere latine* (D, IV/37). Concomitent, el redactează și trimite la Brașov lui Bariț, articolul *Limba română și ortografia ei etimologică,* pentru a fi publicat în *Foaie pentru minte...*(D, VII), unde însă nu va apare.

- *ianuarie 31:* În numărul 5 al *Zorilor*, schimbă titlul studiului din *Modul de a scrie românește cu litere latine* în *Limba română,* intenționând să cuprindă nu numai ortografia, ci și primele *Proverbiuri românești* (Ibid./54-56).

- *martie 13:* Își publică în *Zorile* manifestul *Să învățăm românește, domnilor!* (Ibid.).

- *mai 15:* Publică în aceeași revistă fragmentul *Curtenețul,* din cartea lui Baldasare Castiglione, *Il Cortigiano* (Ibid.).

- *iunie 4:* La Cluj se iscă un mare scandal, urmat de o cercetare penală din partea Gubernului transilvan, provocat de studenții români Ioan Hossu, Irimie Buteanu, Martin Simai, Daniel Pop și Gheorghe Ceclan la Hanul „Grădina lui Szöllösy" din Dealul Sinuței. Scandalul are implicații naționale (D, III).

- *iunie, prima decadă:* Are loc înmormântarea studentului român Iuliu Mihali din ultima clasă de drept. Cu această ocazie, se pronunță două cuvântări la mormântul defunctului, de către Nicolae Popa (în limba română) și Iosif Katheli (în limba maghiară), străbătute de accente naționale și antifeudale ce nu conveneau autorităților (D, II). Cuvântarea studentului Popea era prima orațiune în limba română pronunțată vreodată la Cluj, lucru care provoacă o reacție dușmănoasă din partea elementelor maghiare șovine din oraș. Papiu Ilarian organizează studenții români spre a-l apăra pe orator (R, VI/36-46; R, VII/pass.).

- *septembrie 17:* Consistoriul greco catolic din Blaj acordă o bursă itinerantă de 100 florini din Fundația Ramonțai, pe seama lui Emilius Recsi, singurul dintre profesorii lui Papiu Ilarian de la Cluj (ceilalți erau Banó István, Bergai Jósef, Gál László, Sebestyén Gergely, Kovács Sámuel, Tegó Alajos ș.a.) care îi iubea și sprijinea pe tinerii români, fiind la rându-i iubit și admirat de aceștia. Fiu al romîncei Iuliana Brâncean, Emilius Recai avea să ajungă un deceniu mai târziu una din gloriile culturii maghiare (D, LI).

- *decembrie 17/29:* Împreună cu alți 14 studenți români de la Cluj, Papiu Ilarian îi adresează lui George Bariț o scrisoare prin care solicită să le trimită foile românești de la Brașov (R, XVIII/I: 25-26).

1847 – *august:* Absolvent al Facultății juridice a Liceului academic piarist din Cluj, el își începe stagiul de practicant la Tabla Regia din Târgu-Mureș, pentru a obține titlul de jurist absolut de Transilvania (D, XII; R, XXIII).

1847 – Căsătoria surorii mai mari, Carolina, cu preotul Vasile Pop, nepotul lui Simion Crainic (R, XVIII/II:445)

1847 – La o întrunire comună a „cancelariștilor"români și maghiari din Târgu-Mureș, Csernátoni M. Zsigmond îl cunoaște pe Papiu Ilarian pe care îl descrie ca fiind „mic de statură, cu o față înflăcărată" (R, XXI/182).

1848 – *martie 15:* La Pesta izbucnește revoluția.

- *martie 17:* Cu numărul 77 din acea zi, Consistoriul greco catolic din Blaj îi acordă o bursă de 80 de florini din Fundația Ramonțai, pe care îi ridică în aceeași zi, printr-o chitanță (D, LI).

- *martie 22:* Apare la Pesta manifestul tineretului român din capitala Ungariei, „în numele celor două milioane de români din Ungaria", unde se exprimă un punct de vedere față de situația revoluționară a momentului. Aceiași tineri tipăresc și răspândesc, tot acum, manifestul intitulat *Fraților români!,* din care s-au trimis exemplare și în Transilvania (R, XXI/207).

- *martie 22-25:* La Târgu-Mureș are loc consfătuirea celor 200 de cancelișți de la Tabla Regia, dintre care 30 erau români. Se hotărăște întocmirea unui memoriu revoluționar

către Gubernul Transilvaniei și către Împăratul, pe care sunt invitați să-l semneze și canceliștii români. Papiu Ilarian se numără printre cei care semnează memoriul – alături de Avram Iancu, Avram Precup, Vasile Buteanu, Petru Roșca și alții – specificând însă că „ o subscriu ca român și în acea speranță că se va șterge iobăgia și se vor respecta și garanta toate naționalitățile din Ungaria și din Transilvania" (S, I/102; R, XXI/178-179; R, XXVI/77; R, LXXII/54-55).

- *martie 25:* Data începutului revoluției române din Transilvania. Simion Bărnuțiu lansează din Sibiu o proclamație către românii din principat, prin care îi îndeamnă pe drumul unei revoluții proprii, specifice românești, izvorâtă din imperativele naționale și sociale ale românilor. În aceeași zi, o conferință separată a cancelistilor români din Târgu- Mureș, condusă de Avram Iancu și Papiu Ilarian, în care se ajunge, în mod separat, la concluziile din manifestul lui Bărnuțiu. Papiu Ilarian lansează ideea congresului național (S, I/97-107; R, XXI/210-214; R, XXIII). Intelectualii români din Blaj se întrunesc în casa lui Timotei Cipariu. Conferința îl delegă pe studentul Nicolae Bârlea să plece la Târgu-Mureș spre a intra în legătură cu cancelişti români de aici(R, XXI/196).

- *martie 26:* Simion Bărnuțiu trimite o a doua proclamație către români (S, I/98). Nicolae Bârlea sosește la Târgu-Mureș, unde în seara aceleiași zile se întâlnește cu cancelistii români, în casa lui Avram Iancu. Participă și Papiu Ilarian. Se hotărăște convocarea adunării de la Duminica Tomii (S, I/107-108).

- *martie 27:* Papiu Ilarian pleacă din Târgu-Mureș, împreună cu toți fruntașii cancelistilor români (R, XXI/180-181). Guvernatorul Transilvaniei solicită în aceeași zi specificarea numelor celor care au părăsit orașul (D, LII).

- *martie 28:* Participă la consfătuirea tinerilor români din Cluj, care-i reunește pe Ion Buteanu, Florian Micaș, Ioan Suciu, Iosif Hodoș, Oprea moroianu și alții (S, I/111-112; R, XXI/198). Le scrie din Cluj părinților: „Românii-s încurajați

pretutinde. Alta decât bine pentru noi nu poate să vie" (D, XXXII).

- *martie 29:* În *Foaie pentru minte, inimă și literatură* i se publică *Adresele din Mureș-Oșorhei,* prima sa operă tipărită identificată până astăzi (S, XV).

- *martie 31:* Timotei Cipariu îi reproduce în *Organul luminării* fragmentar, *Adresele...* (S, XVI).

- *aprilie 1:* Împreună cu Avram Iancu, Florian Micaș și Samuil Poruțiu, vine de la Cluj la Blaj, unde are loc o întrunire comună cu profesorii din Blaj. Se hotărăște definitiv convocarea adunării de la Duminica Tomii, cu mobilizarea poporului fiind însărcinați elevii din Blaj și tinerii cancelișt. Papiu Ilarian devine conducătorul propagandiștilor pentru adunare (R, LXXIII/8).

- *aprilie 10:* După relatarea lui Cipariu, „venind de la Oșorhei Pop Alexandru și însoțindu-se cu P[umnul], se întărâtează și mai mult. Miercurea trecută – [10 aprilie - n.ns.] – când se sloboziseră clericii și școlarii acasă, iarăși se convocară, unde li se ceti o proclamațiune de P[umnu], în care românii se provoacă a veni pe Duminica Tomii [...] aici la Blaj, spre consfătuire" (D, XV; R, XXI/298-299).

- *aprilie 16:* Guvernatorul Teleki interzice convocarea și întrunirea unei adunări naționale la Blaj (R, XXI/302).

- *aprilie 18:* Episcopul Ioan Lemeni se plânge guvernatorului în legătură cu „tulburările" de la Blaj, delegându-l pe Aron Pumnu ca șef al tinerilor revoluționari (D, XVI).

- *aprilie, ultima decadă:* Papiu Ilarian ține cuvântări la țăranii din Comitatul Cetatea de Baltă, îndemnându-i ca, după adunarea de la Duminica Tomii, să nu mai plătească dări și să nu mai facă robote la nemeși (R, XXI/253; R, XXVI/98). Vasile Moldovan primește prin Ioan Nistor, înștiințare din partea lui Papiu Ilarian că adunarea de la Duminica Tomii este interzisă. Totuși să se continue propaganda pentru întrunirea

ei (R, LXXIII/19). Papiu Ilarian, Avram Iancu și Ioan Buteanu, statul major al propagandiștilor, hotărăsc ținerea adunării, în ciuda interdicției, și continuă convocarea (R, XXI/307-308).

- *aprilie 30:* Este prezent la Adunarea de la Duminica Tomii, ca unul dintre factorii de răspundere ai întrunirii (S, I/ 129-158; R, XXI/309-320; R, XXVII; D, XVII).

- *mai 1:* Guvernatorul Teleki Jósef semnează un mandat de arestare împotriva lui Papiu Ilarian și Ioan Buteanu, pentru „instigarea" românilor din Munții Apuseni împotriva autorităților (D, XIX).

- *mai 2:* Episcopul Lemeni trimite guvernatorului o delațiune împotriva lui Papiu Ilarian și Bărnuțiu, prin care îi învinuiește de instigatori, contrazicând afirmațiile comisarilor guberniali Foszto Menyhárd și Miksa János, care raportează aceluiași guvernator un comportament pașnic și corect al românilor la Duminica Tomii (D, XX).

- *mai 7:* Guvernatorul trimite o triplă ordonanță către primarul Sibiului Daniel Ziegler, contele Béldi Ferencz și contele Tholdolagi Ferenc pentru arestarea lui Papiu Ilarian, Buteanu și Bărnuțiu și trimiterea lor sub escortă la Târgu-Mureș (D, XXII).

- *mai 8:* Guvernatorul ordonă comitelui suprem al Turzii ca să-l aresteze pe Papiu Ilarian, care s-ar afla în satul Ațintiș (D, XXI).

- *mai 9:* Vicejudele regesc din Târgu-Mureș, Szeredai Benedek, raportează guvernatorului că Papiu Ilarian și Buteanu n-au putut fi arestați (D, XXIII).

- *mai 10:* Episcopul Lemeni îl informează pe guvernator că Papiu Ilarian, Bărnuțiu și alți fruntași români se află în Sibiu (D, XXIV).

- *mai 11 spre 12, noaptea:* Împreună cu Bărnuțiu și Buteanu, pleacă de la Sibiu către Blaj (D, XXV).

- *mai 13:* Este văzut, împreună cu Avram Iancu, în satul Cisteiul Românesc, în fruntea unui convoi de care ce se îndreptau spre Blaj. Le-a strigat străinilor: „Veniți fără zăbavă la adunare!" (R, XXVI/221; R, XXI/419).

- *mai 2/14- 5/17:* Participă la Congresul Național de pe Câmpia Libertății. Este ales membru al Comitetului permanent sau Comitetul Național Român, cu sediul în Sibiu (S, I; R, XXI).

- *mai 29:* Dieta din Cluj votează uniunea Transilvaniei cu Ungaria.

- *iunie, primele zile:* Îi trimite protopopului George Crișan din Pogăceaua scrisoarea prin care îndeamnă la ridicarea armată a românilor: „Spune poporului să-și îndrepte coasele, să-și făurească lănci, să-și repare îmblăciile, căci la aceasta am ajuns!" (D, XXVII).

- *iunie 14:* Este văzut în fruntea unui grup de studenți, în Comitatul Târnavelor, propovăduind unirea cu Țara Românească și Moldova (R, XXI/345).

- *iunie 15:* Cu numărul 1550/15 iunie 1848, generalul Puchner îi ordonă comitelui suprem al Turzii, Thoroczkay Miklos, să-l aresteze pe Papiu Ilarian (D, LIII).

- *iunie 17:* Judele Gaál Sámuel raportează comitelui suprem al Turzii arestarea preotului Ioan Pop din Budiul de Câmpie, tatăl lui Papiu Ilarian, și transportarea lui la Turda (D, XXXIII). Curând, știrea arestării devine publică (R, LXXIV) și comentată în corespondențele private (D, LIV).

-*iunie 27:* Află despre arestarea tatălui său și trimite la redacția *Organului Națiunale* scrisoarea-pamflet cunoscută sub titlul de *Iuniu 27/15 a.c.* (S, XIX).

- *iulie 17:* Capătă invitația Guvernului Provizoriu din Țara Românească de a veni să activeze în rândurile revoluționarilor de peste Carpați. Pleacă, împreună cu Aron Pumnu, Alexandru Bătrâneanu, Elisei Armatu, Ioan Pușcariu, Nicolae

Găetan și alții (R, XXXII/153-154; 159-160; R, LXXV/ 155-170).

- *iulie 21:* Se relatează cazul unui țăran ungur din Bogata de Mureș care, confundat cu Papiu Ilarian din cauza numelui – Pap Sándor – este arestat și maltratat în mod inuman de către gărzile nemeșilor (R, LXXVI).

- *iulie (ultimele zile) – august:* Trecut în Țara Românească, e comisar de propagandă al Guvernului Provizoriu în Județul Dâmbovița (R, XXXII/153-154).

- *august, ultimele zile:* Se reîntoarce în Transilvania (Ibid. 171).

- *septembrie 15-25:* Are loc la Blaj cea de a doua adunare națională a românilor, numită de contemporani Adunarea marțială.

- *septembrie 25:* Vine la Adunarea marțială de la Blaj, pentru a-i imprima o direcție și a-i stabili programul. Alături de Bărnuțiu și Laurian, face parte din conducerea acestei adunări (S, XX/64; R, XXII/I: 428; R, LXXIII/87; R, LXXVII/ 147). E reales membru al Comitetului Național – mai apoi Comitetul de Pacificație – în care activează până în martie 1849. Tatăl său este eliberat din detențiunea de la Turda, împreună cu alți prizonieri români, ca urmare a presiunii Adunării marțiale (R, XVIII/II: 444-446).

- *octombrie, prima jumătate* Îi trimite episcopului Lemeni, la Cluj, o scrisoare de amenințare pentru trădare națională: „Nu te temi de Dumnezeu de șezi în Cluj și te uiți cum spânzură pe preoții români? De vei putea scăpa de mâna cea izbânditoare alor 100 de tineri carii s-au jurat în contra vieții-ți, de pedeapsa lui Dumnezeu de bună seamă nu vei scăpa!”

- *octombrie 20:* Izbucnește războiul civil în Transilvania, Comitetul Național Român devine for legal de conducere. Începe organizarea administrativă românească a Transilvaniei.

- *noiembrie 9/21:* La alegerea pentru „compliniri de funcționari" care are loc la Blaj, este ales inspector al Cercului Blaj, ca subdiviziune administrativă românească subordonată Comitetului de Pacificație. Alți inspectori aleși: Vasile Maior, Vasile Veștemean, Ieronim Alpini, Ioan Coste și alții (R, LXXVIII).

1849 - *martie 4:* Împăratul emite *Constituția ocroată,* legiuire unitară și despotică, pentru întregului imperiu.

- *martie, prima jumătate:* Trupele lui Bem îi alungă pe imperiali din Câmpia Transilvaniei. Preotul Ioan Pop, tatăl lui Papiu Ilarian, este prins din nou și spânzurat la Turda (R, XVIII/II: 444-446).

- *martie 11:* Bem ocupă Sibiul. Papiu Ilarian, împreună cu Bărnuțiu și alți membri ai Comitetului se refugiază în Țara Românească, pe valea Oltului. Din Vâlcea pleacă la Giurgiu, unde se îmbarcă pe vapor pentru Constantinopol – Triest (S, XX; R, XXX/23).

- *martie-septembrie:* În stadiul actual al cercetărilor nu se știe nimic despre viața lui Papiu Ilarian în aceste lumi.

- *august 1/13:* Armatele maghiare capitulează la Șiria.

- *septembrie 26:* Este la Blaj, de unde îi scrie lui Dimitrie Moldovan despre intenția de a ocupa din nou funcția de comisar al Cercului Blaj (R, XVIII/I: 200-201).

- *octombrie 1:* Capătă, din partea Protopopiatului de Pogăceaua și a comunității satului Budiu, un testimoniu de pauperitate totală, împreună cu familia (mama și cele trei surori). Intenția de a-și continua studiile (R, XVIII/II: 444-446).

- *octombrie, prima jumătate:* Solicită în scris Consistoriului din Blaj un testimoniu despre purtarea tatălui său în timpul revoluției (D, LV).

- *octombrie 18:* Demisionează din funcția de inspector al Cercului Blaj, motivând că vrea să-și continue studiile (R, XVIII/II: 443).

- *octombrie 25:* I se acordă, cu nr. 126, un stipendiu din Fondul Ramonțai în sumă de 300 de florini anual, pentru studii juridice la Universitatea din Viena. Lui Iosif Hodoș, vărul său după mamă, de asemenea, în aceeași zi și prin aceeași rezoluție (D, LI; R, LXVII).

- *octombrie 29:* Consistoriul din Blaj îi acordă testimoniul cerut (R, XVIII/444) în privința tatălui său.

- *noiembrie 4:* Timotei Cipariu îi avansează, în calitate de canonic consistorialist, 100 de florini din bursa Ramonțai, ca să poată pleca la Viena (D, LVI).

- *noiembrie 20:* Este la Viena, după o călătorie cu vaporul, marcată de un naufragiu între Pesta și Bratislava (R, XVIII/1: 147-150).

- *noiembrie 24:* Prima scrisoare din Viena, către Consistoriul din Blaj, în care arată împrejurările înscrierii la Facultatea juridică. Urmează cursurile anului al II-lea (R, LXVIII).

- *noiembrie 29:* Scrisoare similară către Timotei Cipariu (R, XVIII/I: 147-150).

- *decembrie 20:* Scrisoare notorie, din Viena, către Timotei Cipariu, în care găsim singurele referiri cunoscute până acum despre întâmplările sale din timpul autoexilului (R, XVIII/I: 150-152).

1850 – *ianuarie 6:* Îi scrie lui Simion Crainic, plângându-se de condițiile grele de la Viena și de lipsa de corectitudine a eforilor Fundației Ramonțai (R, LXVIII).

- *februarie 1:* E înmatriculat, cu toate formalitățile, ca student ordinar al Facultății juridice din Viena (D, XXXVI/95).

Alți studenți români la aceeași facultate: Ioan Rațiu, Iosif Hodoș, Ioan Șipotariu, Ioan Misici, Oprea Moroianu (R, XXXIV).

- *februarie 28:* Comisariatul Cercului Blaj, unde fusese inspector, îi notifică faptul că va primi salariul restant pentru perioada inspectoratului (D, XXXVI/96).

- *martie 12:* I se eliberează primul act de către cancelaria Universității din Viena (Ibid./97).

- *martie 18:* Studenții români din Viena, în frunte cu Papiu Ilarian – ceilalți sunt: Iosif Hodoș, Aron Crainic, Vasile Pop, Pentru Misici și alții – înaintează Sinodului reunit întrunit la Sibiu adresa *Onorabil Sinod!* Autorul eu este Papiu Ilarian (R, XVIII/I: 203-210; R, XXXVI).

- *aprilie 27:* Primește de la Ioan Dragomir, fost profesor la Blaj, prima din seria descrierilor solicitate în vederea redactării *Istoriei* sale, despre evenimente de la 1848 în zona Beiușului (D, XLI/343-348).

- *septembrie 10:* Îi adresează lui Simion Balint, din Viena, o scrisoare antologică în legătură cu apropiatul sinod electoral greco-catolic de la Blaj (R, XVIII/I: 124-125).

- *septembrie, ante 18/30:* Împreună cu Iosif Hodoș, Nico Vasilco, Vincențiu Pop, Petru Misici, Ioan Rațiu, Oprea Moroianu și Ioachim Marcu înaintează Sinodului electoral de la Blaj din 18/30 septembrie adresa *Sântă Adunare!,* document important al ideologiei pașoptiste transilvănene (R, XVIII/I: 210-215).

- *septembrie, ante 28:* Este decorat de Împăratul cu Crucea de Aur fără coroană pentru merite (R, XXII/685-686).

- *septembrie 28:* Îi scrie lui George Bariț o scrisoare în care îndeamnă ca toți românii transilvăneni să refuze decorațiile acordate de Împăratului (R, XVIII/I: 26-27).

- *octombrie 7:* Aron Florian îi trimite „o legătură cu diverse fapte din timpul Comitetului Român" necesare pentru elaborarea *Istoriei* sale (Ibid./II: 160).

- *noiembrie 26:* Concepe o primă variantă a discursului său *Bărbați magnifici și clarisimi!,* pe care-l va pronunța la 9 ianuarie 1851 (D, XXXVI/103).

- *decembrie 13:* Simion Crainic îi trimite 100 de florini, căci bursa Romonțai încă nu i se acordă oficial (R, XVIII/II: 117).

- *decembrie ante 19:* În cere lui Ioan Cristian, preot în Leta Mare din Bihor, relatări despre evenimentele revoluționare din partea locului, în vederea elaborării *Istoriei* (Ibid./II: 118-121).

- *decembrie 30:* Consistoriul din Blaj îi rezolvă primirea stipendiului Romanțai prin Casa Provincială a Austriei de Jos (D, LX).

- *decembrie 31:* Consistoriul Universității din Viena îl înștiințează în mod oficial despre decorare (R, XXXV).

1851 – *ianuarie 8:* Avram Iancu îi scrie lui Bariț (R, XVIII/219): „Alexandru Hilariu Papiu tocma mâne la 11 ore are de a primi decorațiunea, cu mare solemnitate, prin rectorul magnific al universității, în sala consistorială".

- *ianuarie 9:* Are loc solemnitatea decorării lui Papiu Ilarian în cadru festiv, cu prezența rectorului Sigismund Schultess. Prin cuvântarea sa în limba latină *Magnifici et clarissimi viri!* (R, XVIII/II: 423-428), cel decorat transformă evenimentul într-un refuz mascat, făcând un adevărat rechizitoriu la adresa Împăratului nerecunoscător (R, XXXVI-XXXVII).

- *ianuarie 11/23:* În *Gazeta Transilvaniei* apare reportajul despre evenimentul decorării (R, XXXVI).

- *ianuarie 28:* Un reportaj similar în *Kolozsváry Lap* (R, XXXVII).

- *februarie 10/22:* Primește din partea Ecaterinei Rosetti-Solești, mama Elenei, viitoarea Doamnă Elena Cuza, 30 de galbeni pentru meditarea celor doi copii, Teodor și Dimitrie Rosetti, aflați la studii la Viena (D, LVII).

- *februarie, ultimele zile:* Îi scrie Ecaterinei Rosetti că, după ce din septembrie 1850 a studiat cu copilul Teodor limba română, acum parcurge cu amândoi, „Istoria universală a toată românimea", după o metodă critică (R, XVIII/I: 193-195).

- *iunie 25:* Este ieșită de sub tipar *Istoria românilor din Dacia Superioară,* vol. I, fascicola 1. Între Papiu Ilarian și Nicolae Opran intervine un contract prin care cel din urmă cumpără - „pe rizicul meu și fiind proprite în Moldova și Țara Românească" - 450 de exemplare din volumele I și II (care urmează să intre la tipar). Prețul dat de Opran este de 1483 de florini. Condiția este ca el să vândă *numai* în principate, și nicidecum în Austria. Autorul, la rândul său, nu va desface decât în Austria, urmând ca peste Carpați să trimită numai abonaților (D, LVIII).

- *iulie 6:* Îi scrie Ecaterinei Rosetti că îi va trimite „istoria ce am propus lui Todiriță și care o am eu la tipar" (R, XVIII/I: 195-196).

- *iulie 12:* În *Foaie pentru minte....* se anunță apariția volumului I al *Istoriei.* Se anticipează și apariția volumului II, care „va cuprinde cea mai nouă și mai interesantă parte a istoriei noastre naționale evenimentele anilor 1848-1849" (R, LXXXIX).

- *august 19:* Volumul I a ajuns în Bihor, unde nu se prea caută (R, XVIII/II: 304-307).

- *septembrie 3/18:* Primește ultimii 18 galbeni pentru meditarea copiilor Ecaterinei Rosetti (D, LIX), pe care o anunță apoi că nu se mai poate ocupa de aceștia, fiind ocupat cu propriile treburi (R, XVIII/I: 196-197).

- *septembrie 25:* Iacob Mureșanu întâmpină greutăți în a-i procura jurnalele din 1848-1849, necesare pentru elaborarea volumului al doilea din *Istorie* (Ibid./II: 231-232).

- *septembrie 30:* Este tipărită fascicola a doua - și ultima - din volumul I. Solicită din nou colecțiile ziarelor transilvănene din 1848-1849, pentru documentare (Ibid./I: 162-163).

- *octombrie 18:* În *Foaie pentru minte...* se publică un maer fragment din volumul I, despre iobăgie (R, LXXIX).

- *noiembrie 11/23:* Parohul Partenie Gruescu din Sinetești trimite pentru Papiu Ilarian, o relatare despre evenimentele ce au avut loc în 1848-1849 în ținutul Făgetului (D, XXXVI/ 71-86).

- *decembrie 31:* Împăratul abrogă *Constituția octroată* din aprilie 1849. Se inaugurează sistema absolutistă de guvernare.

1852 – *ianuarie 29:* Primește vești îngrijorătoare de la familie, din Transilvania, din care răzbat ecourile măsurilor absolutiste austriece (R, XVIII/II: 262-263).

- *februarie 6:* Îi cere lui Cipariu *Protestul Consistoriului din Blaj asupra limbii ungurești* din 1842, pentru a-l tipări în anexă la ediția a doua a volumului I din *Istorie* (Ibid./I: 152-153).

- *martie 1/19:* De la Brașov primește socoteala exemplarelor din volumul I vândute prin Iacob Mureșanu (R, XVIII/ II: 233).

- *martie 15:* În cere lui Bariț o relatare despre activitatea delegației trimise de Adunarea de la 3/15 mai 1848 la Cluj, în frunte cu episcopul Ioan Lemeni, pentru a prezenta Dietei revendicările românilor (Ibid./I: 27-29).

- *martie 31:* Cumnatul său, preotul Vasilie Pop, rostește cuvinte memorabile despre opera istorică a lui Papiu Ilarian:

„Și acesta este merit șincaian, demn de întipărire în analele națiunei" (Ibid./II: 263-265).

- *aprilie 12:* Acceptă din nou – la cererea mamei lor (Ibid./II: 313-314) – să-i mediteze pe Teodor și Dimitrie Rosetti (Ibid./I: 197-198).

- *aprilie, mijlocul lunii:* Îi cere lui Simion Balint să-i trimită cât mai grabnic relatarea cerută despre evenimentele petrecute în vara anului 1848 în Munții Apuseni (Ibid./I: 125-126).

- *mai 8:* Simion Balint îi trimite relatarea cerută (D, XXXVIII/322-325).

- *iulie:* Are loc vizita Împăratului Francisc Josif I în Transilvania, eveniment cu repercusiuni considerabile asupra activității partidei radicale române din Transilvania, din care făcea parte și Papiu Ilarian.

- *august, primele zile:* Iese de sub tipar, tot la Tipografia „Gerold și fiul" în Viena, *Istoria românilor din Dacia Superioară,* volumul al doilea, împreună cu ediția a doua, îmbunătățită, a volumului I.

- *august 26:* Scrisoare antologică trimisă lui Iacob Mureșanu, din care răzbate situația critică a lui Papiu Ilarian și a celorlalți români din Viena, în noua conjunctură politică a absolutismului. Se îngrijorează de soarta cărții: să se vândă repede, „căci știe ce se poate întâmplă". În aceeași scrisoare, prima atestare despre ediția princeps a discursului lui Bărnuțiu de la 2/14 mai 1848: „Am mai făcut o broșurică de 3 ½ coli – [dimensiunea exactă a discursului tipărit – n.ns.] – pe care o voi da gratis" (R, XVIII/I: 163-166). Îi cere lui Simion Balint știri despre vizita Împăratului în Transilvania (Ibid./I: 126).

- *septembrie 10:* Îi apare primul articol din seria *De supt Călimani (S, XXIII).*

- *septembrie 13:* Volumul II al *Istoriei* e anunțat pe scurt în *Gazeta Transilvaniei* (R, LXXX).

- *septembrie 18:* Își scoate un atestat de studii de la Universitatea din Viena, în intenția de a pleca în Italia (D, LXI).

- *septembrie 20:* Al doilea articol *De supt Călimani* (S, XXIII).

- *septembrie 22:* Din Transilvania încep să-i parvină temeri în legătură cu soarta volumului al II-lea al *Istoriei* (R, XVIII/II: 233-234).

- *septembrie 29:* Informează că a trimis exemplare din volumul II al *Istoriei* unor cărturari italieni filoromâni, ca G. Vegezzi-Ruscalla, Francesco Nardi și alții (Ibid./I: 167-168). A trimis de asemenea și istoricului francez Hippolyte Despez.

- *octombrie 4:* În *Foaie pentru minte...* se anunță, sub formă neinspirată, apariția volumului al II-lea al *Istoriei* (LXXIX).

- *octombrie 10:* Îi apare al treilea articol *De supt Călimani,* cu „Va urma", dar n-a mai urmat (S, XXIII).

- *octombrie 24:* Își exprimă ideile despre câțiva dintre cercetătorii străini ai istoriei noastre: Vaillant, De Gerando, Desperez ș.a. Anunță că se pregătește să plece la Padova, împreună cu Iosif Hodoș, unde vrea să-și ia doctoratul (R, XVIII/I: 168-170).

- *octombrie 25:* Cumnatul său Vasile Pop îi scrie: „Mă bucur că tu te duci în Italia, să vezi patria protopărinților noștri" (Ibid./II: 267-268).

- *noiembrie 1:* Părăsește Viena și pleacă spre Italia unde își va continua studiile la Facultatea juridică a Universității din Padova (R, XVIII/I: 127).

I. Ideologul revoluției

1. Limbă și naționalitate

După 1842, ideologia românilor din Transilvania se polarizează cu o forță deosebită în jurul celor două noțiuni de mare audiență în epocă: *naționalitate și limbă națională.* Fenomenul este facilitat, firește, de apogeul herderianismului, marcat de o febrilă efervescență a vieții naționale în întreaga Europă, dar adevăratele lui izvoare sunt de ordin intern mai cu seamă. În deceniul al patrulea al secolului trecut, în viața principatului se ivește, brusc și deosebit de virulent, procesul politic național numit de contemporani ultramaghiarism. Era o latură degenerată a mișcării naționale maghiare, care, într-un răstimp relativ scurt, intrase în stadiul avansat al fuziunii romantismului cu liberalismul politic, pragmatic și concret. Dar altoiul care a compromis întregul eșafodaj al programului maghiar, imprimându-i un puternic aspect negativ este ideologia aristocratică bazată pe preceptele dreptului istoric. Suprapuse noii ideologii naționale, prin imixtiunea accentuată a nobilimii în formularea programului, sugestiile izvorâte din vechiul drept feudal ungar provoacă nașterea unui hibrid politic, pe cât de periculos, pe atât de bizar. Postulatele fundamentale sunt: *emanciparea de sub habsburgi, crearea unei „mari Ungarii"* (reconstituirea legendarului imperiu al Sfântului Ștefan) și *deznaționalizarea celorlalte națiuni* (S, I/XVIII-CIII). Conoretizarea teoriei a început cu ultimul deziderat, pe baza observației – corecte dealtfel – că ungurii sunt prea puțini în propria lor țară, spre a face față acestor mari ambiții.

Între 1834-1842, propaganda ultramaghiară înregistrează în Transilvania unele progrese spectaculoase: alipirea câtorva zone ale principatului la Ungaria, cucerirea opiniei publice maghiare la ideea desființării totale a autonomiei Transilvaniei și înglobării ei în hotarele Ungariei, în fine, printr-o lege votată de către Dieta de la Cluj în februarie 1842 (R, I), impunerea și generalizarea limbii

maghiare ca limbă „diplomatică" și culturală, unică și obligatorie. În decurs de zece ani, limba maghiară trebuia să o elimine definitiv pe cea română, până și din biserică și... din familie.

Riposta românilor la aceste atentate, care vizau însăși ființa lor națională este deosebit de importantă pe plan istoric, marcând, de fapt, cea dintâi manifestare de proporții a partidei naționale românești din Transilvania, aflată în curs de structurare. Ea îmbracă forma unui contraatac ideologic, a unei acțiuni cu caracter revoluționar. Desfășurată între anii 1842-1846, acțiunea a avut ca epicentru Blajul iar ca ideolog principal pe Simion Bărnuțiu (S, II/128-138; S, I/CXXXIII-CXXXVIII; R, II). În fundamentarea filosofică a acțiunii, Bărnuțiu pornește de la necesitatea infirmării argumentelor de drept istoric, ce împânzeau până la saturație ideologia aristocrației maghiare cum și actele ei politice, prin argumente filosofice opuse. Aceste argumente le găsește în *filosofia dreptului* sau *dreptul natural* de esență militantă, concepție filosofică mai veche (R, III) dar care cunoaște un puternic reviriment în prima jumătate a secolului al XIX-lea . Pe o filieră ce coboară din *Critica rațiunii pure* a lui Kant, opera de vârf a dreptului natural, prin intermediul kantianului notoriu W. T. Krug, Bărnuțiu preia și sintetizează o trinitate de noțiuni care formează nucleul ideologiei transilvănene de la 1842-1846: *jus subsistentiae personalis, jus libertatis personalis, jus aequalitatis* (R, IV/144-145). Mai departe, el prelucrează aceste noțiuni privind în specie individul, extinzându-le la scara națiunilor, a popoarelor. Nimic mai firesc, pe câtă vreme națiunea e suma indivizilor care trebuie să beneficieze de aceste drepturi imprescriptibile! Apoi, formula raționalistă este aplicată la situația de facto a românilor transilvăneni, scoțându-se în relief contrastul tragic dintre drepturile firești ale acestora și situația lor concretă, politică și socială.

De pe această platformă de gândire și-a desfășurat partida națională transilvăneană contraatacul de la 1842-1846, al cărui obiectiv fundamental a fost apărarea limbii române amenințate de către „articolul de limbă" din februarie 1842. Acțiunea a avut o amploare de masă deosebită, angajând, practic, întreaga națiune română în lupta pentru salvarea celei mai mari avuții spirituale (R, II).

Alexandru Papiu Ilarian și-a însușit cele dintâi noțiuni culturale naționale tocmai la Blaj și tocmai în anul maximei dezvoltări a coflictului ideologic cu aristocrația maghiară: 1843-1844. Educat, în primul rând, în spiritul Școlii Ardelene, atras puternic de gândirea marii pleiade de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, el recepționează, însă, cu pasiune și noua ideologie raționalist liberală, care, după cum vom vedea, se potrivea în mod desăvârșit temperamentului său. Iar în momentul când – deosebit de precoce! - avea să se afirme pe tărâmul scrisului, ideile sale vor genera pe o gamă generoasă, de la iluminismul de factură iosefiniană, trecând cu ușurință la romantismul cultural și ajungând la hotarele de avangardă ale liberalismului politic. Un personaj clasic pentru o întreagă generație de învățați ai Transilvaniei unde, având în vedere uriașul handicap cultural și social pe care trebuiau să-l recupereze români, sugestiile și imboldurile iluministe, romantice și raționalist liberale se completau armonios, conturând acel mare despărțământ al gândirii naționale numit *pașoptism transilvănean* (R, V).

Zorile

Cronologic, cele dintâi scrieri ale lui Papiu Ilarian datează din 1845. Avea 18 ani și era student al Liceului academic piarist din Cluj, în primul an de drepturi. Orașul, centru al naționalismului maghiar extremist și citadelă a aristocrației maghiare în același timp, era cu totul neprielnic elementului românesc și, cu atât mai mult, culturii românești. Era printre puținele mari localități ale Transilvaniei nedesțelenite încă în sens național, atât din cauza numărului restrâns de locuitori români – câteva sute! – cât și din lipsa unei intelectualități române. La 1845, de pildă, întreaga „inteligență" română a Clujului era compusă din următoarele persoane: protopopul greco catolic Teodor Baldi, cel neunit Grigore Gal, avocatul Alexandru Bohățel, translatorul gubernial Ioan Bobb și alți câțiva slujbași mai mărunți. Existau, însă, în același an, 115 studenți cuprinși în cele patru clase ale Liceului academic (D, I), un număr cu mult mai mare decât cel indicat de toți autorii de până acum (R,

VI/36-46; VIII/27-28). Din inițiativa lui Alexandru Papiu Ilarian și a grupului compact de studenți veniți de la Brașov, cu o bună educație în sens național – Constantin Secăreanu, Vasile Găitan, Vasile Lacea, Nicolae Popea ș.a. – se înființează în toamna anului 1845 Societatea culturală studențească „Zorile", prima reuniune românească de acest fel (R, IX). Scopul *declarat* al societății era instruirea membrilor săi în domeniul istoriei și limbii naționale, obiecte necuprinse în programa de tip scolastic și de orientare naționalist-maghiară a Liceului academic clujean. De fapt, atât societatea cât și revista ei manuscrisă *Zorile pentru minte și inimă,* apărută din decembrie 1845 până în primăvara lui 1846 sub redacția lui Papiu Ilarian, vizau și scopuri mai radicale, nemărturisite de teama represiunii din partea maghiarilor. În speță, societatea și revista se resimțeau ideologic de influența studenților veniți de la Blaj, a lui Papiu Ilarian și a grupului de tineri exmatriculați în urma suprimării partidei conduse de Simion Bărnuțiu, prin intervenția autorităților (R, II; X). Între aceștia din urmă, nume ce aveau să se impună trei ani mai târziu, în vâltoarea revoluției de la 1848-1849: Axente Sever, Constantin Romanu Vivu, Alexandru Bătrâneanu. Deși foarte tineri, blăjenii aveau de pe acum experiența unei lupte politice și convingerea unei atitudini naționale: radicalismul. În chip neașteptat, atmosfera de luptă națională ce dominase Blajul ani la rând, se mută la Cluj. Studenții se vreau continuatorii dascălilor blăjeni: Simion Bărnuțiu, Demetriu Boer, Grigore Moldvai, Simion Crainic, conducătorii acțiunii de la 1842-1846, reduși în mod brutal la tăcere. Dar societatea și revista *Zorile,* cum era firesc, nu puteau înlocui gruparea politică bine organizată de la Blaj, cu legături puternice în întreaga Transilvanie. Episodul *Zorilor* are o altă semnificație, definită în mod inspirat de către un cercetător drept „începutul naționalizării Clujului" (R, XI). Elemente din programul de la Blaj vor fi preluate, firește, și încă cele mai tranșante, dar orientarea ideologică și politică a grupării evoluează independent, pe coordonate din ce în ce mai îndrăznețe. *Acum* se face simțită pentru întâia dată la Cluj – spre surpriza neplăcută a autorităților ungurești! – prezența elementului românesc. Că societatea și revista *Zorile,* deși se străduiau să păstreze speranța de cumințenie în cadrul

programului cultural declarat, au încurajat manifestările naționale în public ale studenților români, o dovedesc câteva coincidențe din anul 1846, anul de maximă activitate la *Zorile,* care nu pot fi întâmplătoare: se pronunță la Cluj cel dintâi discurs românesc, la înmormântarea studentului Iuliu Mihali (D, II; R, VI/36-46), de către colegul său Nicolae Popea, se intentează cu această ocazie cel dintâi proces unui student român pentru propagandă națională: lui Nicolae Popea, autorul discursului (R, VI/36-46; VII/14), se intensifică prigoana polițienească împotriva studenților români, ca în cazul procesului „pentru scandal" intentat lui Ioan Hossu (D, III), încercarea cancelarului Jósika Samu de a-i „liniști" pe tinerii români, vorbindu-le despre inutilitatea atitudinii naționale (R, VII/15-19) și, nu în ultimul rând, încetarea subită a revistei manuscrise *Zorile,* care nu poate fi întâmplătoare. În Clujul agitat de propaganda șovină a aristocrației maghiare, în capitala principatului, roasă de ambiția malignă a deznaționalizării românilor, nu putea fi tolerat un astfel de focar de educație națională românească, atât sub raportul cultural cât și politic.

Limba română

Revista manuscrisă *Zorile pentru minte și inimă,* după cât se poate deduce din singurul exemplar cunoscut până astăzi, și acela desperecheat (D, IV), era scrisă aproape în întregime de Papiu Ilarian. Orientarea generală a foii e schițată de el într-un lung articol intitulat *Nescari preliminari la Zorile pentru minte și inimă* (D, V), semnificativ nu numai pentru începuturile ale autorului, dar și pentru întreaga lui activitate culturală ulterioară. Articolul trădează două trăsături ce-l vor caracteriza până la sfârșit: angajarea totală a scrisului în slujba idealului național și apetitul pentru inițiativa culturală deschizătoare de drumuri. Această primă scriere cunoscută până astăzi – totodată și cel dintâi autograf al lui Papiu Ilarian – se axează pe ideea iluministă a progresului prin cultură. De Școala Ardeleană se leagă nemijlocit și afirmația că românii sunt „viță a falnicilor și vingătorilor lumei, romanii", dar îmbrăcată în haina romantică a

lamentației că „numai sămânța cea de șeptesprezece sute și mai bine de ani, prin dreapta iroului antiquității, a stăbunului nostru Traian, aici încuibată, încă n-au încolțit, ea încă tot se află crudă, amorțită în opacitatea timpului învăluită și lipsită de puterile ajutătoarie spre a se putea dezvolta". Progresul românilor în a „propăși în calea luminării și adevărului, în cunoașterea și patrocinarea științelor, în iubirea și îmbrățoșarea culturei" este foarte slab, comparându-ne cu alte „neamuri culte din leagănul omenimei". Necesitatea culturii este exprimată în termeni patetici: e un mijloc „neapărat trebuincios și de lipsă nației rumânești, spre aflarea și descoperirea scumpului, mult prețuitului tesaur de luminare, ce este eternul acel isvor pentru fiecare națiune mundană, din care ea, cu cea mai mare însetoșare adaptându-se, odinioară va gusta mărul cel dulce al bunătății, aceia după carea omul, în toate stilele vieții sale, cu nespusă osteneală, prin nemăsurate sudori trebuie să alerge spre a o cuprinde în obositele sale brațe, adecă mult putincioasa procopsire, care singură numai e în stare a desface și intrerumpe lanțurile întunerecimei". Cultura ca izvor al bunăstării nu era o aserțiune nouă în publicistica din Transilvania. O exprimase George Bariț în urmă cu opt ani (S, III), mai succint și mai clasic: „Cu toții știu și pricep că renașterea unei nații pe o cale mai ușoară și mai scurtă nu este altfel cu putință, decât prin însăși

lucrarea și îmbogățirea limbii și a literaturii sale. La aceste să se dea zbor neîmpiedicat și noi suntem scăpați de întunecime." Papiu Ilarian a preluat-o ca atare, ca pe o concluzie sintetică a iluminismului românesc transilvănean. Doar exprimarea lasă să se întrevadă însemnele unei noi generații, dominată de acel „suflu al veacului", identificabil în ultimă instanță cu exaltarea romantică. Necesitatea antitezei *(întunerecime – luminare),* descrierea alegorică a năzuinței umane spre bunăstare, gustul impresionantului și hiperbolei, interjecția patetică și interogația fac din articolul – program al redactorului de la *Zorile* una din lecturile romantice timpurii în Transilvania, unde curentul a fost acceptat greu și parțial: „Au doar voiți să mai durmiți în urgisitul pat al neștiinței și întunerecului? Au nu v-au fost destul – pentru D-zeu! – atâtea veacuri până acum? Ce, au nu vedeți voi, fiii străluciților romani

că, după ce în timp de mai mult de 17 zecimi se răpiră dinaintevă maiestaticele artilerii a zinei Minerva, iată, fraților, după ce într-atâta amar de timp orbecarăm în înfricoșata și întunecoasa temniță a neștiinței, căutând între dureri și vaiete perdutul tesaur strămoșesc, iată că se plecară, se consolară zeii isbândei, ni se iertă păcatul strămoșesc! Ieată, în văi depărtate se cam arată zina înțelepciunei, Minerva, cu strălucitele-i vestminte, din care s revarsă și cătră noi câte o binecuvântată rază! Ieată că ne chiamă și pe noi la dânsa! Oh, fraților, veniți cu toții, veniți, grăbiți, să ne aruncăm în consolatricele-i brațe!" Dar îndemnul către luminile Minervei nu este gratuit, el are un înțeles național acut, nu mai puțin politic prin adresa străvezie la dușmanii românilor: „Haidați să arătăm pismuitorilor noștri că și noi încă suntem din acei fii ai pământului carii adoptăm științe, arte, măestrii, cu un cuvânt, tot ce este înalt, frumos și divin. Apoi atunci să văd io cine va mai îndrăsni a vomi cuvinte de ocară asupra rumânului! Îți vedea că toți vor cerca atunci a da mâna de pace eternă cu rumânul. Atunci toți cu un glas vor striga: „Acuma prietin ție, rumâne, și io mă voi face!"

Dintre științele și artele ce trebuiau adoptate de către români, el însuși se simte atras mai cu seamă de cercetarea filologică. E un îndemn ce vine – pe planul întregii Transilvanii – de la cărturarii din prima generație modernă a culturii naționale. Dar, în cazul lui Papiu Ilarian, impulsul imediat are altă origine și este recepționat din mai multe direcții. Prima în ordine cronologică e opera lui A.T.Laurian,

Tentamen criticum... (S, IV), care repune cu putere în actualitate nu numai comandamentul iluminist al studierii limbii române, dar și vederile latiniste ale reprezentanților Școlii Ardelene, pe care le sintetizează pentru prima dată într-un sistemților. Apărută la 1840, lucrarea constituie o adevărată piatră de hotar în cultura românească: ultima operă a vechii școli latiniste, ale cărei vederi le reduce la concluzia unui etimologism radical și cea dintâi manifestare a noului val transilvănean, ce avea să se afirme puternic începând din deceniul al cincilea. Lucrarea lui Laurian a avut șansa istorică de a fi adoptată ca prototip de către generația tânără, reînflăcărată de dorința cunoașterii limbii naționale prin

propaganda general europeană a herderianismului. Dintre valorile naționale pe care spiritul romantic le recomandă cu ardență, transilvănenii înțeleg să sară, în primul rând, cu ajutorul celei mai greu amenințate: limba. Aici trebuie căutat mecanismul angajării celei de a doua etape a Școlii Ardelene pe aceleași coordonate filologice și așa se explică, probabil, supremația și longevitatea deosebită a caracterului erudit – filologic al culturii transilvănene din secolul trecut.Un admirator fanatic al *Tentamenului* a fost și Papiu Ilarian, admirație care nu va scădea, ci va crește cu trecerea anilor. Dacă în 1851 el afirmă doar că: „Carte de limba română ca clasicul op al domnului A.Treb.

Laurian... încă nu s-a ivit în literatura limbei române" (S, II/238), la 1862 elogiul este specificat: *Tentamen criticum* este cea mai îndrăzneață, cea mai adâncă, cea mai filosofică cercetare de limbă ce posedă literatura noastră" (S, V). Un punct de atracție era și Timotei Cipariu, ale cărui cercetări lingvistice le-a cunoscut nemijlocit la Blaj și a cărui ortografie o va urma, de altfel, în prima sa lucrare de proporții. *Istoria românilor din Dacia Superioară.* Dar argumentul cel mai puternic l-a constituit, fără îndoială, pericolul în care se afla limba română în urma legii din februarie 1842 (R, I). În sfârșit, un motiv proxim îl putea constitui însuți peisajul lingvistic pestriț pe care-l oferea grupul de studenți români de la Cluj. Tinerii români veniți din comitatele așa-zise ungurești: Solnocuri, Dăbâca, Turda ș.a. nu știau românește, sau știau rău și stricat. E un fapt real, de care se plânge în 1846 protopopul Bistrei, Grigore Mihali (D, VI), și-l amintește Nicolae Popea la1889 (R, VI) și îl adeverește George Bariț către sfârșitul vieții (R, XII/613-614). În aceste condiții, Papiu Ilarian se simte obligat să insereze în *Zorile* un articol mai mult decât îndemnător: *Să învățăm românește, domnilor!!* (D, VI). Prilejul i-l oferă un articol-prospect publicat de Nifon Bălășescu (S, VI), despre necesitatea unui dicționar etimologic în sprijinul cultivării limbii române. Pornind de la îndemnul lui Bălășescu: „Să învățăm mai întâi a ne cunoaște limba noastră, apoi pe altele", Papiu Ilarian adaugă: „Ca să poată zice cineva că știe românește, nu e destul că e român, ci se poftește ca să învețe gramatica limbei sale". „Noi învățăm limba maghiară, ca cetățeni ai Transilvaniei locuitori între

maghiari, dar pentru aceea nu era de lipsă... ca să ne deprindem în compuneri maghiare, nu române. Acesta.... e.... amorul, domnilor, cătră nație?!!"

Prima lucrare gramaticală a lui Papiu Ilarian este lungul studiu intitulat *Limba românească* (mai apoi *Limba română),* care cuprinde cea mai mare parte a manuscrisului cu revista *Zorile* (D, IV). Socotind că în manuscris nu există nici începutul nici sfârșitul scrierii și că între numerele păstrate sunt goluri de 2 până la 8 numere, trebuie să ne închipuim studiul extrem de lung. Cu toate că intenția primă a fost mai modestă, după cum singur mărturisește: „Socoteam dintru-ntâi ca numai ortografia latino – rumânească s-o puni în *Zorile* noastre, pentru aceea i-am și fost dat nume: *Modul de a scrie rumânește cu litere latine.* Însă fiindcă ortografia fără gramatică e foarte seacă și ceasta cu ceea e în mare legătură, pentru aceea gramatica încă o voliu scrie".

Dar, de fapt, care era competența acestui adolescent în a scrie gramatica românească? Orientându-ne după autorii indicați ca bibliografie (D, IV/34), Alexandru Papiu Ilarian cunoștea, la 19 ani, majoritatea lucrărilor gramaticale și lexicografice românești și străine, privitoare la limba română: îi citează pe Micu și Șincai (S, VII), Petru Maior (S, VIII), Ioan Alexi (S, II), A. Treboniu Laurian, Demetriu Boer care, în 1841, a elaborat un *Plan de a scrie limba română cu litere latinești,* adoptat ca scriere oficială în școlile de la Blaj (R, XIII/76), pe Timotei Cipariu și Heliade Rădulescu, iar pentru partea de gramatică pe Molnar Piuariu (S, X), Laurian din nou, Andreas Clemens (S, XI) și alții. Dealtfel aceștia sunt folosiți în măsură destul de mică, tânărul filolog întemeindu-și studiul mai ales pe sistemul *Tentamenului critic.* Nu este cazul să discutăm aici valoarea în sine a gramaticii lui Papiu Ilarian, în peisajul și așa saturat de lucrări filologice erudite din Transilvania primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Destul că ne aflăm în fața celui mai tânăr autor al unui tratat de limba română din câți cunoaștem până astăzi. De asemenea, el se adresa unor tineri de aceeași vârstă - colegii de la liceul clujean – cărora le era mai greu să-și procure lucrurile amintite și pe seama cărora gramatica lui Papiu Ilarian se vrea un îndreptar modest la îndemână. La sfârșitul precuvântării – al cărei

început, din nefericire, nu se păstrează! – el avertizează: „Io nicidecum nu mă prind cum că ortografia și gramateca limbei rumânești, care mi-e voiea pe scurt a le țese și a le pune înaintea ochilor domniilor voastre ar fi lucrare ireprensibilă, dar, precum am zis și altă dată, cel care va avea ceva luare aminte, facă-și-o cunoscută și, de va fi fundată în adevăr, precum de orice om înțelept, așea și de noi cu plecate urechi se va auzi și aceasta" (D, IV/37). Și, se pare, intenția autorului își atinge scopul *Limba română* devine o scriere căutată de învățăceii români de la Cluj, în atmosfera generală de entuziasm național din preajma revoluției. Așa se explică și marea extensiune a lucrării, lărgită și amănunțită tot mai mult cu fiecare număr nou din *Zorile.* Intenția a fost recepționată de la început, Constantin Panțu dând în numărul 4 al revistei, un „adăugământ" la articolul introductiv al lui Papiu Ilarian, *Modul de a scrie rumânește cu litere latine* (D, IV/37).

Chemare spre limbile romanice

Limba română se împarte în două compartimente mari: *ortografia* (cu capitole „despre litere în genere necesarie spre a scrie limba rumânească cu litere latine", despre vocale, despre consoane, despre diftongi, despre „accenturi", despre „apostrofe") și *gramatica* (împărțită în șapte capitole: „despre nume", „despre pronume", „despre vorbe", „despre prepusețiuni", „despre adverbiuri", „despre conjuncțiuni", „despre interiepțiuni").

Un capitol interesant, mai cu seamă pentru viitorul acestei probleme este cel *Despre litere în genere necesarie spre a scrie limba rumânească cu litere latine*. Papiu admite că limba are 28 de sunete. La exprimarea acestor sunete e nevoie de 21 de litere latine, dar, „spre înțelegerea originei cuvintelor", alfabetul se poate reduce cu succes la 19 semne. Se simte îndemnul purist al lui Laurian: „Pentru ce să îngreuiem studierea limbii cu atâtea nouă litere oscurându-o?" „Pentru ce să facem atâtea tărcături, dinjos codile, deasupra coarne, când putem fi și fără ele?" Diacriticele nu sunt de nici un folos, nici pentru român, care „ori că vei scrie

câcărează ori *cacaredia,* va ști să le pronunțe", nici pentru străin, căci acesta, dacă nu va cunoaște regula, îl va pronunța întotdeauna pe *â* ca *a.* Desigur, toate aceste lucruri s-au spus înaintea lui. Semnificativ rămâne însă atașamentul lui Papiu Ilarian la strădaniile celor care încercau , din nou, să scoată limba română din robia „potcoavelor" chirilice. Deși partida națională transilvăneană, cei de la Blaj în primul rând, vedeau în reforma ortografiei o problemă politică acută pentru națiune, lucrurile evoluau foarte încet. Nefasta tradiție a slovelor opunea o rezistență cumplită. Pe de altă parte, neuniții *teoretizau* fățiș păstrarea slovelor, ca pe niște simboluri ale adevăratei ortodoxii. Sibiul neunit va fi , până la sfârșitul secolului, un balast greu în calea acestei reforme care s-a dovedit vitală pentru români. Dar la 1846 în Transilvania se scria, practic, cu litere chirilice. Foile lui Bariț, deși greco catolice, se tipăresc cu slove. În mijlocul Blajului captivat de mirajul latinist, cărțile se tipăresc, de asemenea, cu chirilice, ca de pildă clasica *Icoană a pământului* de Ioan Rusu. Bărnuțiu, Cipariu, Bariț, ba chiar și Laurian scriu cu chirilice până și în corespondența personală. Scrisul cu litere latine a prins tradiție doar în corespondența oficială a Consistoriului din Blaj cu nenumăratele parohii din vasta eparhie a Făgărașului. În perioada 1832-1848 ortografia latină era quasi – oficializată în cancelaria episcopală, din cauza aprehensiunii personale a episcopului Ioan Lemeni împotriva slovelor chirilice. Dar pe planul mare al culturii, acestea dominau masiv, înșiși propovăduitorii – după cum am văzut – ai scrisului cu litere latine rămânând, în practică, pe lângă vechea tradiție.

În contrast cu aceștia, Papiu Ilarian cutează să facă un pas în plus: abandonarea practică a slovelor. *Zorile* se redactează în întregime cu ortografia latină și, după câte știm, a avut un egal răsunet în rândul studenților greco catolici veniți de la Blaj sau a celor ortodocși, obișnuiți din familie și școală cu slovele chirilice. Este printre cele dintâi publicații periodice românești redactate în alfabetul latin, meritul revenindu-i în întregime redactorului Papiu Ilarian. Este un alt aspect interesant al episodului de la Cluj, unde, în acești ani –1845-1847 – s-a creat între tinerii români o atmosferă națională prielnică însămânțării ideilor revoluționare imediate.

Dar *Limba română,* deși operă de tinerețe, relevă și câteva aporturi originale ale autorului. Cel mai interesant este compararea limbii române cu italiana, motiv ce revine adeseori în lucrare: „La rumâni, precum la itali, sunt cinci vicale: *a, e, i, o, u"* sau: „La români toate cuvintele se fârșesc în vocale, ca și la itali" (D, IV/46; 47). Gustul comparației cu italiana era facilitat, la Papiu Ilarian, de cunoașterea precoce a limbii italiene pe care, împreună cu franceza, a studiat-o asiduu la Blaj, din îndemnul lui Bărnuțiu (R, XIV). Adevărate idei comparativiste va desfășura însă într-o altă lucrare, tot din anul 1846. Este vorba de studiul *Limba română și ortografia ei etimologică,* trimis la redacția *Foii pentru minte...,* unde însă nu s-a publicat. Articolul se păstrează în manuscris, printre alte inedite din arhiva revistei brașovene (D, VII). Punctul de plecare a studiului îl constituie un articol al lui Aron Pumnu din 1845 (S, XII), în care acesta pledează pentru alfabetul latin, tot pe baza *Testamentului critic.* În preambulul teoretic, parte cu adevărat interesantă, tânărul autor clujean pornește de la constatarea că: „Limba românească, itălească, frâncească și spănească îi surori". Dar, în comparație, se folosește numai de română și italiană, despre care crede că sunt una și aceeași limbă, românii și italienii vorbind „una și aceeași limbă, cari limbi numai în părțile cele accidentale îs diverse, dar în țesătura dinîntru – care face esința unei limbi – îi cu totul asemine" (D, VII/15r). Respinge ideea că limba română s-ar fi născut din amestecul cu limbile barbarilor: „Dacă s-au născut limba română din amestecarea limbilor geților, goților ș.a. cum au putut strica limba română așa, cât să semine celei itălești?! Au, doară ginții aceste au fost și în Italia și acolo au stricat și limba italilor ca a românilor?" (D, VII/15r). Limba română este, dimpotrivă, deosebit de curată. Papiu Ilarian declară că aceasta nu se poate considera nicidecum o limbă coruptă, pe baza observației valoroase că acest verdict îl dăm „nu uitându-ne la cuvintele cele seci, ci la țesătura limbei, internă". „Coruptă se zice una limbă, atunci când ș-au perdut, prin mestecarea cu alte limbi, și țesătura dinîntru. E, dar limba română așa și-au păstrat țesătura internă, cât cel ce știe etimologia acesteia se minunează cât de regulată este însa" (D, VII/15v). La ce concluzie duce această puritate? Revenind la

similitudinea cu limba italiană, pe care o ia ca bază a argumentației sale, autorul afirmă răspicat: „Formarea limbii române nu trebuie cercetată în Dacia", ci în Italia, înaintea cuceririi traiane. Da, dar în ce perioadă? Este aproape senzațională înțelegerea, de către acest copil de 19 ani, și afilierea la una dintre cele mai complicate teorii filologice legate de originea limbilor romanice: aceea că latina vulgară este însăși limba originală a romanilor, cea mai veche, în timp ce latina clasică ar fi un jargon literar contrafăcut și târziu. Citează, dintre susținătorii teoriei, pe Leonardo Bruni din Arezzo, zis *Aretino,* din secolul al XV-lea, secretar papal și autorul unei vaste istorii a poporului florentin (S, XIV; R, XV/392; 425) și pe Gian Vincenzo *Gravina* din secolul al XVII-lea. Bănuim că Papiu Ilarian cunoaște și alte surse ale filologiei romanice în general, dar îi evocă doar pe cei care au teoretizat acut această idee, ca obscurul Aretino, cel mai vehement apărător al „clasicității" latinei vulgare. Dar aceste surse, contradictorii, nu-i ofereau răspuns la întrebarea: *când* s-a format limba română? Nici „iscusitul Petru Maior", primul și cel mai de seamă susținător al teoriei la noi (S, XIV; R, XVI/ 264-267) nu-i poate oferi un răspuns satisfăcător, căci acesta fixează începuturile limbii române, din latina vulgară, după expansiunea militară a romanilor peste granițele Italiei. Or, acest lucru contrazicea ideea formării limbii române în Italia, locul expansiunii în ceea ce ne privește fiind teritoriul Daciei. La Petru Maior, aserțiunea că limba română este mama limbii latine are mai degrabă un înțeles simbolic, marele cărturar intuind corect mecanismul nașterii limbilor romanice. Treboniu Laurian ia însă în serios acest lucru, avansând cu multe secole momentul formării limbii noastre, iar Papiu Ilarian îi preia ideea: „Cu cea mai mare adevărasemănare putem zice, cu T. Laurian, cum că evoluciunea, formarea ei pe timpul liberei republice trebue cercată" (D, VII/15v). Ca și Laurian, tânărul său discipol adera la teoria clasicității latinei vulgare pentru a putea ajunge la concluzia dorită: aceea că limba română există dintotdeauna, că e una și aceeași cu limba romanilor. Întronată întru această înălțime clasică, limba română capătă dintr-o dată demnitate aparte, încât „necunoștința acestei limbi antice, în care crez

că *Aeneam Lavinia salutarit* (s. ns.) au dat prilegiu multor rătăciri erudiților, carii s-au încercat a afla originea limbilor romane".

Cu atât mai mult, cu cât româna își are valoarea în sine, firea ei fiind „foarte dulce și delicată, ca soru-sa italiană, aptă spre orice spiță a științelor și măiestrielor; cu un cuvânt, în tot respectul prețuindă, perfectibilă ca oricare dintre cultele limbi ale Europei". Perfecțiunea limbii a și început, cu rezultate salutarii, dar o piedecă grea stă în calea acestui proces: literele slavone. Există toate motivele pentru abolirea chirilicelor, chiar „au început și dintre români unii nemuritori bărbați a restitui în câmpul literariu al românilor strămoșeștile noastre litere, însă până acum nimic nu s-a statornicit". Încât autorul se întreabă cu mirare: „Oare pentru ce nu lăpădăm și noi ce nu e al nostru?!". Și, pentru a ajuta și el cu ceva la reformarea ortografiei, iată, propune, printre mulți – mult prea mulți! – alți autori, un sistem ortografic fundamentat pe sistemul etimologic al lui Laurian.

Lucrarea lui Papiu Ilarian, despre *Limba română și ortografia ei etimologică,* necunoscută până acum cu desăvârșire, nebănuită măcar, este o adevărată surpriză. Ea ne obligă să adăugăm numele autorului la seria filologilor transilvăneni de la mijlocul secolului al XIX-lea, mai cu seamă prin aceea că pune, pentru prima dată în Transilvania, în mod foarte acut, problema studierii limbii române în strânsă comparație cu italiana, cu care se aseamănă până la identificare. Nimeni la noi n-a cutezat această afirmație în termenii categorici ai lui Papiu Ilarian. Dar și mai importantă este scrierea în ceea ce privește evoluția propriilor idei. În primul rând, anticipează cu un deceniu preocupările viitorului cărturar pentru studiul limbii italiene. O ipostază nouă, romantică, a fascinației italice: atunci când Papiu Ilarian va păși pe pământul strămoșilor, în 1852-1854, nu va căuta – asemeni cărturarilor din generația veche – originea poporului său în monumente și arhive, ci va scormoni însemnele începutului în senzaționale similitudini de cuvinte și terminații gramaticale. Oferă apoi, în al doilea rând, un puternic suport de comparație cu vederile lui filologice de mai târziu când, după cum vom constata, se situează la antipodul teoriei etimologice.

O anume frază din preambulul articolului este cea mai bună sursă pentru cunoașterea atmosferei ce a domnit între studenții români din Cluj înaintea revoluției. Cum episodul interesează în grad înalt istoria românilor în general, fraza o considerăm de importanță istorică: „Tinerii români din liceul din Cluj, barem împresurați de străini, totuși nu ni uităm aceasta, încât ni concede timp deregătoria școlastică; pentru aceea, ne deprindem și în cunoașterea limbei noastre, celui mai scump tesaur al unei nății, în astfeli de intreprinderi" (D, VII/16r).

Tentația beletristică

Prin aceste „intreprinderi", Papiu Ilarian înțelege activitatea literară grupată în jurul revistei *Zorile.* El însuși își îndeamnă confrații la scris, într-un anunț celebru publicat în ultimul număr al revistei pe anul 1845: „Domnilor! Următoaria foiță va ieși în anul 1846. Aceea va ieși cu n-rul 1 sub titula *Aurora s[au] Zorile p[entru] minte și inimă.* În aceea vor ieși și poezii. De aci înainte provocăm pre toți d. cetitori ca să lucre ori ce. Numai una ne rugăm, ca *vătămare de persoane sau de nații colocuitoarie nicidecum să nu fie"* (s.ns.). Firește, redactorul se adresa unor tineri de vârsta sa, dar dacă ne gândim la faptul că, numai peste doi ani, acești tineri vor fi conducătorii unei uriașe armate de 300.000 de români transilvăneni, pornită pe calea războiului revoluționar, ponderea lucrurilor devine cu totul alta. Revista era scrisă și citită de viitori generali, prefecți, tribuni, ideologi și martiri ai revoluției transilvănene. Simpla enumerare a lor este spectaculoasă: Avram Iancu, Axente Sever, Constantin Romanu Vivu, Alexandru Bătrâneanu, Iosif Hodoș, Elisei Armatu, Alexandru Țicudi, Ioan Oros, Ioan Pușcariu, Dionisie Tobias, Amos Tordășan, Nicolae Popea, Gavril Man și, firește, Alexandru Papiu Ilarian, Comparația cu *Propășirea* ieșeană se insinuează de la sine. Orientarea politică și națională radicală a acestor tineri se datorează în primul rând, prezenței lor în Clujul celei mai nesăbuite propagande șoviniste maghiare. Acest fapt le ascute simțul politic, sugerându-le ideea ripostei. Apoi, acești

studenți nu sunt străini de mișcarea națională și culturală general românească. Societatea „Zorile" are o bibliotecă despre care pomenesc nu numai scrierile târzii (R, VI; VII/9; XII/614), dar a cărei existență o certifică însuși Papiu Ilarian într-o notă de subsol, păstrată doar parțial, din revista *Zorile* (D, IV/XV). Referindu-se, probabil, la publicațiile pe care le citesc studenții, pe cont propriu, redactorul conchide că „bine ar fi ca, dându-se foile aceste bibliotecei, și cu aceste încă să se înmulțească cărțile ei". Studenții de la Cluj citeai *Gazeta de Transilvania* și *Foaie pentru minte, inimă și literatură,* dăruite fie de unii cărturari grijulii cu tinerii, ca protopopul greco-catolic Nicolae Maniu (R, XVII; D, VIII/44r) sau chiar de Bariț (R, XVIII/25-26; D, IX/177r-178r). Papiu Ilarian citează, în *Limba română și ortografia sa etimologică,* din *Magazinul istoric pentru Dacia* (D, VII/15v). Cunoscând bine conținutul publicațiilor maghiare din Cluj, care le parveneau ușor, comparând între acestea și cele românești, nu le era greu să-și dea seama de realitatea ideologică a momentului: românii se aflau în plină luptă națională.

Situația revistei *Zorile* ca publicație literară școlară într-un oraș dominat de aristocrația maghiară, nu permitea redactorului să publice articole politice. Dealtfel, era condiția principală a aprobării revistei de către autoritățile școlare. Dacă *Zorile* constituie, totuși, un moment interesant al dezvoltării conștiinței naționale, meritul îi revine lui Papiu Ilarian și colaboratorilor săi apropiați: Nicolae Popea, Iosif Hodoș, Gavril Man, Constantin Panțu care au înțeles că, pentru români, dezvoltarea culturii era o problemă imperioasă. Și, după cum am văzut, a unei culturi cu valențe naționale certe, puse în slujba ridicării neamului. Aluziile politice, deși indirecte, sunt mai mult decât străvezii: Papiu Ilarian are îndrăzneala să-și îndemne colegii la respingerea limbii maghiare, care nu poate fi limba de cultură a românilor, iar Nicolae Popea face elogiul luptei naționale în poezia *Iubitoriul de națiune sau naționalistul,* în cuvinte emoționante: „Fericit este bărbatul ce întreaga-și viață/Și-o jertfește pe sacrul al nației altariu", Gavril Man, propunându-și să prezinte câteva siluete de filosofi, îi alege – nu întâmplător! – pe cei care constituiau sursele ideilor înaintate ale veacului: Kant, în primul rând, atât de îndrăgit de românii transilvăneni, Voltaire, Hume și alții. Mesajul prețios al *Zorilor* este, însă, strădania de a explora și

afirma limba și spiritul creator al poporului român. Se impune, ca un moment important al culturii naționale, înmănuncherea în paginile revistei a primei colecții masive de proverbe românești publicate (R, IX), în număr de 319. Singurul aspect beletristic viabil al *Zorilor,* colecția de proverbe se încadrează în curentul romantic de valorificare a spiritualității autohtone, de naționalizare a culturii, curent inițiat de George Bariț mai întâi, prin *Foaie pentru minte...,* de *Dacia literară* mai apoi.

Papiu Ilarian, deși înclinat mai ales spre erudiție și spre îndrumare culturală, este implicat și în culegerea de proverbe românești. Între cele 319 proverbe, majoritatea sunt culese de studenți din zonele lor natale. Culegătorii sunt indicați la sfârșitul grupajului 213-312 din nr. 13-14 pe 1846 al *Zorilor:* Ioan Costa, Alexie Cassian, Al. Papiu Ilarian, Simion MarușI, Grigore Olariu, Iosif Hodoș, Zaheu Hodoș, Ioan Pascu, Constantin Panțu, și Constantin Borza. Câteva proverbe sunt scoase din cărți vechi românești, mai ales din Petru Maior. Este sigur că această operație a făcut-o Papiu Ilarian, lucru care ne permite să identificăm contribuția sa proprie la alcătuirea colecției. Desigur, Petru Maior era citit asiduu de către toți studenții academici români de la Cluj. Toate sursele (R, IV/36-46; VII/9; XII/614 ș.a.) concură în a afirma că *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* era cartea de căpătâi a tinerilor de la Cluj. Dar cum proverbele sunt scoase mai ales din scrierile filologice ale lui Maior, cu care Papiu Ilarian lucra la redactarea studiilor de gramatică, nu rămâne îndoială că el le-a scos. Astfel, până și această preocupare foarte „modernă" a revistei este pusă, simbolic, sub patronajul Școlii Ardelene.

Din Petru Maior scoate proverbele 81: *S-a întors cu buzele umflate,* 243: *Ce se prinde un țânțar cu un armăsar?* și 282: *Nu te prinde-n râcă cu el!* Tot lui îi aparține și proverbul 54: *Unge osia bine, dă fân și ovăs la cai și va merge caru bine,* despre care o notiță de subsol spune că: „Acest mult însemnător proverb se află în *Ethica* fostului profesor de fil[osofie] în Blaj, S. Bărnuțiu". Cine putea cunoaște mai bine scrierile nepublicate ale lui Bărnuțiu, decât discioplul și învățăcelul său favorit, Papiu Ilarian? Proverbul 58 îi aparține de asemenea – *Unde aurul vorbește, toată limba amuțește* – căruia îi dă și corespondentul italian: *Dove l'oro parla, ogni lingua*

tace. Ale lui sunt desigur, mai multe proverbe din grupajul 213-312, unde semnează împreună cu colegii amintiți, dar identificarea lor este grea. Probabil îi putem atribui toate proverbele însoțite de varianta latină, de explicații asupra provenienței latine sau de corespondentul latin al unora dintre noțiuni, ca de exemplu 216: *Voinic de sută* ("Romul și-au ales trei sute de tineri mai gineroși. Probabiliter de acolo zic românii *voinic de o sută"*), 219: *S-au făcut troian* ("Cum au pustiit grecii Troia"), 238: *Pace bună!* ("Actum est!"), 281: *Zo, zâci!* ("i.e.: Omninc; Ita est!"), 290: *Cât lumea și pământul* ("Nunquam"); *cât cucul,* 312: *Bea și n-a* ("Et viceversa"). Grupajul 313-319 îi aparține în întregime, deoarece îl semnează: *Muerea bună e cunună de aur în capul bărbatului; Ploaea de dimineață e ca fărtatu de țigan; Țiganu numai pân-atunci ți pretin, până ai mălai în straiță; Țiganu e ca ogaru: iearna zice că și-a face casă la veară, dacă vine veara seîntinde și, spăriindu-se de mărimea casei, ieară se lasă de dânsa; Lucru sus (de Beciu) legat cu ață; Sfârșitu laudă lucru; De sâmbătă să știi unde va fi duminecă joc.* Tot lui trebuie să-i aparțină ideea de a completa titlul rubricii de la *Proverbiuri românești* la *Proverbiuri și pleonasme românești,* legând-o astfel de vechea literatură paremiologică latină.

Tentația beletristicii se manifestă însă mai cu seamă în cele câteva traduceri din italiană. *Zorile* publicau frecvent anecdote scoase din diferite reviste străine, printre care și revista maghiară *Bors és paprika.* Cele mai numeroase și mai reușite sunt anecdotele sau „raconturile" traduse de Papiu Ilarian din italiană, în număr de peste 25, din care s-au păstrat doar 16. Ele presupun existența unei literaturi italiene frecventată de tânărul traducător, ideea traducerii dintr-o limbă intermediară – de pildă maghiara – fiind exclusă, și vom vedea de ce. „Raconturile" au subiecte diverse, de la mica anecdotică despre țărani, tâlhari, țigani și până la anecdotele cu subiect istoric. Iată două dintre ele:

"V. Un murariu (zidariu), prin nenorocire căzu de pe un zid înalt, unde lucraua, Dar, norocul lui, căzu tocma pe spatele unuia ce eraua dedesupt. Așè, fără a-și cășuna sie-și mult rău, omorî pe săracul om. Deci fiul nenorocitului citează pe murariu înaintea judeciului criminariu, acusându-l de omicidiu. Iară zidariul în acest

chip se apără: „Frate, de mă socotești vinovat, io nu voi să fug [de] pedeapsă. Sui tu în locul acela de unde căzui io, ieară io voi sta în locul acela unde stete tată-tău. Țâpă-te jos de acolo, pe mine, și mă omoară!"

"XVI. Se afla Ciceron odată la un prânz mare domnesc, une era invitați toți cei mai iluștri bărbați patrici din Roma. Unul dintre meseni, având mânie pe Ciceron, voind a-l batjocori căci el era din viță mai de jos născut, propuse tuturor a bea în salutea nobililor și minunaților în fapte și străbunilor lor. Închizând cu toții, veni rândul și pe Ciceron care, sculându-se, zâse: «Eu beu pentru salutea mea, pentru că nobilitatea se-ncepe-n mine. Drept aceea nu îndrăsnesc a bea pentru a voastră, căci aceea se sfârșește în voi»".

Întâmplarea cu Cicero nu este singura anecdotă cu aluzie străvezie la atmosfera socială transilvăneană de la mijlocul secolului al XIX-lea, dominată de aroganța stupidă a aristocrației ungurești și de starea umilitoare a poporului. „Raconturile" lui Papiu Ilarian nu sunt numai o literatură plăcută pentru colegii săi, dar mai cu seamă educativă. Limba traducerilor, dezbrăcată de ortografia greoaie a *Testamentului* este fluentă și plăcută. Autorul nu ajunsese la imitarea frazei latine și nu-și va urma – spre norocul prorpiei opere – niciodată maieștrii (pe Bărnuțiu, Cipariu, Laurian) în acest sens. Intervenția lui se reduce la cuvinte, pe care încearcă să le apropie de etimonul latin: *lucraua < lucrabat (lucra), eraua<erabat (era)* sau să le adopte ca neologisme: *criminariu, omicidiu, complimenta, curteni, salutea, ambasadoriu, venerabil.* Este foarte scrupulos cu traducerea. Unde nu e sigur de accepțiunea termenului românesc, dă în paranteză originalul italian: *taiăbușnariu (tagliaborse), famosul călătoriu (quel famoso viaggiatore), un om foarte bătrân (un uomo attempato).*

O traducere de dimensiuni mai mari este fragmentul din celebra carte a lui Baldassare Castiglione (1478-1529), *Il Cortegiano* (Omul de curte). Cartea, de fapt un tratat politic și moral în care diplomatul pontifical încearcă să definească personalitatea omului Renașterii (R, XV/465) atrage prin înțelepciunea sentințelor și sfaturilor legate de comportamentul omului în societate. Papiu Ilarian alege un fragment referitor la tineri și tinerețe, a cărui concluzie centrală este

aceea că tinerii, deși de la natură sunt mai neastâmpărați, impulsivi și „liberali", în societate trebuie să dea dovadă de modestie, stăpânire de sine și respect față de cei bătrâni. Așa cum „în tineri o prea multă sapiință e semn rău", nici entuziasmul excesiv nu este de bun augur. Să fi intenționat, oare, traducătorul o lecție indirectă pentru colegii săi, descriși de multe surse (R, VII/12; VIII/27; XI; XIX/30; D, X-XI) ca prea zvăpăiați, înclinați spre „becherism" și – asemeni tuturor studenților epocii romantice – mari amatori de dueluri? Colegii lui Papiu Ilarian de la Blaj și-l amintesc (R, XIV) ca pe un elev silitor, blând, modest, mai bucuros să petreacă în societatea savantă a profesorilor, decât între colegi. La Cluj, atmosfera nu-i îngăduia să fie retras. Ura, însă, scandalurile și era un adversar al duelurilor (R, VII/12) pe care-l considera, ca și mai târziu, un obicei barbar, medieval. Acest precoce savant și gânditor a fost atras, desigur, de îndemnurile spre meditație și seriozitate din cartea lui Castiglione. Etalonul descris de autorul italian corespundea idealului său, care trebuia să fie și al colegilor: omul de cultură. Cultura era și va rămâne obsesia sa și acestui țel îi închina tinerețea-i fragedă. Voia să-și entuziasmeze camarazii de generație la aceeași năzuință, căci „Cultura, cultura va scăpa pe români și cultura numai națională poate fi!" (S, II/223).

Argument

Scrierile din tinerețe ale lui Papiu Ilarian, parcurse mai sus, nu trebuie așezate în comparație cu operele unor autori transilvăneni maturi ca George Barițiu, Simion Bărnuțiu, Aron Pumnu, Timotei Cipariu, Ioan Maiorescu sau A. T. Laurian. Intenția noastră a fost de a contura profilul unei noi generații în persoana unui strălucit reprezentant al ei. Dacă totuși, în anumite valențe ale sale – conștiința angajării naționale, rigoarea documentației și erudiția precoce, simțul limbii și fiorul expresiei romantice – scrisul adolescentului de la Liceul academic din Cluj atinge nivelul literaturii transilvănene dinaintea revoluției de la 1848, constatarea ne dă bune speranțe despre opera lui viitoare.

2. Trezirea națională

Evenimentele anilor 1848-1849 în Transilvania au întrerupt brutal procesul formării intelectuale a lui Papiu Ilarian. El nu va mai putea fi reluat niciodată în termeni similari, revoluția punând în față-i revelația unor imperative substanțial diferite față de visurile savante din adolescență.

Sorta lui Papiu Ilarian la 1848 este în aceeași vreme caracteristică și singulară. La Cluj fiind, în anii 1845-1847, a înțeles că dincolo de progresul cultural al românilor, teoretizat acut de intelectualitatea transilvăneană, se ascunde un program politic. Evenimentele care au zguduit Blajul din 1842 și până la finea lui 1848, cu repercusiuni în întreaga Transilvanie, cu toată motivația lor ideologică, sugerau ideea egalității dintre cultură și politică, în momentul istoric pe care îl trăiau românii. Pentru românii transilvăneni mai ales, și în condițiile date mai cu seamă. La *Zorile* fiind, propovăduiește trezirea românilor la progres și științe, dar mai ales – în subsidiar – la conștiința de sine. Ideea, de esență iluministă, prinde noi puteri în deceniul al cincilea, adăugându-și coloritul nou al comandamentului romantic-liberal. Revirimentul se explică și prin reeditarea situației politice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea: intensificarea asupririi naționale și sociale a românilor, concretizată în hotărârile tot mai nefaste ale Dietei principatului. Exemple caracteristice rămân sesiunile dietale din 1842 (R, I) și 1847 (S, II/186-210; XXI/83-89), în care se hotărăște deposedarea românilor cu forța, prin lege, de limba lor națională, respectiv păstrarea lor pe mai departe în starea de servitute socială, prin reactualizarea tuturor legilor urbariale din vechile coduri feudale ale Ungariei. Puternică pe situație, poate fără egal în Europa acelei vremi, aristocrația maghiară din Transilvania sfida cu îndrăzneală preceptele filosofice ale veacului, care convergeau în special către ideea de libertate, în pofida faptului că ele își

dovediseră puterea în Franța anului 1830 ori, mai recent, în Galiția, prin puternica revoltă din 1846. Nobilimea transilvăneană controla fără excepție toate comportamentele vieții sociale, aservindu-și în mod special ideologia și cultura. Ceva mai mult, ca un fenomen unic al secolului, nobilimea reușește să-și aroge – după cum am mai arătat – și rolul de conducător al mișcării maghiare de eliberare. Rezultă o denaturare gravă a programului revoluționar al ungurilor, prin următoarele două intervenții ireparabile ale aristocrației: *restrângerea drepturilor naționale în cadrul unic al națiunii maghiare,* cu ignorarea desăvârșită a celorlalte națiuni și *eludarea laturii sociale* a programului revoluționar. Astfel, în preajma revoluției și în timpul ei, aristocrația maghiară, departe de a-i fi lezate prerogativele, așa cum se cuvenea, și le întărește și mai mult, printr-o bizară întorsătură a sensului revoluționar. Prin exacerbarea naționalismului maghiar se întărea, de fapt, rolul național al nobilimii, căci, pe câtă vreme legiuirile feudale maghiare rămâneau valabile, prin națiune se înțelegea numai nobilimea și numai cea maghiară. Apoi, în virtutea celei mai simple logici, clasa care-și consolida situația politică și-o întărea și pe cea socială, oricum suficient de puternică.

Pradă acestui cuplu vicios de situații, programul revoluționar maghiar lovea în mod inevitabil interesele românilor din Transilvania, așa cum, în afara granițelor principatului, lovea interesele altor națiuni mari ca sârbii, croații, slovacii. Indiferent de forma pe care a îmbrăcat-o, de domeniile în care s-a manifestat ori de orientarea momentană a reprezentanților ei, mișcarea culturală și națională a românilor din Transilvania în cadrul acestui nou val al redeșteptării țintea salvarea neamului din această nouă și periculoasă cursă pe care i-o întindea destinul. Dar, până în primăvara anului 1848, aspectul politic al mișcării românești a fost mai degrabă mascat decât manifestat. În fața tendințelor proclamate ale maghiarilor: de a desființa Transilvania și de a înghiți națiunea română, partida noastră națională, insuficient consolidată, ripostează evaziv în termeni culturali și ideologici, ori disimulează în oportune declarații de fidelitate și credință față de monarhie habsburgică.

Lui Papiu Ilarian i-a fost dat să fie printre cei dintâi care trebuiau să exprime în termeni limpezi, fără echivoc, voința românilor. Acest lucru în momentul când revoluția europeană, dezlănțuită în februarie 1848 la Paris, trecând prin Viena și Pesta, a bătut cu putere la porțile conștiințelor din Transilvania. Fără îndoială, momentul era așteptat de români cu nerăbdare, letargia păcii interne feudale instaurate după răscoala lui Horia exasperând mai cu seamă marea masă a țărănimii. Nu mai puțin intelectualitatea atașată de interesele neamului, ale cărei năzuințe patriotice erau sistematic barate de alcătuirea anacronică a Statuturilor și Ordinilor din principat. Și totuși, cum a recepționat Papiu Ilarian momentul când ideile împreună cu care a crescut trebuiau să capete formularea unor revendicări revoluționare? Nu s-a simțit, oare, tânărul de 21 de ani asemeni ucenicului vrăjitor care, după ce a deschis zăgazul forțelor, rămâne copleșit de dimensiunea lor? Nu! Printr-o fericită întâmplare, procesul maturizării partidei naționale transilvănene era încheiat, aceasta putând să-și asume răspunderea nu numai a unei ideologii revoluționare practice, ci și a unui puternic război revoluționare, cel mai lung din întreaga Europă a anilor 1848-1849. Deși surprins în fărăgezimea vârstei, Papiu Ilarian s-a dovedit suficient introdus în ideologia politică a partidei, pentru a putea face față în mod strălucit misiunii revoluționare.

Ideile lui Papiu Ilarian la 1848-1849 se reconstituiesc nu atât din scrierile sale, cât mai degrabă din fapte, el fiind, după cum se știe, unul din reprezentanții de frunte ai revoluției. Interesează mai cu seamă noutatea, aspectul lor de premieră, apreciat până acum la voia întâmplării, din cauza lipsei lucrărilor despre ideologia sa. Apoi, în același context al noutății, contribuția ideilor sale la formularea concretă a programului revoluționar românesc în general și transilvănean în special. Mai apoi, ca un aspect de culme, aportul său la concluzionarea necesității războiului revoluționar.

Încotro?

La începutul primăverii 1848, fostul student la filosofie și drepturi de la Liceul academic piarist din Cluj, practica avocatura la Tabla Regală din Târgu-Mureș, spre a obține cea mai prestigioasă diplomă de studii ce se elibera în acea vreme în principat: *jurist absolut de Transilvania.* Venise aici în august 1847 și se afla, ca și la Cluj, în mijlocul unui mare număr de tineri români din toate părțile Transilvaniei (R, XXI/178-183; XXII/250-251; D, 12). La 25 martie, freamătul revoluționar tulbură adânc liniștea orășelului de pe Mureș, prin sosirea de la Pesta a mesagerului Úrházy Görgy, care aducea cu sine programul celor 12 puncte de la 15 martie, esența ideologiei revoluționare maghiare. Ultimul punct prevedea uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Programul părea măreț și captivant, capabil să ademenească pe cei neavizați, așa cum s-a și întâmplat, la 22 martie, cu grupul de tineri români din Pesta (R, XXI/207) și așa cum, din nefericire, se va întâmpla cu mulți intelectuali români din Banat, Crișana și Maramureș în anii 1848-1849. Papiu Ilarian însă, reprezentantul canceliștilor de la Târgu-Mureș, crescuse în mediul unei tradiții de un secol de luptă națională, coborând de la episcopul Inochențiu Micu la reprezentanții mari ai Școlii Ardelene, apoi, contaminează de duhul clocotitor al revoltei lui Horia, luând o primă formă sintetică prin *Supplex Libellus Valachorum.* Influențată de ideile revoluționare franceze, această tradiție și-a apropiat – în prima jumătate a secolului al XIX-lea – concluziile raționalismului, ale romantismului politic de esență liberală, găsindu-și confluență demnă în marele spirit al veacului, invocat de toți gânditorii vremii (R, XXIV). Era de așteptat, așadar, ca tânărul patriot să răspundă competent îndemnului pe care maghiarii, întruniți într-o mare adunare la Târgu-Mureș, în 25 martie, l-au adresat românilor: să se alăture *fără rezerve* celor 12 puncte de la Pesta. Răspunsul lui Papiu Ilarian se rezumă în articolul cunoscut sub titlul convențional, dat de George Bariț, *Adresele din Mureș-Oșorhei* (S, XV), care este nu numai cea dintâi expresie politică a unei atitudini naționale față de iminența intrării în revoluția europeană, dar și primul manifest revoluționar tipărit în Transilvania la 1848.

Articolul este redactat sub impresia adunării de la 25 martie. În această adunare, tinerimea ungară liberală subscrie o petiție către adunare, tinerimea ungară liberală subscrie o petiție către Împăratul, în care sunt repetate câteva puncte din programul de la Pesta: libertatea tiparului, convocarea Dietei ca să hotărască uniunea Transilvaniei cu Ungaria, gardă națională, egalitate în fața legilor. Sunt invitați și tinerii români să participe la entuziasmul general, să semneze petiția. Dar, pe aceștia, cererile formulate nu puteau să-i impresioneze. Ca și cele 12 puncte de la Pesta, petiția degaja pentru ei un aer străin, un manifest de insuficiență. Cei mai mulți n-au semnat. Papiu Ilarian, împreună cu Avram Iancu și alți șapte canceliști au semnat petiția maghiară. Gestul lor este comentat, de atunci și până astăzi, în cele mai diverse chipuri, de la înțelegerea condescendentă și până la condamnarea aspră. Dar a subscris memoriul maghiarilor în termenii în care l-au subscris cei nouă tineri însemna singura atitudine *politică* posibilă în acel moment. Papiu Ilarian explică în mod public hotărârea printr-un argument de înțelepciune etatistică în varianta prescurtată a *Adreselor...,* publicată în Blaj (S, XVI): „Noi, de o parte și ca să nu mai înverșunăm ura ce, spunând ce e adevărat, nu e tot stinsă între ungurii-nobili și românii nenobili, și iarăși, după ce prietenește și necontenit ne rugară, am subscris".

Important este însă alt amănunt, confirmat de către surse maghiare încă în 26 martie 1848 (D, XIII-XIV), evocat de Papiu Ilarian patru ani mai târziu (S, I/102) și preluat de întreaga istoriografie a revoluției române de la 1848: autorul *Adreselor din Mureș-Oșorhei* semnează memoriul *ca român,* ținând să se specifice acest lucru. Semnificațiile acestei specificări se impun cu ușurință, de la sine: a) semnând *ca român,* Papiu Ilarian presupune axiomatic existența națiunii române, inexistentă din punctul de vedere al constituției feudale transilvănene; b) programul de la Pesta nu cuprindea – și aceasta este principala lui caracteristică negativă – nici un cuvânt despre existența celorlalte națiuni și despre drepturile acestora; specificația „ca român" este o abilă sesizarea a acestei inadmisibile lacune și totodată cu gest de opoziție, de respingere a programului. Lucru dovedit și de faptul

că Papiu Ilarian leagă viabilitatea acestor revendicări de adăugarea încă a unora, specifice românești: *desființarea iobăgiei fără nici o despăgubire, respectarea drepturilor națiunii române* și *respectarea limbii române.* Așadar, un adevărat program revoluționar, prin care autorul dă de înțeles cu toată claritatea că românii n-au vreun interes să se integreze în revoluția maghiară, ale cărei enunțuri nu-i privesc. Că românii trebuie să se manifeste în fața evenimentelor *ca români,* ca națiune aparte Concluzia ultimă ce se desprinde și care face din Papiu Ilarian un vizionar, iar din *Adresele de la Mureș-Oșorhei* un document istoric de valoare unică este aceea că *românii trebuie să pășească pe calea revoluției proprii, pe baza unor revendicări caracteristice națiunii lor.*

Aceste aspecte ale ideologiei lui Alexandru Papiu Ilarian s-au evidențiat – subliniem faptul încă o dată – chiar în timpul desfășurării adunării în plinul evenimentului, prin expunere orală, spontană, în condiții care puteau lesne intimida, periclita chiar. Așternute pe hârtie în *Adresele din Mureș-Oșorhei,* ele se alătură altor aserțiuni valoroase, alcătuind conținutul celui dintâi manifest național. La baza lui stau meditații de ordin social, Papiu Ilarian condiționând fericirea românilor de ștergerea iobăgiei, pe care o consideră cheia de boltă a revendicărilor românești. „Destul a plătit prostul [țăranul – s.ns.] până acum, de mai multe sute de ani, pentru acea bucățică de moșie, purtând el totdeauna toate greutățile și toate sarcinile cele grele ale patriei, nu numai pentru sine, ci și pentru nemeși" (S, XV). Afirmație, fără precedent în scrisul transilvănean atacă însăși fundamentul orânduirii sociale existente și implică îndrăzneală și răspundere din partea autorului. Prin aceasta Papiu Ilarian se recomandă ca un radical de extremă al ideologiei revoluționare românești de la 1848, alături de Simion Bărnuțiu și Nicolae Bălcescu. Dealtminteri, poziția sa din primăvara lui 1848 în problema socială o explicăm prin egala înrâurire anterioară a celor doi asupra tânărului transilvănean. Născut și crescut într-una din cele mai înapoiate zone ale Transilvaniei, Sălajul, Bărnuțiu a cunoscut din fragedă copilărie chipul hâd al robiei sociale. Mai târziu, în timpul acțiunii de la Blaj din anii 1842-1846 care, după cum am văzut, avea ca obiectiv salvarea limbii și naționalității române, iar ca reazem

dreptul natural, dascălul desfășoară și importante observații cu valență socială. Într-o scriere a sa din acești ani (S, XVII; R, IV/ 199-209) Bărnuțiu afirmă răspicat că „românii au purtat greotățile țării și le poartă" și că „bunătățile patriei numai acelora se cad, carii poartă greotățile patriei și în acea măsură în care le poartă". În acel *jus subsistentiae personalis* prelucrat din filosofia dreptului și adaptat situației românilor din Transilvania, Bărnuțiu implică, firește, și aspectul social al existenței acestora. Afirmația lui Papiu Ilarian este similară: „Românii singuri, dar siguri au purtat totdeauna, până în ziua de astăzi, toată economia, toate spesele statului (S, XV)". Rezemat de asemenea de dreptul natural, autorul *Adreselor...* pune deasupra drepturilor cetățenești pe „cele omenești, care-s năsute de la altul pe nedrept, dar nici a le înstrăina încă nu e iertat". Dar tentația istoricizării, gustul observării în perspectiva trecutului, a raportului înrobitor dintre feudal și șerb o recepționează Papiu Ilarian de la Bălcescu mai ales. *Magazinul istoric...* pe care, după propria afirmație (D, VII), îl citea și folosea ca sursă bibliografică încă de la Cluj, îi facilitează cunoștința cu cea mai caracteristică scriere bălcesiană dedicată analizei istorice a situației țăranului român (S, XVIII). *Despre starea soțială a muncitorilor plugari,* publicată în *Magazinul istoric...,* la 1846, avea să influențeze vederile lui Papiu Ilarian ceva mai târziu, la 1851, când își scria prima operă istorică de dimensiuni. Dar și acum, în fața unei situații-limită, scrierea confratelui de peste Carpați îi este de mare folos. „Vai de acele nații, unde un mic număr de cetățeni își întemeiază puterea și fericirea lor pe robirea gloatelor!", exclamă Bălcescu, iar Papiu Ilarian observă că, la purtarea greutăților statului „nemeșii foarte puțin, iară de vreo câteva zeci de ani, în deplinul înțeles al cuvântului, nimic, dar nimic n-au contribuit". Asemeni lui Bălcescu, el face un apel la sentimentele de omenie și dreptate ale claselor de sus: „Pentru Dumnezeu, fie-vă milă de acești oameni buni, ascultători, blânzi și foarte săraci!", idee naivă pe care o va lepăda în curând cu toată convingerea.

Nu lipsite de interes sunt implicațiile de ordin național ale manifestului de la 25 martie 1848, neglijate de toți cercetătorii din cauza unei neabile comportări cu ideile naționale ale lui Simion

Bărnuțiu din aceleași zile. La Papiu Ilarian ele își au izvorul în cele sociale: „Cereți înainte de toate răscumpărare totală, fără nici o despăgubire. De aici urmează toate drepturile civile și politice, *așadar și reprezentațiunea"* [s. ns.]. Firește, este vorba de reprezentarea politică a națiunii române. Ideea bărnuțiană a recunoașterii națiunii române, a afirmării naționale există și în *Adresele din Mureș-Oșorhei.* Ceva mai mult, Papiu Ilarian așează de pe acum națiunea română la locul ce i se cuvine în ordinea națiunilor din Transilvania, în termeni concișI: „Naționalist [în sensul vechi de iubitor al națiunii – n. ns.] român și patriot în Transilvania tot una și aceeași înseamnă, din ce oară aceea e asiomă în politica Transilvaniei, că fericirea acesteia atârnă singur de la fericirea românilor". Este un prim nucleu al ideii ce-i va fi atât de dragă tribunului ardelean, că Transilvania e țară românească, iar românii națiunea suverană. Însămânțarea acestei idei la începutul revoluției îi dă autorului prilej de mari speranțe în izbânda românilor: „Aveți speranță de un viitor mai bun, dar de națiunea voastră niciodată să nu vă lăsați. Fiți români și credeți că românul, român trebuie să rămână în etern!". Încă o dată, așadar, concluzia că pentru români revoluția ce lumina zările acelui an numai românească poate și trebuie să fie.

O altă revendicare de ordin național: drepturile limbii române. „Cereți respectarea limbei voastre celei românești!" Pasajul despre limbă este o frumoasă dezvoltare romantică a ideii acreditate despre vechimea și clasicitatea limbii române în articolul din 1846, *Limba română și ortografia ei etimologică* (D, VII), totodată o primă exprimare a sentimentului romantic legat de valoarea de tezaur național al limbii: „Nouă, românilor altă erezitate nu ne-a rămas de la strămbuni, fără singură, dară singură limba, acest neprețuit tesaur al națiunei românești. Limba, fraților români! Ascultați limba, această limbă străveche în care Enea a salutat pre Lavinia, această limbă din zei provenitoare, ca și națiunea română manină, fermecătoarie. Această limbă, care o aseamănă un român cu un munte, peste care atâtea seminții străine n-au putut străbate, ca să se absoarbă, această limbă, care o aseamănă un român cu un munte, peste care atâtea seminții străine n-au putut străbate, ea nu se

absoarbă, această limbă dulce, melodioasă, o iubiți, o prețuiți, o păstrați ca strămunii noștri, mai presus de toate. Iubirea, prețuirea limbei voastre n-aibă margini! Așa o iubiți, cât când veți muri să mai remână în voi încă o schintea, această schintea din urmă să fie limba, cu care doară ați putea aţâța încă odată flacăra vieții în voi". Afirmația că ne aflăm în fața celui mai frumos text din șirul multora elaborate după 1842 în Transilvania, în apărarea limbii române, nu este, credem, gratuită.

Către programul național

Adresele din Mureș-Oșorhei se pot considera întâia schiță de program a revoluției române din Transilvania. La sfârșitul lui martie 1848 s-au răspândit și alte manifeste asemănătoare, dar al lui Papiu Ilarian are avantajul publicității prin foile de la Brașov, citite cu aviditate acum, pentru veștile tot mai senzaționale pe care le împărtășeau. Nu mai puțin, are meritul de a fi complex și valoros în sine, conținutul lui putând fi comparat doar cu manifestul lui Simion Bărnuțiu. În esență, toate aceste documente timpurii sunt rezumate pe aceleași idei, se converg în jurul problemelor vitale pentru românii transilvăneni: emanciparea națională și socială. Faptul certifică unitatea de vederi a partidei naționale din Transilvania care, deși surprinsă de evoluția bruscă a evenimentelor, reacționează de pe o platformă ideologică comună.

Contribuția esențială pe care o aduce proclamația lui Simion Bărnuțiu (R, XXI/211-214) este respingerea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, recunoașterea sensu politico a națiunii române și ideea congresului național. Luptător politic matur și experimentat, Bărnuțiu știe să exprime aceste revendicări în termeni clari, de lozincă politică mobilizatoare, după cerințele momentului. Papiu Ilarian ia cunoștință de textul lui Bărnuțiu câteva zile mai târziu, pe la sfârșitul lunii martie. De ideea congresului național se apropie însă sigur, în ziua imediat următoare evenimentele de la Târgu-Mureș, la 26 martie. Prilejul îl constituie întrunirea canceliștilor în casa lui Avram Iancu, spre a-l primi pe solul românilor din Blaj, studentul Nicolae

Bârlea (S, I/107-108). Cum că și în celelalte orașe ale Transilvaniei se dezbăteau aprins perspectivele oferite de intrarea în revoluție este un lucru dovedit de cercetările mai vechi și mai noi. Blajul îi aparține, însă, inițiativa consultării și colaborării între diferitele centre românești. Ideea va progresa fulgerător, cuprinzând în mai puțin de o lună toată Transilvania. Nicolae Bârlea aducea de la Blaj cuvântul profesorilor și studenților, care se întruniseră în cetatea culturii de la confluența Târnavelor, pentru a vedea „ce ar fi de a se facere pentru națiune" (S, I/107). În entuziasmul provocat de această întâlnire, din sugestia colaborării, se naște ideea congresului național. Nu este o noutate absolută. Cu ani în urmă, la 1842, Simion Bărnuțiu schițase necesitatea unui congres al românilor, atunci însă mascat sub haina sinodului bisericesc (R, II). Discipol al dascălului și cunoscător al ideilor acestuia, Papiu Ilarian adaptează revendicarea din 1842 la necesitățile momentului. Concluzie: numai națiunea, întrunită într-un mare congres este în măsură să hotărască în acest moment, care interesa atât de acut însuși viitorul ei. Documentele nu permit să se precizeze cine a fost, la 26 martie, cel care a propus adunarea românilor de Duminica Tomii, la Blaj. Înclinăm să credem, împreună cu Timotei Cipariu (D, XV), că a fost Papiu Ilarian, dar sugestia putea să vină tot atât de bine de la Blaj, de la Aron Pumnu, care a dat pentru prima dată o formă publică acestei chemări concrete, în manifestul său răspândit la începutul lunii aprilie (R, XXI/218-220). Important este însă că Papiu Ilarian a devenit un adept fanatic al congresului național, mai cu seamă după ce a luat contact cu părerile intelectualilor din Sibiu și cu proclamația lui Simion Bărnuțiu, în care necesitatea întrunirii românilor se preconizează ca cel dintâi pas în situația revoluționară dată.

Din acest moment, Papiu Ilarian devine un tribun al revoluției române, recunoscut în egală măsură de națiune și de dușmanii națiunii, ideologia sa se radicalizează tot mai accentuat, croindu-și drum către programul general al națiunii, în care își găsește un loc important. Până la Adunarea Națională de la 3/15 mai 1848, ideile sale se manifestă în fapte și remarcabile intervenții oratorice, pe care le putem reconstitui fidel mai ales pe baza *Istoriei* (S, I/114-

204). Aceste fapte și intervenții au acum o valoare revoluționară sporită, prin faptul că situația politică din Transilvania depășește stadiul teoretizărilor. Autoritățile maghiare, care nu voiau să accepte ideea trezirii românilor la conștiința de sine, incitate în același timp de propaganda ultramaghiară în favoarea celor 12 puncte de la Pesta, mai cu seamă în favoarea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, dezlănțuie curând un lanț de represiuni împotriva conducătorilor națiunii române. Din acest motiv, românii sunt nevoiți să treacă de la început în situația practică de revoluție. Campania de propagandă națională din aprilie 1848 se desfășoară în condiții aspre, popularizarea proiectului de program național și mai ales convocarea Adunării din Duminica Tomii cer eforturi uriașe și un remarcabil spirit de sacrificiu din partea propagandiștilor. În fruntea acestora – mai ales tineri – se află Papiu Ilarian. De acum, ideile sale se îmbogățesc, se limpezesc și se cristalizează în condițiile revoluției practice.

La 28 martie, el participă la consfătuirea de la Cluj, la care au mai luat parte Ioan Buteanu, Florian Micaș, Ioan Suciu, Oprea Moroianu, Iosif Hodoș și alții (S, I/111-112; R, XXI/198-200). Scopul lui Papiu Ilarian era, în primul rând, de a-i convoca pe clujeni la adunarea de la Duminica Tomii dar, desigur, îl interesa și atragerea acestora de partea punctelor naționale elaborate la Târgu-Mureș și Sibiu. Radicalismul său e adoptat de către tineri, mai cu seamă de către vărul său Iosif Hodoș, prietenul său Oprea Moroianu și tânărul avocat Florian Micaș. Dar elaboratul acestei întruniri – un proiect de petiție către Împăratul – e un adevărat repertoriu de concesii făcute programului de la Pesta. Slăbiciunea petiției se explică prin prezența la Cluj, în mijlocul prietenilor săi, aristocrații maghiari, a episcopului Ioan Lemeni, care a controlat conținutul actului. Papiu Ilarian nu-și pierde totuși încrederea, ceea ce-l interesa fiind influențarea oamenilor, conștient de faptul că adevăratul memoriu va fi cel hotărât de întreaga națiune, la congres. În aceeași zi, 28 martie, el le scrie părinților, la Budiul de Câmpie (D, XV): „Românii îs înconjurați pretutinde. Alta decât bine, pentru noi nu poate să vie. Astăzi vom avea adunare toți tinerii români din Cluș, ca să le spui lucrările tinerimei de la Oșorhei". De la Cluj el preacă spre Blaj, unde îi este

semnalată prezența la 1 aprilie (R, XXV/8). Prezența lui agită și încurajează pe români (D, XV). Împreună cu Aron Pumnu, face propagandă pentru adunarea de la Duminica Tomii. Speriat, episcopul Lemeni alertează guvernul (D, XVI), rezultând interzicerea adunării proiectate. Guvernul nu întârzie să anunțe oficial hotărârea, dimpreună cu amenințările de rigoare. Se ivește astfel o situație nouă: fruntașii poporului trebuiau să hotărască între a înceta convocarea adunării sau a continua acțiunea în mod legal.

Tribunii hotărăsc continuarea acțiunii, dovedind încă o dată consecvența poziției lor revoluționare. Papiu Ilarian compară peregrinările comisarilor naționali în lungul și latul principatului cu drumurile legendare ale apostolilor (S, I/114). Prezența lui este cel mai adesea semnalată. Vedea în organizația ad-hoc a tribunilor, încă de pe atunci, un adevărat organ național de conducere și îndrumare (S, I/115), lucru sesizat în mod corect, unicul for oficial românesc din Transilvania, autoritățile episcopești din Blaj manifestând o atitudine dușmănoasă față de năzuințele națiunii. În conștiința acestei răspunderi, protagoniștii își desfășurau cu și mai multă energie acțiunea, de data aceasta chiar cu riscul vieții. Pe unde trece, Papiu Ilarian întrunește adevărate mitinguri ale românilor. Un cunoscător al întâmplărilor, istoricul ungur Jakab Elek (R, XXVI/98) sesizează o astfel de adunare în comitatul Târnavelor. Tribunul îi îndemna pe țărani ca după Duminica Tomei să nu mai facă robote, respectiv să sisteze relațiile urbariale cu proprietarii. Se însămânțează astfel, pentru întâia dată după răscoala lui Horia, ideea desființării iobăgiei de către înșiși iobagii. Condiționând termenul abolirii de cel al adunării naționale preconizate, Papiu Ilarian sporește avuția gândirii revoluționare dinaintea Adunării de la 3/15 mai cu încă o accepțiune: desființarea iobăgiei urma să fie o emanație a hotărârii națiunii, fără consultarea aristocrației.

Duminica Tomii

Platforma ideologică a caracterului revoluționar al Adunării românești de la 30 aprilie 1848 sunt în copleșitoare măsură rezultatele activității neobosite a lui Papiu Ilarian, aportul său cel mai de seamă la definitivarea programului național românesc. Întrunirea sa și a celorlalți fruntași naționali asupra maselor populare a fost nemăsurată. Deși interzisă categoric de către autorități, deși se promisese și li se aprobase românilor o altă adunare, tot la Blaj, la un termen apropiat, țăranii sunt hotărâți să vină pe Duminica Tomii la adunarea convocată de tineri sub lozinca desființării iobăgiei. Aici rezidă secretul acestei reușite. Țăranii din satul Biia declară că vor veni la Duminica Tomii nu doi delegați, ci satul întreg. Formularea hotărârii a rămas celebră: „Noi, de ne-or frige, de ne-or fierbe, de-am ști că ne-m potopi cu toții acolo, tot om merge pe ziua pusă în Blaj, cu satu" (R, XXI/306-307). Declarații similare fac țăranii din Feisa, Căpâlna de Jos și alte sate mobilizate de Papiu Ilarian. Atitudinea hotărâtă a poporului certifică aspectul pregnant revoluționar al mobilizării, așa cum, la rândul ei, hotărârea maselor a făcut cu putință desfășurarea și impunerea punctelor programatice pregătite de către fruntașii revoluționari. Sub aspectul dinamizării națiunii la acțiunea conștientă, politico-ideologică, răstimpul convocării „congresului național" de la Duminica Tomii este o reușită deplină.

Și mai încărcată de semnificații este implicarea poporului în structurarea programului național în chiar ziua adunării. Sursele, contradictorii, indică prezența la Blaj, în 30 aprilie 1848, a 2.000 până la 6.000 de oameni (R, XXI/317). Un număr mult inferior celui de la 3/15 mai. Dar caracterul adunării, interesantă și prin aceea că nu a luat aspectul unui congres oficial, cu organe de conducere și formalități scriptice – cu care țăranii nu erau acomodați – ci s-a desfășurat sub forma unei consultări libere între popor și conducătorii săi, nu s-a resimțit de numărul relativ restrâns al participanților. Și așa, în ochii autorităților ungurești, speriate de avântul ideilor noi în mijlocul românilor, adunarea era mare și primejdioasă. La Blaj sunt trimiși doi comisari ai guvernului, secondați de grupări militare gata să intervină la nevoie. În fața faptului împlinit, i se

recunoaște întrunirii un caracter quasi oficial, mai ales sub aspectul grijii de a se evita orice „excese" din partea poporului. Care, spre lauda istoriei, acum ca și la 3/15 mai, va avea o comportare cu totul pașnică și demnă sub aspectul ordinii publice. Dar, în același timp, categorică și radicală în ceea ce privește expunerea și revendicarea drepturilor românilor.

Ideile lui Papiu Ilarian la Duminica Tomii sunt, după toate sursele (S, I/129-145; 279-283; R, XXI/301-320; R, XXVIII ș.a.) de mare semnificație pentru momentul revoluționar pe care-l trăiau românii. După cum am mai afirmat, adunarea s-a întrunit sub semnul emancipării sociale a țăranilor. Aceștia, văzându-se adunați în număr mare, cu aceleași gânduri și dorințe, afirmă răspicat: „Iobagi, ne jurăm, mai mult nu vom fi, ori vor șterge domnii iobăgia, ori nu!" (R, XXI/310) sau: „Șerbi nu vrem să fim, mai bucuros vom muri!". Tribunalul nr. 1 al revoluției transilvănene însă își dă seama că momentul este prielnic spre a iniția poporul în problematica mai largă a programului național. Astfel, el înfățișează cerința desființării iobăgiei în ansamblul general al revendicărilor națiunii, se străduiește să facă înțeleasă legătura organică dintre aspectul social și cel național al revoluției transilvănene. Nu este vorba doar de o masă de țărani asupriți de proprietari, ci de o națiune mare și nobilă, căruia i s-au răpit drepturile prin rapacitatea străinilor. Mai apoi, încearcă să-i introducă pe acești oameni simpli în cunoașterea mecanismului general european al revoluției, ca să le imprime încredere și curaj. După raportul comisarilor trimiși de guvern (D, XVII), conținutul cuvântării lui Papiu Ilarian la Duminica Tomii – cea mai importantă desfășurare de idei a zilei – ar fi fost cam următorul: „Națiunea română, care e cea mai veche locuitoare a țării, a trăit mai multe secole sun jugul clasei privilegiate. Deși națiunea română a purtat în spinare toate greutățile țării, trăind de pe această națiune toată nemeșimea și toată armata, totuși ea a fost lipsită de drepturi și venituri, ca și când românii n-ar fi fost făcuți tot după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Acum însă sufletul dumnezeesc, care adiase toată Europa, a pătruns și aici, a ajuns și la noi spiritul constituțional, în urma căruia fiecare națiune, deci și cea română, subjugată până acum, își poate dobândi drepturile cetățenești, și

nu există putere în lume să o poată împiedeca". Papiu își amintește (S, I/135-136) și alte aspecte ale cuvântării sale, și mai ales altă formulare, care, cunoscând stilul patetic al oratorului, pare să fie cea adevărată: „Un spiret ceresc, spiretul libertății universali a deșteptat pe toate semințiele Europei, Același a ajuns și la noi și ne strigă să ne deșteptăm din somnul cel de moarte, să aruncăm vestmântul sclaviei, să sfărmăm catenele șerbituței, să nu dăm de rușine pe străbunii noștri cei mari, care ei înșiși ne strigă din morminte, pe tot pasul unde dăm de urma monumintelor gloriei lor, să nu dăm de rușine numele român, să-l facem cunoscut în toată lumea, să-l facem iearăși nume de glorie e teroare barbarilor din seclul 19. Noi ne-am adunat, fraților români, ca să dăm de știre celorlalte națiuni din țeară, cari au domnit până astăzi preste noi pe nedreptul, că șerbi mai mult nu vrem să fim, că vrem să fim liberi. Noi nu vrem să domnim preste alții, dară nici nu vom mai suferi, noi, cei mai numeroși și mai vechi locuitori ai țerei, ca să se mai facă vreo lege în această a noastră țeară, fără știrea noastră".

Este singurul fragment ad litteram păstrat din cuvântarea de la Duminica Tomii, cea mai substanțială operă a lui Papiu Ilarian la 1848. Dar e suficient pentru reconstituirea poziției ideologice a tribunalului. De la *Adresele din Mureș-Oșorhei* la Duminica Tomii, ideile sale străbat drumul unei cristalizări. Genealogia lor rămâne aceeași: din patrimoniul iluminismului transilvănean, în aserțiunea despre noblețea romană a națiunii române, și din gândirea romantică, în aspectele ce vizează emanciparea națiunii române în ansamblul „spiretului libertății universali". Dacă la 25 martie necesitatea desființării iobăgiei era exprimată în cea mai curată și radicală accepțiune, imperativul afirmării naționale se prezenta încă într-o formulare ce presupune un stadiu de căutări. La Duminica Tomii lucrurile sunt clarificate: națiunea română cere egalitatea constituțională cu celelalte nații ale Transilvaniei, scoaterea constituțională cu celelalte nații ale Transilvaniei, scoaterea națiunii din starea politică în care au adus-o vechile constituții medievale maghiare. La 30 aprilie, deci, Papiu Ilarian propovăduiește libertatea națională, vorbind despre pericolul uniunii cu Ungaria, despre necesitatea recunoașterii limbii române în toate dregătoriile principatului,

despre reprezentarea românilor de către oameni ai națiunii, în domeniul constituțional, cât și administrativ. Astfel, valoarea aportului său la formularea laturii naționale a programului revoluționar se apropie de valoarea meditațiilor sociale, echilibrând integrarea viziunii sale în programul general.

Adeziunea mulțimii la ideile tribunului dau acestei integrări prestigiul și greutatea necesară. Adunarea a înțeles că este în egală măsură imperioasă pentru români descătușarea individuală din robia „șerbiturii" și emanciparea națiunii de sub dominația străină. Căci Papiu Ilarian a știut să înfățișeze cele două laturi în conexiune atât de strânsă, încât, practic, un aspect fără celălalt nu avea nici o valoare. Am văzut hotărârea cu care s-au pronunțat miile de țărani împotriva iobăgiei. O opoziție nu mai puțin hotărâtă întâmpină uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Aducând reprezentanții autorităților vorba despre uniune, mulțimea ripostează: „Nu ne vindem țara, nu vrem să știm nimic despre uniunea ce vreu să o facă domnii fără știrea românilor!" (S, I/137). Pentru prima dată în obidita istorie a românilor din Transilvania, revendicările națiunii sunt nu numai supuse aprobării poporului, dar proclamate și precizate de acesta. Aici rezidă principala însemnătate a Adunării de la Duminica Tomii, realizare politică pe care o datorăm mai cu seamă lui Papiu Ilarian: poporul capătă conștiință de sine și încredere în forțele proprii, până la a prelua controlul întreprinderilor politice naționale. Tribunalul de la Duminica Tomii și-a dat bine seama de importanța adunării, pe care o socotește o adevărată repetiție generală a celei de la 3/15 mai. Valabilitatea acestei afirmații nu va putea fi afectată niciodată, dimpotrivă, noi puneri în cumpănă a faptelor sporesc adevărul ei. De remarcat este, în primul rând, faptul că Adunarea de la Duminica Tomii a definitivat aspectul social al programului național ce urma să fie pronunțat la 3/15 mai, atât în conținutul său, cât și raportat la adeziunea maselor. Grație consultării populare de la 30 aprilie a putut fi sesizat radicalismul revoluționar al poporului în legătură cu esența problemei sociale din Transilvania, s-a putut desprinde o concluzie de încredere în sprijinul poporului. Aici, în Transilvania unor puternice tradiții de luptă socială, acest sprijin era o perspectivă sigură, neîndoielnică. Așa se face că, la 3/15 mai, reprezentanții

națiunii au putut include abolirea iobăgiei la loc de cinste în programul revoluționar general, într-o formulare radicală, fără egal în revoluția europeană de la 1848: „Națiunea română, ajungând la conștiința drepturilor individuale omenești, cere fără întârziere desființarea iobăgiei fără nici o despăgubire".

Adunarea este deosebit de importantă însă, și sub alt aspect, puțin scos în evidență până acum. Reușita trebuie atribuită din nou lui Papiu Ilarian, care spune că „fără această adunare poporul nu apuca a-și cunoaște oamenii săi" (S, I/130). Dar accepțiunea este mult mai largă și trebuie judecată în contextul psiho-social al momentului. În afara izbucnirilor de revoltă armată, ca răscoala lui Horia de pildă, românii transilvăneni vedeau doar în autoritățile bisericești pe conducătorii lor, în toate acțiunile politice sau culturale care priveau națiunea. Psihologia acesta avea rădăcini și implicații mult mai adânci decât s-ar crede. Pe de altă parte, instituția vlădiciei reprezenta unica structură naționalistă organizată, după desființarea formațiunilor politice românești din Transilvania de către stăpânirea maghiară. Restrângerea întregii vieți spirituale românești în jurul bisericii, al cărei cap era vlădicul, dă prestigiu istoric acestei structuri. Odată cu revirimentul vieții naționale în secolul al XVIII-lea, sub influența iluminismului și cu sprijinul deferent al stăpânirii austriece, românii se regrupează tot sub conducerea bisericii, reprezentată acum prin două episcopate: cel greco catolic și cel neunit. Timp de un veac, începând de la Inochențiu Micu, toate inițiativele politice, ideologice sau culturale demne de luat în seamă aparțin celor doi episcopi de la Blaj și Sibiu, respectiv organizațiilor canonice pe care se sprijineau. Exemplu ilustru este *Supplex Libellus Valachorum* de la 1791, emanație, ce e drept, a întregii națiuni, operă la care și-au adus contribuția majoritatea cărturarilor vremii, dar care, la urma urmelor, nu era – oficial – decât o cerere înaintată de autoritățile ecleziastice (R, XXIV). Ei bine, la Duminica Tomii se petrece pentru prima dată un transfer de autoritate dinspre forurile bisericești către reprezentanții politici ai națiunii. Fenomenul este brusc și surprinzător și ține de domeniul marilor mutații pe care le aduc revoluțiile. Desigur că nici înainte, cu tot respectul față de biserica națională, românilor nu puteau să le scape limitele competenței

forurilor bisericești, în ceea ce privește aspectul social al problematicii românești mai cu seamă. Căci, la urma urmelor, episcopul din Blaj nu era altceva decât un feudal oarecare, printre cei mai bogați din Transilvania. Acțiunea de la 1842-1846 (R, II), prin ideile revoluționare ce s-au confruntat cu dogmatismul periculos și cu oportunismul politic al Blajului, a zdruncinat în mod serios autoritatea episcopilor și în ceea ce privește latura național-politică a acestei problematici. Activitatea propagandistică din luna aprilie a tribunilor revoluționari – Papiu Ilarian, Avram Iancu, Ioan Buteanu, Florian Micaș, Iosif Hodoș și mulți alți – a recomandat poporului modelul unei astfel de conduceri, mai apropiate de interesele sale, mai energice și, mai cu seamă, fără nici o dependență de aristocrația străină și de formele administrative care o simbolizau și reprezentau în Transilvania. Totuși, un element de surpriză persistă în felul tranșant cum poporul s-a dezlegat de seculara autoritate bisericească, recunoscând drept conducere nucleul revoluționar al tribunilor. E un subiect de meditație în legătură cu instinctul maselor în revoluții. Proverbialele scene dintre episcopul Lemeni și mulțimea românilor de la Duminica Tomii sunt ilustrative în acest sens. Obligat de trimișii guvernului – și nu din inițiativă proprie! – Lemeni a vrut să vorbească poporului, pentru a îndemna din nou la împrăștierea adunării. Episcopul: „Fiilor! Mulți zic că eu țin cu domnii țerei...". Poporul, întrerupându-l batjocoritor: „Știm bine că ții cu domnii țerei!...". Lemeni n-a fost lăsat să vorbească. În același timp, mulțimea își manifesta fățiș dragostea și grija pentru propagatorii ideilor revoluționare. Când autoritățile ungurești prezente la adunare vor să stea de vorbă cu Papiu Ilarian, țăranii îl împiedecă să se depărteze din mijlocul lor. „Lăsați-mă, fraților, să mă înțeleg cu dânșii!" „Să te înțelegi, domnule, dară nu te apropia tare de dânșii, nu te încrede lor nici aicea. Noi îi cunoaștem mai bine. Suntem pățiți!". Dar, desigur, ilustrarea supremă a fenomenului amintit o constituie înțelegerea desăvârșită dintre popor și conducătorii săi, adoptarea reciprocă a punctelor de vedere. Schimbarea conducătorilor era imperios necesară, necesitate impusă de intrarea în revoluție, unde, cu un mănunchi de canonici conduși de un episcop, românii ar fi eșuat în petiții jalnice către autoritățile ungurești sau

s-ar fi ajuns la colaboraționism pe scară largă cu aristocrația. Drept analogie poate servi însăși revoluția maghiară care, ajunsă sub controlul nobilimii și contaminată de ideologia acesteia, a degenerat până la pierderea oricărui atribut revoluționar, devenind un război civil purtat împotriva națiunilor asuprite, care se ridicaseră pentru dobândirea libertății.

Programul național

Luciditatea tribunilor și poporului de la Duminica Tomii era impresionantă. Adunarea era o necesitate vitală: nu numai că a fost o repetiție generală a celei de la 3/15 mai, dar *fără 30 aprilie n-ar fi existat măreața Adunare națională de pe Câmpia Libertății.* E de la sine înțeles că o adunare națională românească nu putea intra nicidecum în socotelile autorităților. Intenția primă a fost interzicerea ei. Pentru a opri poporul de la întâlnirea proiectată încă în 25 martie și în același timp spre a-i compromite pe tribuni în ochii poporului, ca pe niște instigatori, guvernul promite o altă adunare, legiuită, patronată de episcop și controlată strict de aristocrație. Răgazul de două săptămâni – de la Duminica Tomii la 3/15 mai – era rezervat apoi încercărilor de a altera viitoarea adunare, prin schimbarea însăși a tacticii românilor: episcopul urma să reia conducerea, poporul avea să fie evitat, conducătorii politici reduși la tăcere, iar „programul" dictat de la Cluj, Aceasta în cazul când adunarea nu putea fi oprită de tot.

Dar Duminica Tomii a dat peste cap întreg acest plan. Adevărata, marea convocare pentru 3/15 mai abia acum are loc. Direcția programului este schițată și sub nivelul acestui program nu se putea coborî, căci națiunea și l-a însușit la 30 aprilie. Urma doar consfințirea lui, proclamarea și lansarea lui în câmpul revoluției. Lucru care s-a și întâmplat apoi, cu un succes peste toate așteptările. Cu toate că aristocrația a făcut și pe mai departe sforțări mari pentru deturnarea sensului viitoarei adunări, cea mai periculoasă fiind tentativa de a despărți poporul de conducătorii săi. Mărturie stau repetatele încercări făcute, între Duminica Tomii și 3/15 mai, de

guvern și episcopul de Blaj de a-i aresta pe tribunii poporului, cei care, în mod logic, aveau să imprime aceeași atmosferă revoluționară lucrărilor adunării viitoare. Există o întreagă arhivă de calomnieri, delațiuni, rapoarte dușmănoase și ordine de arestare împotriva lui Papiu Ilarian, Ion Buteanu, Avram Iancu și a celorlalți tribuni. Sunt de o perversitate frizând acut ticăloșia, dovadă peremptorie a intențiilor dușmănoase pe care autoritățile ungurești le nutreau împotriva românilor. De pildă, la numai o zi după ce în 30 aprilie, comisionarii guvernului îi eliberaseră lui Papiu Ilarian un „certificat de bună purtare" la Duminica Tomii, judecătorii de instituție din Cluj Ujváry Károly și Szátmári Gábor propun comitetului suprem al Cojocnei arestarea lui, pentru instigări... în Munții Apuseni (D, XVIII). În aceeași zi, 1 mai 1848, gubernatorul Teleki Józef semnează un ordin de arestare a lui Papiu Ilarian și Ioan Buteanu, adresat judelui primar din Abrud și comitetului suprem de Turda (D, XIX). Episcopul Lemeni precipită persecutarea fruntașilor revoluționari. Într-o adresă către guvernator, din 2 mai 1848 (D, XX) insinuează că sub masca de „oameni ai păcii" afișată de Papiu Ilarian și Bărnuțiu la Duminica Tomii se ascund doi instigatori periculoși, care l-au învinuit pe el de trădare ș.a. Ca urmare, persecuția capătă amploare. În 7 mai, guvernatorul emite o triplă ordonanță de arestare, către primarul Sibiului, Daniel Ziegler, contele Béldi Ferencz și contele Tholdalagi Ferencz, ca să-i găsească neapărat pe Papiu Ilarian, Buteanu și Bărnuțiu și să-i transporte, arestați, la Târgu-Mureș (D, XXI). Pe măsură ce informațiile guvernatorului despre mișcările lui Papiu Ilarian sporesc, ordinele de arestare capătă precizie. În 8 mai, Teleki ordonă comitetului suprem de Turda să-l aresteze pe tribun, care se află în satul Aținți, și să-l transporte la Târgu-Mureș (D, XXIII). Se impacientează și episcopul Lemeni. În 10 mai, încearcând să dea o mână de ajutor la prinderea tribunilor, îl informează pe guvernator că Papiu Ilarian, împreună cu Bărnuțiu și alți fruntași revoluționari se află la Sibiu (D, XXIV), unde, într-o consfătuire secretă, au hotărât că „dacă nu renunț la cele patru puncte ale uniunii [cu biserica Romei, n. ns.], să mă doboare din scunul episcopal". Aceștia instigă poporul să vină înarmat la adunarea de la 15 mai, „unde cu forța să arate că românul poate să învingă orice". Informația episcopului nu folosește la nimic. În

12 mai, contele Béladi György raportează la rându-i că cei trei – Papiu Ilarian, Bărnuțiu și Buteanu – i-au scăpat, plecând din Sibiu în noaptea de 11 spre 12 mai către Blaj (D, XXV).

Că guvernul considera pur formală aprobarea dată românilor pentru o adunare națională în adevăratul sens al cuvântului o dovedesc și alte fapte din prima jumătate a lunii mai. Țăranii care luaseră parte la adunarea din 30 aprilie sunt urmăriți și persecutați, încât mulți nu cutează să meargă acasă, preferând să aștepte ascunși adunarea cea mare (S, I/157; R, XXI/379-390). Dorința de a zădărnici adunarea devine și mai acută atunci când oficialitățile află că românii pregătesc întrunirea la Blaj a reprezentanților ambelor confesiuni, greco catolici și neuniți. E o surpriză cu totul neplăcută pentru aristocrația ungurească, obișnuită ca între români să existe divergențe religioase. Astfel, cu fiecare zi, situația adunării proiectate pentru 15 mai se apropie de aceea a Adunării de la Duminica Tomii: devine ilegală. Faptul, ilustrativ pentru lipsa de caracter a așa-zișilor revoluționari maghiari din Transilvania, se petrece în paralel cu intensificarea propagandei în favoarea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, propagandă care capătă din ce în ce mai mult cu caracter antiromânesc. Baronul Wesselényi Miklós, teoreticianul principal al uniunii scrie că „Ardealul trebuie să fie o parte a patriei maghiare, căci altfel el va deveni prada altor rase străine" (R, XXI/325), iar contele Bethlen János propagă ideea înglobării principatului la Ungaria, ca pe cel mau bun mijloc de apărare împotriva numeroasei populații românești. Lozinca: „Uniune sau moarte!" este – se știe de 125 de ani acest lucru! – o amenințare directă la adresa românilor, amenințare pe care autorii ei nu se vor sfii să o aplice foarte curând în practică. Pe plan ideologic, se accentuează, în prima jumătate a lunii mai, caracterul uninațional unguresc, al propagandei pentru uniune. „Revoluția" maghiară părăsește masca de nesinceritate din martie, când națiunile conlocuitoare au fost invitate să adere la uniunea cu Ungaria. Domină acum convingerea că ungurii sunt chemați să înfăptuiască singuri, cu forța, această operă politică, fără asentimentul națiunilor și împotriva voinței acestora.

În calea acestei opere stătea, mai cu seamă după Duminica Tomii, voința românilor. Rapoartele comisarilor guvernului

sesizează limpede orientarea revoluționară, radicală a punctelor programatice formulate aici. Prin atragerea poporului de partea acestor puncte, devine clară ireconciliabilitatea dintre programul de la Pesta și cel românesc transilvănean, pe cale de definitivare. În acest fel, în atenția aristocrației maghiare, care reușise să facă din dușmănia împotriva românilor un deziderat al revoluției ungare – nefast și repede contrazis de către mersul istoriei – trebuie să intre o forță nouă și puternică: iminența unei opoziții românești organizate, programatice. Situația devenea critică mai cu seamă datorită faptului că această opoziție avea atributele unei revoluții aparte, românești. Încercările de a sugruma în fașă această forță, exacerbate între Duminica Tomii și 15 mai, marchează o etapă nouă în situația revoluționară din Transilvania. Ea se caracterizează, în ceea ce îi privește pe maghiari, prin denaturarea programului de la 15 martie, din care se reține doar ultimul punct, referitor la uniunea cu Ungaria. Redus la acest aspect minor, iredentist, programul își pierde total atributele revoluționare. Rezultă că pentru înfăptuirea acestui mic deziderat nu mai era necesară o forță revoluționară nouă, puternica nobilime transilvăneană părând suficient de aptă în acest sens. Mai departe, deci, rezultă un plus de influență a aristocrației asupra evenimentelor, chiar și în comparație cu Ungaria. Cât despre români, aceștia dezvoltau un program revoluționar înaintat. În loc să se denatureze, el devine mai complex, mai evoluat, mai radical, prin noile specificări și accepțiuni dobândite printr-o consultare permanentă cu poporul. Ceea ce avea să recomande Bărnuțiu pe Câmpia Libertății: „Țineți cu poporul, ca să nu că rătăciți!" se aplicase cu succes în răstimpul de la 25 martie la 30 aprilie. Evoluția divergentă a celor două programe: cel pestan către disoluție și înecare în naționalism și iredentism, cel românesc înspre acuratețe revoluționară și radicalism a trebuit să ducă în mod logic la o ruptură definitivă între ele Acest lucru cu atât mai mult cu cât unicul punct rămas în picioare – uniunea cu Ungaria – era reprezentat de nobilimea feudală, incident din care rezultă o închidere a cercului implicațiilor. Acum, pentru români, aristocrația maghiară reprezenta nu numai robia de secole, nu numai răpirea drepturilor națiunii române dar, ca o culminare a lucrurilor, și

pericolul pierderii Transilvaniei, pe care ei o simțeau și o socoteau țară românească. Pe filiera acestor constatări, românii își pot defini acum cu desăvârșită claritate dușmanul: aristocrația maghiară și, în funcție de această edificare – dacă mai era nevoie! – direcția acțiunii revoluționare: împotriva acestei aristocrații.

După 30 aprilie 1848 conștiința poziției antagonice era suficient de clară pentru a determina autoritățile nemețești să treacă, după cum am arătat, la înăbușirea revoluției. Acțiunile au un aspect dur, cu trăsături de contrarevoluție înarmată. Obiectivul principal era împiedicarea congresului național românesc, prin reducerea la minimum și neesențial a reprezentanței la adunarea plănuită pentru 15 mai, prin arestarea conducătorilor națiunii române și prin intimidarea poporului, cu scopul de a-l îndepărta de fluxul ideilor revoluționare (R, XXI/379-390). Un atac, am zice, masiv și primejdios, primit de români cu riposta cuvenită, ripostă soldată cu anihilarea tuturor loviturilor și cu salvarea integrală a platformei naționale închegate la 30 aprilie. Tribunii și propagandiștii își continuă activitatea în condițiile grele ale terorii albe, lucru care ar fi fost cu neputință fără sprijinul poporului. Acesta, la rându-i, consecvent hotărârii luate la Duminica Tomii, trece la aplicarea în practică a punctului privind desființarea iobăgiei. În toată Transilvania se semnalează acțiuni țărănești de rupere a legăturilor feudale cu domnii de pământ, începând de la refuzul de a mai face robote și până la ocuparea pământurilor alodiale (R, XXI/271-279). Depășind stadiul naivităților și căutărilor – în aprilie, de pildă, Timotei Cipariu era un adept convins al uniunii cu Ungaria! (S, XXVIII) – intelectualitatea română din Transilvania se alătură cu însuflețire aspirațiilor naționale. Văzând că, în locul principiilor de libertate și egalitate, trâmbițate în martie dinspre Pesta, propagatorii acestor idei instaurează în Transilvania statariul și teroarea militară, inteligența română se convinge de justețea poporului și a partidei naționale. *Gazeta de Transilvania* de la Brașov, ca și *Organul luminării* de la Blaj demască actele teroriste ale gărzilor naționale maghiare, popularizează principiile pe care se structura programul național, fac propagandă în favoarea viitoarei adunări de la 15 mai. Vedem astfel, practic, întreaga națiune formând un front unic revoluționar,

în apărarea programului național, în condițiile unei accentuări bruște a situației revoluționare din principat. Este cel mai important câștig al răstimpului dintre Duminica Tomii și 15 mai. În plină luptă pentru apărarea lui, programul este îmbogățit cu noi observații, dintre care cea mai importantă se referea la necesitatea gărzii naționale, care să apere națiunea de represaliile aristocrației.

Din cele arătate până acum se poate constata caracterul cumulativ, polarizator, al programului național românesc din Transilvania în revoluția de la 1848. Spre deosebire de modul deductiv, proclamativ, în care s-au alcătuit punctele pestane de la 15 martie, programul revoluționar românesc s-a făurit în mod inductiv, prin observarea îndelungă a mersului revoluției cu Imperiul habsburgic și corelarea acestor observații cu necesitățile reale ale națiunii române. Programul are avantajul de a fi nu numai rezultatul colaborării tuturor forțelor națiunii, ci mai ales compendiul unor concluzii impuse și verificate de factorul temporal. De aceea, el se caracterizează prin maturitate și organicitate ideologică, trăinicie politică și radicalism revoluționar. Formulat la 3/15 mai 1848, în 16 puncte, el va rămâne îndreptarul de bază al politicii naționale românești din Transilvania, până la desăvârșirea unității naționale în 1918. Hotărârile cele mai importante, ce vor sta la baza acțiunilor revoluționare din anii 1848-1849 se referă la:

1) independența națională;
2) independența religioasă;
3) desființarea iobăgiei;
4) libertatea industrială;
5) libertatea cuvântului;
6) gazdă națională;
7) schimbarea constituției principatului;
8) respingerea uniunii cu Ungaria.

Un program de maximă concentrare revoluționară, care pretindea, în esență, un statut cu totul autonom pentru națiunea română, ce trebuia să aibă ca rezultat naționalizarea politico- administrativă și economică a Transilvaniei, transformarea ei într-o adevărată țară românească. Cei 40.000 de români, în numele națiunii, depun jurământ că vor apăra cu viața lor aceste obiective, în respectul

principiilor libertății, egalității și fraternității. O clasică adunare revoluționară, adoptând și lansând un program revoluționar prin excelență, într-o atmosferă revoluționară clasică.

Aportul lui Papiu Ilarian la reușita adunărilor naționale din primăvara anului 1848 a fost, după cum am văzut, copleșitor, iar contribuția ideologică la desăvârșirea programului revoluției române, bogată și semnificativă. Răsplata națiunii: alegerea lui ca secretar al Comitetului Național Român, forul conducător al românilor începând cu ziua de 3/15 mai 1848 și până la sfârșitul revoluției.

Insurecția națională

Atitudinea dușmănoasă a nobilimii maghiare față de români se evidențiază și mai pregnant după Adunarea Națională de la 3/15 mai 1848. Prigoana împotriva românilor se intensifică, organul de conducere ales pe Câmpia Libertății, Comitetul Național, este declarat ilegal la câteva zile după adunare. Caracterul revoluționar al congresului românilor, cât mai cu seamă programul adoptat la acest congres periclitau rezultatele viitoarei diete, ce urma să aibă loc în curând, pentru a decreta uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Nu în ultimă instanță, prigoana și teroarea maghiară din vara anului 1848 își are originea în ura de clasă a aristocrației împotriva românilor. O ură ancestrală, paranoică și fără conținut, ce caracterizează psihologia socială a ultimei secole de istorie transilvăneană.

La 1848, până în octombrie, românii n-au pus mâna pe arme. Caracteristica principală a revoluției din Transilvania în această perioadă este situarea românilor pe făgașul revoluției politice, neinsurecționale. Aceștia doreau să-și impună programul național pe linie constituțională, prin acțiuni politice revoluționare. Aspectul armat al revoluției române se reducea doar la includerea în programă a necesității gărzii naționale, căreia i se rezerva un rol pur defensiv. Dar garda națională nu va fi înființată decât la sfârșitul lunii septembrie, când calea pașnică se va deveni falimentară. Între conducătorii românilor exista totuși o grupare de extremă stângă,

în vederile căreia calea insurecțională intrase încă din luna aprilie. Ideea insurecției, născută din observarea atitudinii radicale a maselor și a stării excepționale introduse de autoritatea maghiară de frica acestei atitudini, îi avea ca reprezentanți pe Papiu Ilarian, Ioan Buteanu și Avram Iancu. Papiu Ilarian, după cum am văzut, îi îndemna pe țărani să vină la adunarea de la Blaj înarmați (D, XXIV). Într-adevăr, mulți dintre aceștia aveau arme și se pregătesc să meargă înarmați la adunarea de la care așteptau eliberarea lor (R, XXI/372). Cu toate că nu s-au semnalat cazuri de acest fel pe Câmpia Libertății, românii rămânând deocamdată pe lângă ideea revoluției politice, autoritățile cunoșteau vederile lui Papiu Ilarian și ale grupului de radicali. Așa se explică urmărirea cu prioritate a acestora, înainte de a da semnalul revoluției armate.

Papiu Ilarian trece la aplicarea ideilor sale insurecționale în momentul când teroarea albă atinge limite paroxistice, prin aţâţarea gărzilor secuiești asupra românilor. În 17 iunie, tatăl său, preotul Ioan Pop din Budiul de Câmpie este arestat și purtat în lanțuri la Turda. Cu acea ocazie, autoritățile ungurești împrăștie vestea falsă că fiul celui arestat, tribunul Alexandru Papiu Ilarian, membru al Comitetului Național, se apropie de Câmpia Transilvaniei cu 600 de români înarmați (S, XXIX). Gestul maghiarilor îi smulge lui Papiu Ilarian un protest de-o vehemență rară, publicat în *Organul Națiunale* de la Blaj, cu titlul convențional *Iuniu, 27/15 a.c.* (S, XXIX). Redacția specifică la subsol: „Locul [de unde vine articolul – n.ns.] nu e însemnat. Noi epistola aceasta o căpătarăm azi, în 19 iunie st. v., de la un d. profesoriu de aici, zicându-ne că i-o aduse un om de la Săbii". Publicarea protestului, un pamflet de o forță rară, este o întâmplare fericită pentru istorici, care pot reconstitui starea de exasperare a românilor în vara lui 1848 din spusele sincere, pline de amărăciune ale unuia dintre fruntașii națiunii. *Iuniu, 27/15 a.c.* trădează un prag-limită al suferinței românilor, peste care nu se mai poate trece. „Vedeți dar, popoară, până la cât au putut veni ungurii [înțelege *aristocrația ungurească;* vezi confirmarea, din parte-i, a acestei accepțiuni în *Organul luminării,* 1848, nr. LXVI, p. 376 unde vorbește despre „ura ce, spunând ce e adevărat, nu e de tot stinsă între ungurii nobili și românii nenobili" – n. ns.] în acest

timp de aur al libertății! Pre noi, cari atât am învățat poporul român, în două adunări de la Blaș, la pace, cât acum nici nu se apără, ca să nu păcătuiască în contra păcii de atâtea ori predicate de oamenii săi, pre noi, zic, cari pe calea cea mai păciuită apărăm naționalitatea acestui popor, să ne strige în gura mare de turburători și să ne prinsă! Sentința ne este făcută: furcile, cum ne vor prinde! Iară când nu ne pot prinde pre noi, să prinză pe părinții noștri cei nevinovați". Apoi, autorul pamfletului trece la tonul direct, de imprecație la adresa prigonitorilor: „Ungurilor, cauza pe care o apărăm noi e sfântă de trei ori! E sfântă și calea pe care am pornit și, credeți, că mai gata sunt a vedea, cu inima sfâșiată de dureri, pre tată-mieu, pre mama miea, pre frații și surorile mele, înaintea ochilor miei aruncați de voi în temnițem batjocoriți și uciși de voi cu moarte varvară, decât să mă abat de la calea pe carea am pornit și de la apărarea națiunei și limbei mele, care vreți voi să le cotropiți, decât să mă abat de la apărarea sântelor principie a libertății, egalității și fraternității, decât să-mi frâng jurământul ce l-am depus cu inimă curată în Câmpia Libertății!". Prigoana pe care o suportă românii, spune Papiu Ilarian, nu este un lucru nou. Evocă succint istoricul suferințelor națiunii române din partea nemeșimii, al cărei țel a fost întotdeauna uciderea simțului național al românilor. Dovadă stau *Aprobatele* și *Compilatele,* care exclud națiunea română de la viața politică, deci de la orice fel de drepturi pe pământul Transilvaniei. „Și totuși – spune autorul – nu v-am făcut pre voie, pentru că n-ați avut dreptate!". Unitatea poporului în jurul programului național e evocată în cuvinte antologice: „Pentru ce nu prindeți un milion și cinci sute de mii români, cari togma așa știu ce e naționalitatea și limba, ca și noi? Cari togma așa, ba încă și mai tare, își apără naționalitatea și limba ca și noi?" În final, un apel care, de data aceasta, se adresează *poporului* maghiar în numele căruia aristocrația își permitea degringolada politică declanșată în Transilvania: „Fraților unguri, nu vă pătați caracteriul naționale!".

Articolul *Iuniu, 27/15 a.c.* oglindește o situație de non plus ultra în raporturile cu dușmanii românilor. Dealtfel, arestarea preotului intervine ca urmare a unei scrisori adresate de Papiu Ilarian, la 9 iunie, prototipul greco catolic George Crișan din Pogăceaua.

Scrisoarea este cel mai timpuriu document al insurecției revoluționare românești din 1848-1849, documentul care arată inevitabilitatea și necesitatea insurecției. În urma hotărârii brutale a Dietei de la Cluj, la 29 mai 1848, prin care se decretează uniunea Transilvaniei cu Ungaria, fără a se da nici cea mai neînsemnată atenție memoriul românilor, prezentat de o delegație impresionantă, calea constituțională de aplicare a programului de la 3/15 mai intră într-o criză serioasă. În sânul Comitetului Național se adâncește opoziția dintre grupul radicalilor, reprezentați acum de Bărnuțiu, Papiu Ilarian, Buteanu, Avram Iancu, Alexandru Bătrâneanu și al „politicilor", în frunte cu Șaguna, Paul Dunca, Nicolae Avram Penciu, George Bariț. Un al treilea grup avea – după cum vom vedea – o orientare aparte, ce depășea hotarele Transilvaniei, vizând colaborarea revoluționară a tuturor românilor. Grupul era compus din A.T. Laurian, Ioan și Vasile Maiorescu, Nifon Bălășescu, Constantin Romanu-Vivu și alții, mai cu seamă foști profesori în principatele extra-carpatine. Bărnuțiu, ca vicepreședinte al Comitetului, nu putea neglija orientările în ansamblu și conținutul de valoare al fiecăruia în parte. Se pare însă că, după 29 mai, a încurajat și patronat acțiunile radicalilor de îndrumare a revoluției pe calea insurecțională. Jakob Elek susține (R, XXVI/183-226) că îndemnurile la răscoală erau purtate de tineri, mai ales de Papiu Ilarian, dar că în umbra lor se afla Simion Bărnuțiu.

Papiu Ilarian este adeptul convins al insurecției. O descriere din acele zile (D, XXVI) ni-l arată transfigurat, plin de înflăcărare, un adevărat arhanghel al revoluției: „Parcă nu e în toate mințile, căci nici privirea nu mai e cea de demult, într-atâta s-a schimbat de când a început să alerge în treburile românilor". Se afla în situația unul alt Horia, îndemnând la o faptă istorică de maximă răspundere: ridicarea armată împotriva asupritorilor. Cu acest moment, ideologia revoluționare a tribunului de la Duminica Tomii atinge punctul maxim al dezvoltării sale. Răscularea poporului se subliniază într-o accepțiune revoluționară, prin condiționarea reușitei revoluției însăși de această răsculare. O semnificație nouă se naște de aici: purtând încărcătura datoriei de a duce lupta revoluționară, țăranii urmau să constituie adevărata armată a revoluției române din Transilvania.

Este o caracteristică de originalitate deplină a acestei revoluții, nicăieri în Europa armata revoluționară nefiind alcătuită exclusiv din țărani. Condițiile istorico-sociale din Transilvania i-au pus pe ideologii români în fața unei realități neobișnuite, atipice, care trebuia convertită într-un factor propice revoluției.

Într-o scrisoare pe care Papiu Ilarian i-o adresează protopopului George Crișan din Pogăceaua (D, XXVII) tribunul își dezvoltă pe larg ideile în legătură cu oportunitatea insurecției. Situația creată este, în primul rând, rezultatul uniunii forțate, grăbite, a Transilvaniei cu Ungaria: „Domnul meu! Ungurii, la Cluj, au înfăptuit uniunea. Sașii, de frică, au aprobat-o, cu anumite condiții. Ei au făcut-o, pe noi nu ne leagă prin nimic. Într-aceea, nici ungurii nu se înțeleg între sine, partea mare a poporului maghiar nu vrea uniunea, nici secuii, și cu atât mai puțin sașii. Problema uniunii interesează toate clasele poporului și toate popoarele țării. Este o problemă mare, nu doar de o zi, două, după cum au făcut-o ungurii la mânie". Un alt aspect al oportunității insurecției este rezultatul observării mersului general al revoluției în Imperiu: „Știi, pe semne că croații, sârbii, dalmații ș.a., în ziua de 16 mai, la ora 11 înainte de amiază, au declarat război ungurilor din Ungaria". În fine, condițiile de teroare din țară nu mai pot duce la alt rezultat: „Secuii [gărzile recrutate de nobili, din rândul secuilor – n.ns.] se poartă în mod îngrozitor. Așadar, suntem provocați la arme. Războiul civil nu este departe. Suntem chemați la acesta". Așadar: „Spune poporului să-și îndrepte coasele, să-și făurească lănci, să-și repare îmblăciile, căci la acesta am ajuns". „Domnule, dovedește că ești român, căci acum e vremea, arată că dorești fericirea națiunii", căci „domnia ta în acea pozițiune te afli, de unde poți conduce preoții și poporul către cele ce sunt de dorit spre viața și adevărata fericire a națiunii".

Nu noi, și nici istoriografii români, n-am acreditat prima dată ideea că scrisoarea lui Papiu Ilarian din 9 iunie 1848 deschide o etapă nouă în revoluția românilor din Transilvania. Primii care au înțeles acest lucru au fost aristocrații unguri, pentru care un asemenea îndemn fără ocolișuri, raportat la pregătirea ideologică și poziția radicală a poporului român însemna un pericol maxim. Scrisoarea a făcut epocă, referințele la cuprinsul ei întâlnindu-se

în sute de documente din vara și toamna anului 1848. Nici un alt document românesc din acel răstimp nu s-a bucurat de o atare faimă în rândurile nemeșilor, care știau bine unde începea pericolul românesc pentru ei: în momentul ridicării armate a poporului. Peregrinarea scrisorii de la toate forurile este impresionantă. La 15 iulie, notarul consistorial Ștefan Manfi raportează guvernului (D, XXVIII) că scrisoarea lui Papiu Ilarian, trimisă spre citire, a fost analizată de către consistoriu. Nouă zile mai târziu, la 24 iulie, scrisoarea e trimisă de guvern comitelui suprem al Turzii (D, XXIX), pentru a servi drept piesă principală de acuzație împotriva preotului Ioan Pop, tatăl tribunului. Căci pe dosul scrisorii fiului său către protopop, parohul din Budiul de Câmpie adăugase un pasaj care dovedea că mesajul trecuse prin mâinile sale: „Frate! Să fii cu toată îndrăzneala, căci altminteri, dacă nu vei fi tu, eu și altul la însufleţirea poporului, îți poți închipui ce se va întâmpla" (D, XXVII). În 5 septembrie, guvernatorul Mikó Imre cere înapoierea scrisorii (D, XXX), anchetarea preotului fiind încheiată. Scrisoarea – se spune – este „adresată protopopului din Săcel, primită de acesta dar, mai pe urmă, prin mai multe locuri învârtindu-se, ajunsă în sfârșit la guvern". Arestarea preotului imediat după interceptarea scrisorii, cât și anchetarea îndelungată în legătură cu ea, trebuiau să dezvăluie gradul de lățire în rândul țăranilor a chemării la răscoală. Câteva decenii mai târziu, istoricul Jakob Elek (R, XXIV/223-225) va acorda aceeași importanță scrisorii lui Papiu Ilarian, punând-o în legătură cu opoziția țăranilor din Mihalț și cu măcelăria acestora de către gărzile ungurești.

Premisele lui Papiu Ilarian din 9 iunie: înființarea unei armate populare revoluționare și dezlănțuirea insurecției naționale devin realități spre sfârșitul lunii septembrie, după cea de-a treia adunare națională de la Blaj, Adunarea marțială din 14-28 septembrie 1848 (S, XX/58-67; R, XXIX/151-152). Românii veniți aici – circa 50.000 – sunt acum înarmați, iar tonul revendicărilor este unul imperativ. Întrunirea a fost oarecum spontană, poporul adunându-se din instinct în acest loc al mântuirii, după luni de suferințe crâncene din partea terorismului maghiar. Motivul proxim l-a constituit obligarea românilor de a da recruți pentru armata maghiară, care acționa

nemijlocit împotriva românilor. Dar scopul adânc a fost acela de a hotărî un capăt stării de nesuportat în care se afla națiunea. Adunarea era dominată de același gând, care însă n-a căpătat expresia dorită decât în ziua de 25 septembrie, când sosesc la Blaj conducătorii poporului: Bărnuțiu, Laurian și Papiu Ilarian. Aceștia imprimă adunării caracterul de consultare națională în vederea trecerii la faza insurecțională a revoluției. Ca atare, hotărârile sunt acum numai de esență insurecțională, privesc numai respingerea, cu forța armelor, a stăpânirii maghiare. Adunarea: a) respinge uniunea Transilvaniei cu Ungaria; b) nu recunoaște ministerul unguresc de la Pesta; c) cere întărirea Comitetului Național, ca organ al națiunii române; d) cere reorganizarea constituțională și administrativă a Transilvaniei; e) hotărăște înființarea gărzii naționale.

Garda națională, ajunsă în curând la 300.000 de oameni, nu era altceva decât oastea țărănească, înarmată cu lănci, coase și îmblăcii, pe care o anticipase Papiu Ilarian la 9 iunie. Dar puterea ei se va dovedi în curând cu prisosință, în lungul război revoluționar purtat de români împotriva aristocrației maghiare. La 19 octombrie, Comitetul Național devenit acum Comitetul de Pacificațiune, dă semnalul insurecției revoluționare, printr-o proclamație adresată națiunii, în cuvinte hotărâte: „Fraților români! Ridicați-vă capetele voastre! Zorile unui viitor frumos se revarsă peste voi. Ridicați-vă cu toții, până la cel din urmă om, vărsați-vă sângele până la cea din urmă picătură, pentru cauza cea dreaptă" (R, XX/75).

Unitatea națională

Ideologia revoluționară a lui Papiu Ilarian la 1848 se întregește prin adeziunea sa la propaganda pentru unitatea națională, prin participarea nemijlocită la acțiunile de materializare a acestei idei.

Ca idee istorică, revelația unității naționale este recepționată de tribunul transilvănean din scrierile iluminiștilor transilvăneni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. *Hronica* lui Șincai, de pildă, al cărei spirit și conținut erau bine cunoscute în Transilvania, nu este altceva decât un argument continuu al unității naționale. Purtate dincolo

de Carpați de către dascălii iluminiști: Gheorghe Lazăr în Țara Românească, Gherman Vida și Vasile Fabian Bob în Moldova, meditațiile istorice despre unitatea neamului găsesc acolo teren deosebit de prielnic, mutând la un moment dat centrul de efervescență a ideii în principatele române, Cât despre Transilvania, aceasta va cunoaște un reviriment important în condițiile infuziunii ideologice naționale romantice, după anul 1830. Concluziile teoretice ale raționalismului de esență liberală și național patriotică, ce stau acum la temelia vieții spirituale românești din principat includeau armonios, alături de teoria *dezvoltării* națiunilor, și aceea a *unității* națiunilor. Orientarea pe care George Bariț o imprimă foilor de la Brașov, mai ales revistei literare *Foaie pentru minte, inimă și literatură* – prima și cea mai importantă publicație culturală panromânească până la 1848 – este o sugestie vie a unității românești. Este semnificativ faptul că, în preajma declanșării mai masive a celei două centre care preluau ștafeta – Blajul și Brașovul – simt nevoia unor călătorii consultative peste Carpații. Bariț și Cipariu mai întâi (R, XXX; XXXI), Simion Bărnuțiu apoi (R, IV/39-40). Acesta din urmă afirmă răspicat ideea unității naționale – prin limba națională – în 1842 (S, XVII), alăturând-o celorlalte argumentări desfășurate în acțiunea de la 1842-1846 (R, II): „Cine ar îndrăzni a zice că n-au avut drept a învăța și a-și face limba care o vorbesc astăzi, românii cei din Ungaria, cești din Ardeal, românii și moldoromâni, atât deopotrivă, cât nici se poate zice că ar fi împărțită în dialecte, ci e numai una și aceeași, care îi leagă pe toți aceștia cu o legătură dulce frățească și îi unește întru-o familie, care totdeauna cu fală nobile s-au numit pe sine român" (R, IV/202).

Convertirea revelației istorice despre unitatea românilor într-o idee politică revoluționară a avut loc în contextul unei îndelungi străduanii de a păstra și „moderniza", transpunând-o în planul culturii și gândirii, legătura dintotdeauna a românilor de pretutindeni, peste bariera geografică și politică a Carpaților (R, XXXII). Într-o primă etapa, ideea a culminat prin racordarea ei la programul revoluției din 1848, ca un deziderat ascuns, conspirativ, dar cu atât mai puternic. Propagatorii ei în Transilvania sunt dascălii din generația a doua de descălecători culturali în principatele extracarpatine: Ioan

Maiorescu, Axente Sever, A.T. Laurian, Constantin Romanu-Vivu și alții. În momentul declanșării evenimentelor revoluționare, aceștia revin în Transilvania, aducând cu sine spiritul revoluționar din capitala românismului, Bucureștii, cum și această binevenită ștafetă a unității văzută în termeni politici revoluționari.

Papiu Ilarian preia ștafeta acestei idei, în plină campanie de convocare a Adunării de la Duminica Tomii, prin filiera relațiilor lui Simion Bărnuțiu cu cei de la București (R, XXI/336). Din această perioadă timpurie încă, el anunță poporul cum că la Blaj vor fi prezenți „foarte mulți români din Muntenia și Moldova, nu mai puțin din Ungaria" (R, XXV/98). De la bun început, așadar, tribunul numărul 1 al revoluției din Transilvania vede congresul național preconizat ca pe un congres al tuturor românilor. Propaganda sa în acest sens ia amploare la începutul lunii mai, când încep să sosească în Transilvania revoluționarii de peste Carpați: Constantin Romanu-Vivu, apoi Laurian, Axente Sever, Petre Suciu, Vasile Maiorescu, David Almășan și alți profesori transilvăneni din Țara Românească, Dimitrie Brătianu dintre reprezentanții partidei naționale de la București, dar mai cu seamă grupul de moldoveni refugiați după înfrângerea mișcării revoluționare din Moldova, Gheorghe Sion, Alecu Russo, Nicolae Ionescu, Al. I. Cuza, Costache Negri. Dascălii transilvăneni se integrează repede în revoluție. Încă în 30 aprilie, judele primar din Brașov, Johann de Albrichtfeld raportează guvernatorului (R, XXI/337) că în Brașov au sosit emisari din Țara Românească și se pare că sunt comisari care propagă refacerea Daciei de odinioară. Cei veniți se întrunesc la Sibiu, care în 12 mai, după afirmațiile primarului Daniel Ziegler (D, XXXI), avea aspectul unui viespar de propagandă românească: „Cât despre demagogii care se află acum aici în număr mare, se pare că atenția lor se îndreaptă nu atât spre răsturnarea ordinii publice, cât mai mult către *unele obiective extrem de importante privind națiunea română"* [s.ns.]. Același document semnalează prezența lui Papiu Ilarian la Sibiu în aceste zile, când are loc aici și o consfătuire între Bărnuțiu și transilvăneni de pe o parte și Laurian cu cei veniți din Țara Românească, pe de altă parte. Acum, propaganda lui Papiu Ilarian în favoarea unității naționale, a Dacoromaniei, este fățișă.

În 14 mai, administratorul de moșie Gazda Jósef din Nadăș îi scrie unui baron Apor (R, XXI/345; D/XXXII) că „țelul românilor este de a se uni cu Țara Românească și să aleargă un rege nou, lucru pe care un student de la Blaj, Alexandru Pop, se străduiește, prin instigare, să-l popularizeze și să câștige adepți din rândul românilor".

Existența și forța ideii de unitate națională în primăvara anului 1848 în Transilvania o atestă mai ales atenția de care se bucura această idee în rândul străinilor. Profesorul Szász Károly de la Aiud scrie, la începutul lunii mai 1848 (R, XXI/339): „O parte dintre aţâţătorii români sunt nişte fanatici exaltaţi, care visează sau despre o nouă Dacie, ce urmează să cuprindă Țara Românească, Moldova, Bucovina, jumătate din Ardeal sau chiar Ardealul, sau despre un Ardeal valahizat". Scriitorul sas Daniel Roth tipărește, în aceleași zile, o broșură aparte având ca obiect ideea Dacoromaniei (S, XXI). Roth sesizează corect dorința intimă a românilor de a se uni într-o singură țară. Dar concluzionează în sensul politicii expansioniste habsburgice, că acest imperiu daco-roman trebuie să se afle sub sceptrul Austriei. Își îndeamnă confrații sași la sprijinirea acestui plan grandios, care, în condițiile de față, când ungurii neagă drepturile tuturor celorlalte națiuni, este singura salvare a națiunii sase. Planul lui Daniel Roth a fost bine-primit de români pe moment (R, XXI/344), orice sugestie în legătură cu unitatea națională fiind binevenită. Mai târziu însă, din considerente de oportunitate politică, au fost nevoiți să-l dezavueze. Primul care o face, în 1852, este Papiu Ilarian, în volumul al doilea al *Istoriei* sale (S, I/179-187). Dar sezavuarea este doar un pretext de a traduce și populariza din nou fragmentul esențial din cartea lui Roth, mai bine-zis aproape întreaga broșură, dovada interesului pe care ideologul român o manifesta pentru acest plan pe care, în 1860, îl va prelua el însuși, schimbând doar sceptrul.

Oricum, în primăvara lui 1848, ideea Dacoromaniei crease o adevărată psihoză în rândul străinilor, adevărată panică în rândul nemeșimii ungurești (S, I/176-178). Cu toate că în această fază a revoluției române transilvănene, ideea unității, a iredentei române, n-a prins contururi pragmatice, organizate. Adunarea de la 3/15 mai a fost, este adevărat, o întâlnire de bun augur între revoluționarii

din cele trei țări românești, dar programul concret adoptat aici privea doar soarta națiunii române din Transilvania. Ideea și dorința unității naționale rămâne și pe mai departe în arsenalul secret al revoluției române, după cum o vor dovedi evenimentele ulterioare. Târziu, la 1880, Jakab Elek (R, XXVI/184), care a participat la Adunarea Națională de la 3/15 mai își va aminti că românii s-au pronunțat „cum că ei niciodată nu vor face uniune cu ungurii, ci cu Țara Românească și Moldova, cu care se află și acum în legături strânse". O astfel de psihologie colectivă a existat într-adevăr la 3/15 mai și ea nu putea să dispară. Dimpotrivă, s-a amplificat.

În preajma izbucnirii revoluției din Țara Românească și după izbucnirea ei, ideea făuririi unității naționale se polarizează în jurul acestui eveniment. Se schițează și o primă formă de concretizare a acestei idei, în planul de colaborare armată a transilvănenilor cu revoluționarii din Țara Românească, schițat și aplicat parțial în lunile iunie și iulie (R, XXXII/143-180). Planul a entuziasmat nenumărați patrioți transilvăneni trecând ca voluntari peste Carpați. Papiu Ilarian se numără printre cei dintâi. Era în zilele de după interceptarea scrisorii către protopopul George Crișan, când prigoana autorităților împotriva sa atinsese culmea. Prinderea lui devenise o problemă acută. În aceste condiții – va spune Papiu mai târziu – „vreo 8 tineri fură siliți, dinaintea goanelor, a se trage la frații lor români din România [...], unde în iunie erumpse acea revoluțiune frumoasă, care promitea un viitor ferice românilor" (S, XX/48-49). În ajutorul acelei „revoluțiuni frumoase" sar mai întâi tinerii brașoveni Nicolae Găetan, Ioan Petcu, Gheorghe Roman, Ioan Petranu, Irimie Verza, Vlad Pârlea și Elisei Armatu (R, XXXII/152). Dar fruntașii revoluției din Țara Românească, Ștefan Golescu mai cu seamă, doreau să-i aibă în mijlocul lor pe conducătorii revoluției transilvănene, pe membrii Comitetului Național de la Sibiu. La 17/29 iulie 1848 Papiu Ilarian primește invitația directă de a veni în țară. Invitația îl găsește pregătit, pe el cât și pe ceilalți radicali din Comitetul Național: Ioan Buteanu, Ioan Suciu, Ioan Pipoș, Aron Pumnu, Alexandru Bătrâneanu care se pronunțaseră pentru prelungirea activității revoluționare în Țara Românească. Adeptul principal al noii tactici era Laurian care, la 2 iulie, îi scrisese lui Bălcescu: „Ar trebui să stăruim

ca să facem un congres general dintre toți românii" (R, XXXII/159). Nu în ultimă instanță, revoluționarii transilvăneni, Papiu Ilarian în primul rând, crâncen urmărit de autorități, doreau să se avânte într-o revoluție desfășurată, legală.

Plecarea lui în Țara Românească are loc în jurul datei de 1 august. La 9 august, cu ocazia anchetării preotului Ioan Pop pentru ațâțarea poporului la revoltă (D, XXXIII), la întrebarea unde se află fiul său, acesta răspunde: „S-ar putea întâmpla să fie la Sibiu, sau la Brașov, cum tot așa s-ar putea întâmpla să se fi îndepărtat din patrie, în țările vecine Moldova sau Muntenia". Ajunși în Țara Românească, tribunii transilvăneni sunt înrolați în corpul comisarilor de propagandă, care activau în județe în scopul atragerii maselor la lupta revoluționară. Alexandru Papiu Ilarian împreună cu fostul său coleg de la Cluj, Nicolae Găetan erau comisari în Județul Dâmbovița. Ceilalți: Aron Pumnu în Județul Râmnicul Sărat, Ioan Petcu și Alexandru Bătrâneanu în Dolj, Ioan Pușcariu în Argeș, Eremia Verza în Mehedinți, Elisei Armatu în Prahova, Gheorghe Roman în Vâlcea. Creat la sugestia lui Nicolae Bălcescu, corpul de comisari se afla sub directa îndrumare și conducere a Locotenenței domnești (R, XIX/20). „Chemarea noastră ca comisari ai regimului – își amintește Ioan Pușcariu – era de a parcurge toate satele din județul respectiv și, adunând poporul, a-i explica noua constituțiune și a-i îmbărbăta spre patriotism". O experiență nouă pentru Papiu Ilarian, care are ocazia unei comparații aprofundate între situația revoluționară din cele două țări românești. După spusele lui Ioan Pușcariu, propaganda comisarilor în rândul țăranilor dădea rezultate destul de modeste în direcția scontată: radicalizarea revoluționară a acestora, „Clăcașii ascultau cu plăcerea dezvoltarea ideilor liberale, dară proprietarii, arândașii și moșnenii (țăranii liberi, răzeși) le primeau cu îndoială" (R, XIX/20). Această stratificare a țăranilor nu exista în Transilvania, unde – cu excepții rare – ei erau în totalitate iobagi. De aici, o mare diferență de psihologie revoluționară între masele populare din Țara Românească și Transilvania, unde orientarea radicală a fost impusă de înșiși țăranii, de la începutul revoluției. Și totuși, în Țara Românească exista o revoluție declanșată, cu structurile constituționale alcătuite, cu o

administrație în curs de formare. Și, ce e mai mult, Papiu Ilarian avea ocazia să vadă cum programul revoluționarilor de peste Carpați trecuse în faza de aplicare de către însăși organele constituționale ale revoluției. Nu ne putem da seama cât a reușit să imprime, în răstimp de o lună, din iacobismul ideilor sale, în conștiința românilor din Județul Dâmbovița. Dar știm sigur că în acest răstimp i s-au cristalizat definitiv ideile în legătură cu necesitatea insurecției armate în Transilvania. Cunoștea, firește, gradul crescut de periclitate a acestei întreprinderi în principatul intracarpatic, din cauza forței și hotărârii represive a gărzilor maghiare, dar cunoștea și radicalismul revoluționar al poporului transilvănean, care aștepta doar semnalul de pornire împotriva acestor formații militare opresive aflate la îndemâna aristocrației ungurești.

Cu convingerea inerției acestui semnal s-a întors Papiu Ilarian în Transilvania, la sfârșitul lui august 1848, peste munți, bolnav și sfârșit, după atâtea luni de „ascunderi, îngrijorări, frică, spaimă, veghiare, fugă, amenințări, lipsă" (R, XVIII/I-151; II-186). Dar acum ideile sale erau orientate odată mai mult pe drumul revoluției complexe, cu implicația nouă, entuziastă, a unității naționale. Despre acest conținut nou trebuie să-i fi scris vărului său Iosif Hodoș în zilele de boală, pe care și le-a petrecut ascuns prin jurul Blajului, căci răspunsul lui Hodoș dă de înțeles un astfel de conținut: „Frate! Ne dai una astfel de sinosură a lucrărilor noastre, care de atunci ferbe în pepturile noastre, de când se desvoltă în noi ideea naționalității și va ține până atunci, până va mai ciurui una picătură de sânge prin vinele noastre" (R, XVIII/II-186). Din Țara Românească, deci, revoluționarul transilvănean a adus cu sine convingerea că insurecția românilor transilvăneni trebuie să se alăture nemijlocit unirii politice a tuturor românilor, unire înfăptuită în condiții revoluționare. Tendința către această evoluție a lucrurilor a existat, după cum am văzut, încă din primăvară. Dar clasificarea ei în termeni politici concreți a avut loc, în ceea ce-l privește pe Papiu Ilarian, în răstimpul din Țara Românească.

La Adunarea marțială din 14-28 septembrie, Papiu Ilarian a reprezentat, după cum am văzut, latura cea mai evoluată a

ideologiei revoluționare, împreună cu Laurian și Bărnuțiu. După această adunare, Comitetul Național alcătuiește *Memoriul poporului român din Transilvania adresat parlamentului liberal de la Viena* (R, XXIX/152; XXXII/336-340). În memoriu, românii cer, în numele lor și al „fraților din Moldova și Valahia" unirea tuturor românilor într-un stat național aflat sub sceptrul Austriei, care urma să devină „o uniune liberă de popoare libere". Iată, dar, că Dacoromania ce agita spiritele în primăvară nu fusese o fantomă fără conținut! Cu acest document, adoptat împreună cu hotărârea insurecției armate, cercul ideologiei revoluționare transilvănene se închide în forma ei cea mai evoluată. În centrul lucrurilor s-a aflat tot timpul Alexandru Papiu Ilarian. Cele mai îndrăznețe idei și acțiuni – după cum am văzut – îi aparțin. La 14-28 septembrie, ideea înființării efective a Dacoromaniei a impus-o el și Laurian, în urma hotărârii comune cu cei din Țara Românească și Moldova. Simion Bărnuțiu limitat în acest sens la problematica transilvăneană și mai încrezător în politica monarhului de la Viena, trebuie că a fost constrâns de cei doi colaboratori ai săi la acceptarea acestui pas de mare importanță istorică, fiind vorba de „prima formulare politică a țelului național de unire a tuturor românilor" (R, XXXII/175).

Dacoromânismul lui Papiu Ilarian nu se va opri aici. Dintre revoluționarii transilvăneni care au reprezentat la 1848 această idee: Laurian, Constantin Romanu-Vivu, Axente Sever, el singur va dezvolta în continuare necesitatea unității naționale românești, ajungând în 1860 la ideea statului național român suveran, care să cuprindă toate părțile vechii Dacii.

Argument

În virtutea celor analizate până acum putem concluziona în legătură cu locul și importanța ideilor lui Papiu Ilarian în ansamblul ideologiei revoluționare de la 1848 în țările române. Nu mai puțin, locul și aportul său personal la desfășurarea evenimentelor. Tinerețea și radicalismul său sugerează mereu o comparație cu Bălcescu. Prigoana prioritară de care s-a bucurat, de asemenea:

a fost soarta tuturor iacobinilor de extremă stângă. Papiu Ilarian s-a identificat desăvârșit cu aspirațiile națiunii române din Transilvania. Întreaga sa gândire și modalitate de acțiune izvorăște din necesitățile națiunii, fără a face vreo concesie, cât de măruntă, conjuncturii politice. Aceasta din urmă își avea valoarea în ochii săi doar în măsura concordanței perfecte cu năzuințele națiunii. Papiu Ilarian a adus, dintre toți ideologii transilvăneni ai momentului, aportul cel mai substanțial la conturarea *laturii sociale* a programului națiunii, prin ideile sale, cât și printr-o viguroasă activitate în rândul țăranilor. Grație acestui aport, revendicările sociale cuprinse în petiția națională de la 3/15 mai se ridică la înălțimea maximă a gândirii europene din timpul revoluției și vor intra în curând în circuitul european, prin *Istoria* lui Papiu Ilarian. Adeziunea poporului la aceste revendicări, mai mult, ridicarea țărănimii în totalitate la lupta armată pentru apărarea lor, imprimă revoluției române din Transilvania caracterul celei mai radicale etape din întreaga revoluție europeană de la 1848. Quod erat demonstrandum, întru cât istoricii noștri se sfiesc să afirme acest lucru, în pofida evidențelor.

Pe plan *național,* Papiu Ilarian a evoluat, din martie până în septembrie 1848, de la ideea respectării națiunii române din Transilvania la conștiința drepturilor acesteia, apoi la respingerea uniunii cu Ungaria, ca pe un act ce contravenea intereselor națiunii române. La 3/15 mai el ajunge la accepțiunea independenței națiunii române, pentru ca, trecând prin faza militării pentru cucerirea și apărarea pe care insurecțională a acestei independențe, să ajungă în septembrie la concluzia unirii naționale în condiții revoluționare. Locul de frunte al tribunului în toate evenimentele anilor 1848-1849 face ca reflecțiile sale ascendente să intre în programul revoluționar transilvănean, ca structuri de valoare ale acestuia.

Vederile *politice* ale lui Papiu Ilarian sunt și mai importante. Lui îi datorăm mai cu seamă definirea lucidă și corectă a dușmanului, împotriva căruia urma să se îndrepte eșafodajul revoluționar românesc. Acest dușman era aristocrația maghiară, deținătoarea tuturor prerogativelor politice din principat, cum și diferitele pături sociale incerte pe care această aristocrație a reușit să le fanatizeze

împotriva românilor, printr-un program național ciuntit și redus la coordonata iredentist-șovină. După propria afirmație (R, XXXIII), Papiu Ilarian vedea în revoluția transilvăneană o luptă „între ungurii nobili și românii nenobili". În numele acestei definiții, el respinge ideea oricărei colaborări cu inexistenta revoluție maghiară din Transilvania, care se reducea la simpla aberație a uniunii cu Ungaria. Papiu Ilarian a sesizat corect nonsensul unei „revoluții" conduse de cea mai înapoiată aristocrație din Europa și a depus eforturi uriașe pentru păstrarea atitudinii de neconciliere cu această aristocrație. Opoziția puternică a românilor împotriva uniunii Transilvaniei cu Ungaria este în mare parte rezultatul propagandei sale. Atitudinea sa radicală, temerară, se baza pe convingerile sale despre drepturile națiunii în teritoriul românesc al Transilvaniei și despre puterea românilor de a-și păstra aceste drepturi.

3. Decepția. Programul minimal

Prăbușirea revoluției de la 1848 a avut ca urmare o serioasă regresiune a frontului ideologic în întreaga Europă. Odată cu replierea forțelor reacționare în cadrul diferitelor absolutisme naționale, pe plan politic ideile anului 1848 ajung la punct terminus, înecat în deziluzie și derută. O tăcere de rău augur cuprinde peisajul politic european, triumful inerției dând generației imediate sentimentul inutilității. Rezultatele pozitive ale revoluției se vor evidenția greu, mai degrabă pe cale insinuantă decât tranșantă, manifestându-se printr-o coroziune de fond a regimurilor postrevoluționare și prin persistarea latentă a germenilor vindicativi, care-i puneau pe învingători într-un vis-à-vis jenant și neliniștitor cu învinșii. Cu atât mai neliniștitor, cu cât învinșii erau popoarele unui continent întreg. Dar conștiința acestui proces emigrații pașoptiste, pe când popoarele și națiunile nu puteau ocoli amărăciunile înfrângerii.

În Imperiul austriac, sfârșitul revoluției are tot atâtea trăsături originale, câte a avut evenimentul în desfășurare pe întinsul marelui conglomerat de popoare din mijlocul Europei. Noua camarilă vieneză, grupată în jurul unui împărat tânăr și ambițios își evidențiază repede astuția și machiavelismul politic, printr-o poziție duplicitară fără precedent. Pe de o parte, prin Constituția octroată din 4 martie 1849 se sugerează o atitudine unitară față de toate națiunile din imperiu, se mimează o satisfacere a nevoilor acestora sub lozinca regrupării în jurul Monarhului. Pe de altă parte, Viena poartă o abilă politică de comportament diferențiat, aplicând acest simulacru de constituție în raport cu interesele momentane și de perspectivă ale dinastiei și ale structurilor sociale pe care își baza puterea. De pildă, situația Ungariei. Ca învinsă într-un război „de coroană" cu Austria, națiunea ungară suportă rigorile răzbunării

marțiale. Concomitent, Curtea vieneză încearcă, însă, să-și apropie din nou aristocrația maghiară, nu atât pe cea ultramontană – puțină la număr! – de anacronică fidelitate față de dinastia, cât mai cu seamă strălucită intuiție politică. O altă variantă este atitudinea față de națiunile care, la 1848, dezvoltaseră o revoluție – de nuanțe sensibil diferite – împotriva feudalității iredentiste ungurești: croații, sârbii, slovacii, românii . Cum toți aceștia, din rațiuni de oportunitate politică ce nu credem că mai au trebuință de comentariu, au afișat formal atitudinea fidelității față de Împărat și dinastie – sub care se ascundeau interese naționale proprii – politica ulterioară în raport cu ei trebuia să mimeze, la rându-i, recunoștința și aprecierea acestei atitudini. Croații, cei mai promți și mai omogeni în acțiunile prohagsburgice vor beneficia, după revoluție, de o semiautonomie înșelătoare, menită să înece obiectivele majore ale națiunii croate în unele satisfacții momentane ale orgoliului național. Croația devine o excelentă pepinieră militară pentru campaniile următoare, din Italia, ale armatei austriece. Sârbii, care la 1848 desfășuraseră mai degrabă o răscoală națională împotriva ungurilor, decât o revoluție propriu-zisă, sunt ademeniți exact cu atâtea drepturi și înlesniri, câte erau nevoie pentru a-i menține ca forță-tampon în coasta cea mai sensibilă a Ungariei: bazinul mijlociu al Dunării, cu ieșirea spre Peninsula Balcanică. Aceeași menire o au slovacii în nord. Nici unul dintre deziderate majore ale slavilor, mai cu seamă acela de unitate națională, n-au fost satisfăcute.

Dar nici o națiune din Imperiu n-a avut, după revoluție, o soartă atât de vitregă ca românii. În Transilvania, aceștia purtaseră o revoluție în adevăratul sens al cuvântului, pe baza unui program de esență general democratică și revoluționară (R, XXXIII), dar specific națională în același timp. Spre deosebire de croați, radicalismul românilor nu viza numai scopul independenței naționale față de Ungaria, ci avea implicații adânci și incomode pentru mentalitatea oficială a vremii. Fidelitatea românilor fusese, în același timp, suficient de străvezie pentru ca Viena să o judece la valoarea ei de strategie politică. Între două pericole: acela de a fi încorporați Ungariei și deznaționalizați cu forța și celălalt, de a exista pe mai departe, ca principat cu populație masiv românească, în ansamblul

incert și șubred al imperiului, românii l-au ales pe cel infinit mai mic, pe al doilea. Sub stindardul vulturului bicefal, ei au luptat la 1848-1849 pentru propria cauză națională. Dovadă este, mai cu seamă, activitatea politică desfășurată de fruntașii națiunii, în sensul realizării unității naționale în concomitență cu desfășurarea revoluției armate. Cererea românilor de a forma un mare corp politic național în răsăritul monarhiei (R, XXII/516-522) constituie expresia politică supremă a acestei aspirații. Unire care nu intra deloc în vederile Vienei, cu atât mai mult cu cât ea întărea toate bănuielile în legătură cu intenția Dacoromaniei, paloș posibil cu două tăișuri în egală măsură periculoase pentru imperiu, fie că s-ar fi constituit în cadrul lui, ca o forță greu de stăpânit, fie în afara imperiului, barând controlul acestuia în Răsăritul Europei.

Dar dinastia a tras totuși, în lunga furtună a anilor 1848-1849, foloase uriașe de pe urma revoluției românilor din Transilvania. Nu sunt directe, ca în cazul croaților de pildă, recrutați în mod expres pentru apărarea monarhiei, ci mai degrabă indirecte. Persistând în direcția uniunii Transilvaniei cu Ungaria, iredenta maghiară a primit riposta unei puternice rezistența armate din partea românilor, fapt care a influențat întregul mers al războiului ungaro-austriac. Frontul din Ardeal a dus în cele din urma – s-a recunoscut demult acest lucru – la înfrângerea armatei ungurești. Imposibilitatea alăturării Transilvaniei, care ar fi format un inexpugnabil semicerc montan de apărare spre răsărit, asigurând perfect spatele operațiunilor militare ungurești, a constituit cea mai grea problemă a strategiei maghiare la 1848-1849. Revoluția română a hotărât sfârșitul războiului și, pe parcurs, românilor li s-a recunoscut acest „merit" involuntar. Dar atunci, în perspectiva imediată a victoriei habsburgice, și mai cu seamă după dobândirea ei, acest adevăr nu era pe placul noii camarile vieneze. Pentru că românii, conștienți de avantajul lor moral asupra Împăratului, transferă o bună parte a punctelor programatice de la 3/15 mai – sau definitivate după aceea – la adresa stăpânirii din Viena. Unele aspecte care combăteau direct veleitățile aristocrației maghiare ieșiseră, firește, din program, pierzându-și conținutul, ca urmare a rupturii politice intervenite între Ungaria și Austria. Dar au rămas suficiente revendicări, cum ar fi

independența națională, unitatea națională, congresul și reprezentarea națională, pe care, după dispariția din arenă – pentru o vreme – a stăpânirii maghiare, națiunea română le reclama direct de la Împăratul (R, XXII/521). Dar Împăratul nu mai era bătrânul pus pe concesii din primăvara anului 1848, ci un ambițios hotărât să lichideze definitiv situația revoluționară din imperiu. Ori, acest original transfer al românilor amenința tocmai cu prelungirea acestei situații. Aici credem că își are izvorul atitudinea predilect ingrată a Curții vieneze față de români. Ca să nu fie obligată a recunoaște dependența victoriei austriece de insurecția revoluționară a românilor din Transilvania, apoi cunoscând foarte bine caracterul convențional, pur politic, al „fidelității" acestora față de Împărat, în fine, printr-o asimilare – corectă, dealtfel! – a lor cu toți ceilalți purtători ai revoluției, stăpânirea ajunge la soluția nedreptățirii totale a românilor. Li se refuză până și cele mai mărunte, mai nesemnificative revendicări, ba, la un moment dat se pornește chiar o prigoană polițienească împotriva lor. În balanța acestei hotărâri cu urmări atât de neplăcute pentru cei vizați a apăsat, însă, și un alt element de politică habsburgică, ce urma să se verifice un deceniu și jumătate mai târziu. Națiunea maghiară fusese înfrântă, aspirațiile ei de libertate călcate în picioare, dar rămăsese puternica aristocrație ungurească, deținătoarea unor latifundii imense și a unui ascendent hotărâtor în ideologia națională maghiară. Satisfăcându-se cererile românilor transilvăneni, lipsiți de o nobilime funciară, aceștia s-ar fi dezvoltat rapid în sens burghez, democratic și liberal, incompatibil cu sistema unei monarhii de tip aristocratic, autocrat și birocratic. Pe când aristocrația maghiară putea fi, în viitor, o piesă importantă pe tabla de șah a politicii vieneze, cu condiția să se evite o ireversibilă ruptură a acesteia de cercurile politice vieneze. Satisfacerea revendicărilor românești ar fi stârnit indignarea acestei aristocrații, în primul rând pentru că întărirea națiunii române însemna implicit slăbirea considerabilă a propriilor puteri, dar și pentru că românii înfrânseră cu atâta hotărâre orologiul unei caste obișnuite de veacuri să stăpânească fără condiții.

Din această acumulare de interese politice încâlcite a rezultat sacrificarea națiunii române din Transilvania, care s-a pomenit tot

atât de nedreptățită ca înaintarea revoluției. Acest lucru în ciuda jertfelor uriașe – 40.000 de vieți omenești, 200 de sate arse ș.a. – de care a profitat în mod copios monarhul de la Viena.

Nefirescul situației a fost sesizat de către fruntașii românilor îndată după publicarea Constituției octroate din 4 martie 1849, dar mai ales după înfrângerea de la Șiria. După logica lucrurilor, națiunea română din Transilvania ieșise biruitoare din lupta armată purtată pe teritoriul principatului, împotriva aristocrației ungurești, în numele unor principii revoluționare enunțate la 3/15 mai 1848. Ca parte beligerantă alături de Austria, națiunea română, independentă pe cale revoluționară prin prevederea punctului 1 al programului revoluționar, ieșise totodată victorioasă din războiul cu armata maghiară care invadase Transilvania. Și totuși, iată-i acum, la sfârșitul revoluției, în situația de a nu-și fi văzut împlinită nici una din dorințele afirmate cu atâta tărie pe Câmpia Libertății! Manevra habsburgică este rapidă și surprinzătoare. Ca națiune revoluționară, românii sunt puși în rând cu învinșii la voia unui enunț gol din pct. 27 al Octroatei: „Toți cetățenii Imperiului Austriac sunt egali înaintea legii și supuși unei egale jurisdicții", pe când cererile lor particulare, concrete rămân nebăgate în seamă. Ca parte beligerantă sunt trădați, li se uzurpă quantumul de victorie, sunt înlăturați complet de la exercitarea dreptului de învingători, mai apoi dezumanizați de „aliații" habsburgici.

Ar fi greu de afirmat că românii transilvăneni nu s-au resimțit de pe urma șocului, dar deziluzia n-a provocat încetarea luptei naționale. Este un capitol nou, foarte puțin studiat, din istoria Transilvaniei, cu toate aspectele sale deosebit de interesante. Metodele de purtare a acestei lupte sunt, însă, adaptate noilor condiții de după revoluție, în speță condițiilor absolutismului iminent, mai apoi efectiv. Românii se prevalează în continuare de calitățile de națiune învingătoare în amândouă sensurile amintite mai sus și continuă să-și reclame drepturile specifice. Dar condițiile erau schimbate, regimul alunecând tot mai accentuat în absolutism birocratic. Punctele programatice de la 3/15 mai nu mai puteau fi apărate în formularea lor de atunci. Ca urmare, sunt abil defalcate sub forma unei nesfârșite game de obiective mai mici, aparent nevinovate,

dar din care se poate reconstitui, summa sumarum, o bună parte a programului de la 3/15 mai. Acestei tactici noi, adevărată prelungire a situației revoluționare în plină epocă de opresiune, îi vom spune *program minimal* și vom observa o linie descendentă a lui, o subțiere paralelă cu înăsprirea absolutului și cu închiderea căilor de manifestare.

Într-o primă etapă, programul minimal este bogat și afirmat cu insistență, sub forma unei lungi atitudini supliciste a românilor. Lozinca tactică este acum încrederea în spiritul de dreptate al monarhului, căruia îi sunt supuse o mulțime de cereri, mai cu seamă din martie până în decembrie 1849 (R, XXII/535-637). De remarcat că, în ciuda atitudinii negative a Vienei față de manifestările de unitate ale românilor – pe care, dealtfel, Constituția octroată le-a infirmat cu brutalitate! – aceștia continuă să acționeze unitar, printr-o mare deputațiune națională trimisă în acest scop la Viena. Deputațiunea nu era altceva decât o prelungire, o continuare a delegației trimise de către Adunarea de la 3/15 la Împăratul, ca să prezinte revendicările românilor. Ca atare, acest adevărat guvern românesc în prelungire revoluționară era controlat de aceiași conducători care orientaseră poporul român pe drumul revoluției: Simion Bărnuțiu, A.T. Laurian, Ioan Maiorescu, Ioan Popasu, Ioan Bran și alții. Celor din Transilvania li se adaugă reprezentanții românilor din Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina: frații Mocioni, Petru Cermena, Constantin Pomuțiu, Mihail Butnariu, frații Hurmuzachi. La 5 martie 1849, o zi după publicarea constituției, aceștia nu vreau să știe de conținutul separator al legiuirii, cerând încă o dată (R, XXII/536) unirea tuturor românilor „într-o națiune de sine stătătoare, sub spectrul Austriei, ca parte întregitoare a monarhiei". Cu această cerere, programul minimal debutează prestigios, prin ultima concluzie a marelui program revoluționar: unitatea națională. Rând pe rând, se formulează și celelalte cerințe pe care se va axa activitatea politică a delegației în anii următori: desființarea așa numitului Pământ Săsesc din interiorul Transilvaniei, apărarea integrității Banatului amenințat de către iredenta sârbească, separarea românilor din Banat, Bihor și Maramureș de Ungaria și alipirea la Transilvania, eliberarea celor arestați în timpul revoluției,

independența religioasă a românilor, înființarea unor instituții superioare de învățământ pe seama românilor.

După cum vedem, programul minimal începe prin a se opune Constituției octroate, atitudine în care se excelează în ianuarie 1850, prin petiția episcopului Vasile Erdeli de la Oradea (S, XXII), care reclamă, – lucru neîntâlnit nici în programul de la 3/15 mai! – *un cap politic din rândul românilor pentru națiunea din Transilvania.* Curând, însă, de pe la începutul anului 1850, sfera acțiunii politice trebuie restrânsă substanțial, în atenția delegației intrând, în mod dramatic, situația concretă a românilor transilvăneni, săraci dar sărăciți și mai tare în timpul războiului revoluționar. Cerând, la un moment dat, măcar o recunoaștere în principiu a drepturilor cuvenite națiunii în cadrul Transilvaniei – în fața refuzului Vienei de a recunoaște independența națională – fruntașii români se așteptau la o rapidă refacere a stării materiale a poporului. Dar stăpânirea dă încă odată răspunsul negativ. Până și revendicările culturale de ordin general pe care le susține delegația de la Viena sunt socotite nerezonabile. Din acest moment, tactica programului minimal se schimbă, intrând în a doua fază: de exprimare vădită a nemulțumirii pentru refuzul cererilor de ordin principial și de abordare la amănunt, nominală, a nevoilor poporului. Acum, direcția de orientare a acțiunilor se bifurcă și ea, unele probleme rămânând a fi soluționate pe mai departe prin dialog petiționar cu stăpânirea, iar altele printr-o activitate politică revendicată în cadrul principatului, cât și printr-o nouă verificare a forțelor națiunii.

"Vălul de tristețe"

Alexandru Papiu Ilarian n-a fost un încrezător în rezultatele programului minimal. Fire totalitară, cu vederi radicale greu de exprimat în acel moment, el nu putea să se aștepte la lucruri deosebite din partea tiranilor rugați mereu și mereu cu – fie și falsă – „umilită plecăciune". De aceea, atitudinea sa se asemilează repede aceleia pe care o manifestă grupul radicalilor din delegația română de la Viena: Bărnuțiu, A.T. Laurian, Ioan Popasu, dar mai ales Avram Iancu. Acesta din urmă, cu acel instinct impresionant

al nevoilor poporului său, pe care i-l cunoaștem, dă cel dintâi semnalul neîncrederii fățișe, a atitudinii ostile, protestatare față cu Împăratul și Curtea vieneză (R, VIII/273-282). Atitudinea este motivată prin refuzul de a-i îndreptăți pe români. Papiu Ilarian este primul român care dă acestei motivări o expresie publică tranșantă, scoțând la văzul lumii felul cum gândesc românii în legătură cu soarta lor. În septembrie 1850, scriindu-i lui Bariț (R, XVIII/I: 26-27), el constată că „națiunea încă tot geme sub vechea tiranie și se află acum în stare cu mult mai mizerabilă decât înainte de 1848". Cum Împăratul acordase acele de tristă celebritate decorații unor fruntași români (R, XVIII/I: 219), Papiu Ilarian, în urma unei prealabile consultări cu radicalii, lansează cuvântul de ordine al momentului: refuzarea decorațiilor. „Nici un argument, nici o cauză nu este pentru care să le poată primi un român adevărat, dar sunt o sută și o mie de cauze pentru care nu se pot primi aceste medalii", îi scrie el lui Bariț. Căci: „Cum putem noi a ne înfățișa cu cruci și medalii, cu semne de sărbători, înaintea orfanilor, înaintea părinților fără fii, înaintea satelor arse, înaintea națiunei ce giene și gielește după avere și după drepturi meritate? Așadară, mulțămită pentru medalii, dar poftim să se decoreze mai înainte națiunea, apoi particularii!". Cuvinte pe care le va rosti el cel dintâi, public, într-o împrejurare rămasă memorabilă.

Era student la Universitatea din Viena, unde venise în toamna anului 1849 (R, XVIII/I: 147-152) ca să-și desăvârșească studiile juridice, împreună cu alți tineri din Transilvania, Banat, Bucovina și din celelalte zone românești ale monarhiei, Papiu Ilarian, împreună cu vărul său Iosif Hodoș, cu Ioan Rațiu și Ioan Șipotariu beneficiau de o bursă Ramonțai de 300 florini anual, aprobați de Consistoriul din Blaj cu nr. 172/2 noiembrie 1849. Alți studenți români la Viena erau: Aron Crainic, Nico Vasilco, Vincențiu Pop, Pentru Misici, Oprea Moroianu, Ioachim Marcu, Ioan Pamfiliu. În anii 1850-1852 aceștia formau, în capitala austriacă, un nucleu politic activ, condus de Papiu Ilarian (R, XXXIV). Faptul interesant este că acești tineri încearcă să dubleze activitatea delegației române, pentru a o feri de influența tot mai accentuată a moderaților, al căror lider era episcopul neunit Andrei Șaguna. Fruntașii radicali, Avram Iancu,

Bărnuțiu și Laurian îi încurajează din umbră, uneori colaborează cu ei. Dealtfel, fruntașul tinerimii, Papiu Ilarian, se numără printre conducătorii revoluției și, pentru „meritele" față de tron și dinastie este decorat și el de către Împăratul, împreună cu alți 60 de români, cu „Crucea de aur pentru merite". Consistoriul Universității din Viena îi aduce la cunoștință această veste, în mod oficial, la 31 decembrie 1850 (R, XXXV). Conducerea Universității hotărăște chiar organizarea unui ceremonial public în aula institutului, cu care ocazie, în fața corpului profesoral și a întregii studențimi să se sublinieze acest înalt „act de grație" al Împăratului față de supușii săi români din Transilvania. Lecția pe care o va servi Papiu Ilarian „bunului Împărat" e mai mult decât usturătoare.

Dintr-o scrisoare pe care Avram Iancu i-o adresează lui Bariț la 8 ianuarie 1851 (R, XVIII/I: 219) aflăm că „Alexandru Hilariu Papiu tocma mâne la 11 oare are de a primi decorațiunea, cu mare solenitate, prin rectorul magnific al Universității, în sala consistorială. La asta sunt poftiți toți voitorii de a o vedea, prin scrisori afipse pe pareții Universității. *Rezultatul ei ți se scrie* (s.ns.)". Ultimele cuvinte ale lui Iancu arată că el cunoștea dinainte rezultatul. Și într-adevăr, la 9 ianuarie are loc solemnitatea decorării. „De când e anticissima și celeberrima Universitate din Viena – relatează reporterul evenimentului (R, XXXVI) – nu se pomenește a se fi făcut pentru un student o solenitate atât de onorifică". Rectorul Sigismund Schultess rostește o lungă cuvântare de o jumătate de oră, pe un ton de maximă elogiere a bunătății și generozității Împăratului, de atașament la politica regimului. La fel a vorbit și decanul Stubenrauch, acesta insistând mai îndelung asupra meritelor celui decorat. După care s-a dat cuvântul lui Papiu Ilarian, așteptându-se de la el cuvinte de mulțumire și înaltă apreciere a gestului imperial. Dar cuvântarea, departe de a corespunde acestei așteptări, a avut efectul unui duș rece asupra oficialilor, a bucurat și îmbărbătat inimile românilor prezenți în sală, care gândeau și simțeau ca vorbitorul. Orațiunea (R, XVIII/II: 423-428), operă de seamă a literaturii retorice românești din secolul al XIX-lea, sintetiza cu siguranță și măiestrie concluziile politice ale românilor transilvăneni despre situația națiunii în urma revoluției. Credem că gestul și

cuvântarea lui Papiu Ilarian au fost hotărâte și secondate de aprobarea radicalilor din delegația vieneză. Dintre toți românii decorați, doar Papiu Ilarian a avut norocul de a fi gratulat într-o mare întrunire, în capitala Imperiului (ceilalți și-au primit decorațiile prin organele administrative locale, fără nici un fel de ceremonie). Ocazia, la care se putea adăuga curajul și talentul oratoric al lui Papiu Ilarian, era mai mult decât binevenită pentru a aduce nemulțumirile românilor nu numai la cunoștința stăpânirii, dar mai cu seamă a opiniei publice.

În primul rând, Papiu Ilarian cuvântează în limba latină, motivând că nu cunoaște germana. Cuvintele rostite distonau așa de tranșant cu aerul festiv al serbării, încât, după spusele unui martor maghiar al evenimentului (R, XXXVII) „tuturor li s-a legat parcă limba în gură". Oratiunea este protestatară până la temeritate, axându-se în întregime pe ideea ingratitudinii Împăratului față de români. Dă de înțeles că românii au salvat Tronul austriac de la prăbușire, prin luptele lor purtate împotriva aristocrației maghiare. Drept pentru care, s-au așteptat la recunoștință din partea Împăratului care, e adevărat, a decretat egalitatea tuturor națiunilor imperiului. „Dar, durere, acest principiu mare, apromițătoriu de fericire universale, încât se atinge de gintă română, pân-acum rămase numai în teorie, și gintea română astăzi, după atâtea sacrificie, ca și înaintea de marțiu, se află în deplorândul stat de opresiune, ba, dacă este adevărat aceea că conștiința opresiunei dă un nou pond acesteia, statul prezente al națiunei cu mult e mai gelnic astăzi ca mai nainte". Iată un argument puternic împotriva drepturilor imaginare cuprinse în constituția octroată: conștiința drepturilor *reale* ale românilor. Românii, așadar, nu se mulțumesc cu frazele goale ale unei legiuiri emanate sub presiunea evenimentelor, ci își reclamă drepturile lor particulare, specifice. Cuvântarea nu le enumeră, dar este vorba, desigur, despre cele cuprinse în programul de la 3/15 mai 1848. Dar oratorul nu se oprește aici. „Plâng, bărbați magnifici și clarisimi, tristisimul fat al universei ginte române, cărei nici după atâtea și atari fapte egregie, cu care-și probă fidelitatea către Împărat, *nu-i anse fortuna spre a-și dobândi cap în care* – precum generoasa ginte croatică în banul său, sasonica în comite – *ca într-un fulcru*

tutisim să se poate răzima, care să poarte loc de părinte mizer eflictei națiune și să șteargă lacrimele de pe ochii mielor de orfani și să fie sedentariul opresei ginte la optimul principe al țărei" (R, XVII/II: 427). Pasajul, ca multe altele din scrierile lui Papiu Ilarian, ne obligă din nou să-l considerăm pe autor pionierul unei idei. De data aceasta este vorba de o importantă revendicare a românilor cuprinsă în programul minimal: dreptul de a-și alege un cap politic național. După cum am văzut, ideea aceasta constituie miezul petiției episcopului Vasile Erdeli din ianuarie 1850 (S, XXII). Dar, Papiu Ilarian prin formularea: „*Nici după* atâtea și atari fapte egregie..." istoricizează această năzuință românească, dă de înțeles că românii *au vrut mai demult* un conducător politic național. Fidel programului de la 3/15 mai 1848, el deduce această cerere nouă – aparent! – din cuprinsul primului punct, ca o implicație a indepen9 denței naționale. Accepțiunea neașteptată, formulată de Papiu Ilarian este o cucerire prețioasă a politicii românești transilvănene de după revoluție, devenită tot mai riscantă și mai anevoioasă. Dar ceea ce a impresionat în mod deosebit a fost, am putea spune, respingerea acestei decorări personale, mai precis condiționarea ei de împlinirea cererilor națiunii. Un refuz categoric aici, în capitala imperiului, însemna un gest politic deplasat. Chiar și faptul că Avram Iancu acasă, în Transilvania, nu s-a prezentat să-și ridice decorația de la Alba-Iulia, a fost interpretat ca o răzvrătire. Papiu Ilarian își încheie însă cuvântarea cu o frază mai semnificativă decât refuzul, mai simbolică, mai aproape de obiectul vizat: influențarea opiniei publice. Spune cuvântătorul: „Fie-mi iertat prin voi, bărbați magnifici și clarisimi, această decorațiune pentru merite a o purta pân-atunci acoperită cu văl de tristeță, pân-ce, emendându-se statul gintei mele, voi avea cauză a dezbrăca gelea și a mă bucura".

Impresia asupra opiniei publice nu s-a lăsat mult așteptată, *Gazeta Transilvaniei* (R, XXXVI), din prudență, se preface a nu înțelege spiritul ascuns al cuvântării. Îl dau pe față, în schimb, cu toată îndrăzneala, ziarele maghiare *Religio* și *Kolozsvári Lap* (R, XXXVII). Acesta din urmă scrie: „Se poate bănui că tânărul, care altminteri are o înfățișare prezentabilă a fost doar un mecanism, al

cărui arc s-a făurit în atelierul unei spuze nestinse ce prinde rădăcini în adânc". O apreciere surprizător de lucidă pe care, după afirmația de mai sus în legătură cu aprobarea cuvântării de către grupul radicalilor, ne-o însușim întru totul.

Cuvântarea lui Papiu Ilarian de la 9 ianuarie 1851, pe lângă valoarea de document epocal pentru lupta politică a românilor transilvăneni după revoluție, pe lângă faptul că este o culme a ideologiei ce a animat programul minimal transilvănean, are calități literare ce o recomandă alături de alte valori ale literaturii oratorice din secolul trecut. Fraza latină îi ajută oratorului să se exprime concis, puternic, într-un stil clasic sesizat de contemporani (R, XXXVI). Varianta românească a cuvântării (R, XVIII/II:425-428), lucrată de Papiu Ilarian însuși, este o „traducțiune fidele", în termeni și topică, a celei latine, tocmai pentru a se păstra virtuțile ei genuine. Tribunul revoluției vorbea și acolo, în aula vieneză, tot ca un tribun român: „Când cu cutreierătura cea universale care amenința răsturnarea tronului imperiale și când credința către imperatorul se socotea de crimă și de pedeapsa cu moarte, bărbații gintei române, zic, care din seculi dată de guvern uitării gemea supt jugul cel de fier al sistemei feudale și supt domnia gintelor privilegiate, în adunările lor cele impozante, din propriul lor instinct, determinară și jurară credință eternă imperatoriului, al cărui nume totdeauna fu sacru românilor". Suferințele națiunii, ale familiei și ale propriului tată, spânzurat de maghiari în 1849 sunt evocate cu un sentiment reținut, sobru, demn de cuvintele lui Mucius Scaevola pe care, în același an 1851 le va așeza drept motto al primei sale cărți: *Et facere et pati fortia romanum est.*

Subterfugiul cultural

Gestul lui Papiu Ilarian de la 9 ianuarie 1851, precedat de altele, mai puțin hotărâte, dar urmat de-a dreptul epocale, ca refuzul lui Avram Iancu de a se întâlni cu Împăratul, care l-a vizitat la el acasă în Munții Apuseni (R, XVIII/I:87), se integrează noii tactici de opoziție protestatară, de neîncredere în calea „politică", legală, urmată de

raporturile cu stăpânirea austriacă. Năzuințele politice românești se retrag sub acea „spuză nestinsă ce prinde rădăcini adânc" și, foarte curând, atenția fruntașilor români va fi atrasă de alte planuri de luptă politică, incerte încă pentru ei, dar care îi ademeneau înspre marea conspirație europeană de după 1848.

În țară mai putea fi apărat – credeau – cel din urmă bastion al revoluției transilvănene, cultura. În discursul pronunțat la 2/14 mai 1848, Simion Bărnuțiu accentuase necesitatea înaintării culturale a românilor, acum, când „cultura fiecărui popor e măsura fericirii și a siguranței lui". Adunarea de la 3/15 mai a făcut din observația profesorului o problemă a revoluției române, punctul 13 din program cuprinzând revendicări de ordin cultural, de la generalizarea învățământului primar național, și până la deschiderea unei universități românești în Transilvania. Conform principiului liberal democratic, toate instituțiile de învățământ urmează să fie dotate și susținute de către stat, „în proporțiunea poporului contribuente". Acest program cultural va fi preluat parțial după revoluție, mai subțiat, alături de celelalte revendicări minimale reclamate de către delegația de la Viena. La 1 septembrie 1849 se înaintează ministerului austriac o petiție prin care românii cer înființarea unei academii de drept în Transilvania (R, XX/628-630). Modestă în comparație cu prevederile punctului 13, înființarea academiei ar fi fost totuși o realizare foarte importantă pentru o națiune care, din cauza sărăciei, își forma cu mare greutate oameni ai legii din rândurile sale. Petiția urgentează înființarea academiei, cerând ca de la 1 octombrie 1849 să funcționeze deja la Blaj, sub forma unei facultăți paralele cu cea teologică.

Pentru Papiu Ilarian însă, academia de drepturi nu constituia un obiectiv cultural suficient. Adept al orientării politice de stânga, radical liberale, el includea acest deziderat într-un ansamblu larg de imperative privitoare la reforma spirituală a românilor, a cărei structură să oglindească hotărârea națiunii, exprimată pe Câmpia Libertății. Înaintarea culturii se leagă la el, în mod indisolubil, de modernizarea vieții religioase a românilor. Biserica și școala erau două compartimente ale existenței naționale în strânsă conexiune istorică, a căror separare nu era cu putință la acea dată. Așadar,

analiza uneia o implica și pe cealaltă, înnoirea uneia însemna și înnoirea celeilalte. Convocarea celor două sinoade bisericești în Transilvania la 1850 – cel reunit în martie, la Sibiu, iar cel greco-catolic în septembrie la Blaj – îi oferă ocazia de a-și expune ideile în legătură cu acest cuplu de forțe spirituale românești. Studenții vienezi trimit câte o adresă fiecăruia dintre soboare (R, XXXIV; XVIII/I:203-215). Ambele adrese sunt alcătuite de Papiu Ilarian și semnate de restul studenților doar pentru a avea o mai mare greutate. Mai prețios este textul din martie (R, XVIII/I:203-210), către soborul neunit convocat de Șaguna la Sibiu.

Din capul locului, autorul adresei abordează un ton hotărât, cerând orientarea sinodului pe făgașul trasat de revoluție: „Mai întâi de toate, socotim că onoratul sinod ar trebui să se așeze pe conclusele Adunării generale de la Blaș, din 3/15 mai 1848, ca pe niște fundamente stabili și, după cele încheiate în punctele 2,12, 13 ale aceleiași adunări, să pășească mai departe întru desvoltarea drepturilor și arătarea trebuințelor eclesiastice și scolastice". De ce era nevoie de această chemare la ordine? Episcopul Șaguna, căruia îi era adresată, de fapt, scrisoarea *Onorabil sinod!,* manifestase tendințe divergente față de hotărârile de la Blaj, încă din vara anului 1848 (R, XXXVIII/287; XXIX/146-148). Tânărul arhiereu comitea aceste abateri nu din lipsă de patriotism ori din dezacord față de voința națiunii, ci dintr-un înnăscut simț politic practic, ce s-a dovedit nu odată de bun augur, sau din prea mult zel față de confesiunea neunită. Pe Câmpia Libertății, tendința generală s-a îndreptat spre o redresare a echilibrului confesional românesc din Transilvania, dacă nu printr-o reunire a religiilor – lucru mult discutat, dealtfel, în subsidiar, însă cu neputință de abordat – măcar prin înlăturarea motivelor de discordie între greco-catolici și neuniți. Întâlnirea câtorva zeci de mii de români din ambele confesiuni, spre a hotărî împreună asupra destinului națiunii, a fost în sine o grea lovitură dată prozelitismului. Dar, în același timp – vicius in rebus! – adunarea s-a desfășurat sub semnul unui mare avantaj moral al neuniților. Episcopul greco-catolic Ioan Lemeni era compromis în fața națiunii încă din 1842-1846 (R,II). Apoi, momentul reafirmării drepturilor străvechii confesiuni românești, asuprită și respinsă de

către Statuturile și Ordinile țării, a emoționat puternic adunarea. Adevăratul motiv al acestui avantaj trebuie căutat însă, mult mai adânc, într-o seculară aversiune a românilor față de unirea cu biserica romană, pe care ei au considerat-o, pe drept cuvânt, o uniune cu religia dușmanilor națiunii române, aristocrații unguri. Această aversiune s-a manifestat fățiș la 1848, mai ales din partea unor fruntași de religie greco-catolică. Într-o celebră scrisoare către Bariț din 8 aprilie 1848 (R, XXIX/145-146), Laurian îndeamnă: „Românii să-și aibă religiunea lor română, fără dezbinare în uniți și neuniți (așa numita uniune cu ungurii catolici să se desființeze)". Chemând oamenii la adunările de la Blaj, Papiu Ilarian spunea că acolo se va hotărî revenirea la religia străbună. Că în vederea conducătorilor națiunii a existat într-adevăr ideea unei încercări de a prospera posibilitatea reuniunii confesionale a românilor o dovedește critica aspră pe care Bărnuțiu o face, în discursul său din 2/14 mai, unirii religioase cu Roma, care nu ar fi altceva decât o nouă formă de servitute. „Cu această nouă servitute se introduce în clerul român un servilism nou, împreunat cu o îngâmfare mizerabilă mai ales față de cei neuniți, cari n-aveau privilegiul uniților (S, I/324. Conducătorii revoluției n-au îndrăznit să implice în programul națiuni problema unirii cu Roma, desigur de teama de a nu-și dubla dușmanii, prin iritarea Romei și a Habsburgilor ultracatolici, dar o astfel de atitudine și astfel de aserțiuni n-au fost ignorate de popor și și-au arătat în curând roadele nedorite. Curând după revoluție, din sentimentul vindicativ câștigat de neuniți, ca urmare a izbândei morale dobândite de confesiunea lor la 3/15 mai s-a născut și s-a declanșat cel mai puternic val de prozelitism religios între românii transilvăneni, din tot decursul secolului al XIX-lea. Recunoașterea religiei neunite, prin Constituția octroată, i-a pus pe uniți și neuniți pe picior de egalitate, dar și pe picior de război confesional. Șaguna, gelos pe rezultatele dobândite, se izolează cu Sibiul într-un confesionalism îngust, confundând libertatea cu anarhia. Adresa *Onorabil sinod!* este o subtilă rechemare a neuniților la rațiunea patriotică și înțelegere a momentului politic pe care-l trăiește confesiunea proaspăt emancipată. Să nu se uite că această emancipare este fructul Adunării de la Blaj, ale

cărei cereri de ordin politic religios au fost îndreptățite prin Constituția din 4 martie 1849. Ca urmare, acestui prim sinod ținut în condiții de egalitate religioasă îi revine mai întâi îndatorirea de a nominaliza – prin hotărârile sale lămuritoare – componentele națiunii de libertate, de independență religioasă dobândită prin voința națiunii. Or, tocmai acest aspect presupunea o abordare a problemelor din punct de vedere general național și nu îngust confesional. Pe linie bisericească, Papiu Ilarian așteaptă din partea soborului sibian hotărâri care să întărească constituțional și administrativ diaceza. În primul rând: „1. Băserica română de ritul oriental, întemeiată pre cele 7 sinoade ecumenice este neatârnată de la oricare altă băserică. Ea are aceleași drepturi cu toate celelalte băserici din Monarhia austriacă, se administrează de sine, își alege persoanele sale fără vreo influență străină, de la crâznic în sus, până la mitropolit" (R, XVIII/204), cu alte cuvinte trebuie să aibă un statut politic de perfectă neatârnare. De aici urmează – punctele 2,3,4 și 5 din adresă – că e în măsură să-și întemeieze viața instituțională pe temeiul vechii constituții bisericești răsăritene, tradiționale în biserica românească: să se guverneze prin sinoade, la toate nivelele, alcătuite din preoți și laici, sistemul de alegere în demnitățile bisericești să fie cel democratic, iar persoanele bisericești să aibă imunitate sacerdotală față de autoritățile civile. Aparent contrarie principiilor liberale profesate de partida radicală pașoptistă, ideea autonomiei și imunității bisericii în cadrul statului oglindea, în Transilvania, o realitate obiectivă: biserica era singura structură instituțională românească, iar demnitatea și independența ei simbolizau demnitatea și independența națiunii. Tocmai de aceea, slujitorii altarului trebuie să fie – punctele 6 și 7 ale moțiunii lui Papiu Ilarian – înzestrați cu cele mai înalte cunoștințe: „Pre viitoriu ne se vor face preuți decât teologi absoluți. Prin urmare, parohiele vacante vor putea să-și aleagă preuți numai dintre teologii absoluți". Urmează apoi o serie de propuneri organizatorice, menite să modernizeze rețeaua parohială și să ridice nivelul material al bisericilor. „Lefile clerului să se plătească din banii statului sau să se doteze clerul cu averi sau capital, din care să tragă procente proporționale lefilor și cheltuielilor". Aceste câteva cerințe ale

bisericii găsește Papiu Ilarian de cuviință să le sugereze sinodului. Emanau cu toate din hotărârea națiunii pe Câmpia Libertății, deci constituiau datorii naționale. Teoretic, erau subînțelese în conținutul Octroatei, deci era o necesitate să se fructifice cât mai plenar.

Și mai prețioasă este adresa *Onorabil sinod!* pentru sugestiile pe care le dă în legătură cu organizarea învățământului. De fapt, partea a doua a documentului nu este altceva decât proiectul de organizare a unei rețele școlare naționale în Transilvania, care să acopere armonios toată suprafața principatului și toate categoriile sociale ale națiunii. Care sunt izvoarele acestei propuneri atât de vaste? „De când ne aflăm la Viena, ne-am pus toată sârguința spre a ne câștiga cunoștințe lămurite despre starea școalelor din Austria, despre defectele și părțile lor cele bune și am meditat serios la cele ce ar trebui românilor și cum ar putea să se înființeze", recunoaște autorul. Cum nu avem la acea dată vreun alt plan atât de sistematic, este interesant de văzut cum imagina Papiu Ilarian la vârsta de 22 de ani rețeaua școlilor românești din principat. În primul rând, fiecare comunitate românească va avea școală sau școli normale, adică primare, cu un dascăl la 300 de locuitori. Pe treapta a doua, se vor înființa 12 școli rurale, „cu câte 2 clase mai înalte" și cu câte o catedră de economie rurală, în Brașov, Sibiu, Făgăraș, Sighișoara, Alba Iulia, Hațeg, Abrud, Cluj, Șimleu, Reteag, Bistrița și Reghin. În cele trei orașe mari ale țării (Brașov, Alba Iulia și Cluj) se vor înființa școli tehnice de arte și meserii. Un institut politehnic la Cluj sau Alba Iulia, cu secție de montanistică, adecvată caracterului de bază al industriei Transilvaniei. Pentru științele teoretice, vor funcționa 12 gimnazii superioare naționale, în cele 12 orașe cu școli reale, pentru paralelizarea celor două fluxuri. În același scop, trei academii juridice în orașele cu școli superioare de arte și meserii. Institutului politehnic îi va corespunde, pe planul învățământului teoretic, o universitate la Cluj sau Alba Iulia. Alături, Papiu Ilarian propune proiectul de organizare a conducerii școlare, alcătuită dintr-un director suprem, trei inspectorate de cerc (Cluj, Alba Iulia și Făgăraș), 12 inspectorate districtuale și 48 de subinspectorate. Salariile cadrelor didactice vor varia între 12.000 florini anual (directorul general) și 100 de florini (un învățător de gradul cel mai

modest). Întregul buget se cere să fie de un milion de florini anual. Întregul edificiu poate fi realizat, în etape anuale, până la 1 noiembrie 1860, care ar fi data deschiderii universității și a institutului politehnic.

Frumusețea acestui plan se insinuează de la sine. Dar semnificația lui e una mai adâncă, politică. Pentru a o înțelege trebuie incluse în analiză trei elemente. Mai întâi, comparația acestui proiect cu situația generală a învățământului românesc din Transilvania. La 1850, românii din Monarhia austriacă aveau un singur liceu (Blaj), două sau trei gimnazii, o preparandie și obișnuitele școli populare, a căror decădere era strigătoare la cer (R, XXXIX/88-89). Papiu Ilarian refuză să țină cont de situația îndemnătoare la cereri ponderate, treptate, preconizând o adevărată revoluție a învățământului. În al doilea rând, proiectul surclasează conținutul petiției de la 1 septembrie 1849, în care deputații se rezumă la a cere o singură academie de drepturi. Comparația denotă ruptura de vederi între falanga „oficială" a conducătorilor români, care continuau să-și restrângă revendicările pe măsura închistării regimului, și cea radicală, ce nu mai credea în compromisurile minimale și se păstra pe lângă platforma culturală maximă, revoluționară. În fine, recomandând sinodul neunit acest proiect, ca să fie prezentat Curții de la Viena, Papiu Ilarian recunoaște confesiunii ortodoxe primatul spiritual în Transilvania, implicit dreptul de a acționa în numele întregii națiuni, fără deosebire de confesiune. Ceva mai mult, speră că sinodul va lucra în așa fel, încât „să se poată lăuda a fi ridicat națiunea română, după amorțirea în care o au ținut pân-acum nedreptățile vecurilor și a o fi pus în rangul ce i se cuvine, între celelalte națiuni". Dar, în același timp constrânge adunarea sibiană să se declare din nou alături de prevederile Adunării Naționale de la 3/15 mai 1848, unde se condamnă dezbinarea confesională, și-i recomandă un proiect școlar care ar fi însemnat renunțarea la sistemul de învățământ confesional, în favoarea celui național. Vizat de-a dreptul este Șaguna, un adevărat fanatic al școlilor confesionale. Și totuși, acest politician abil nu respinge cu indignată neatenție, așa cum desigur se putea aștepta de la el, proiectul radicalilor. Soborul din martie 1850 statornicește

pe mai departe principiul confesional, dar, în petiția către Viena, cere înființarea de școli reale și gimnaziale pentru români, institute academice și o universitate (R, XXXIX/86). Pe scurt, cam ceea ce recomanda Papiu Ilarian. Nu se poate preciza dacă aceste cereri au ajuns în actele oficiale ale soborului de la Sibiu prin filiera adresei lui Papiu Ilarian sau pe altă cale. Important este faptul că ele sunt elemente ale platformei culturale maxime elaborate de către grupul cu vederile cele mai înaintate, mai radicale, platformă oglindită cu pregnanță în adresa *Onorabil sinod!*

Adresa către sinodul greco-catolic din septembrie 1850, intitulată *Sântă adunare* (R, XVIII/I: 210-216) are un nivel ideologic mai restrâns. Nu este însă lipsită de interes, în același sens al străduinței de a păstra orientarea ideologică și culturală a românilor pe făgașul revoluționar. Adresa dezvoltă pasajul din cuvântarea lui Simion Bărnuțiu, unde oratorul de la 2/14 mai 1848 analizează motivele decăderii bisericii greco-catolice din Transilvania, ale îndepărtării ei de interesele naționale. Tonul lui Papiu Ilarian împrumută ceva din vehemența și patetismul bărnuțian. Vorbind despre păstrarea naționalității prin biserică, el constată că: „Este un misteriu pentru istorici, o bucurie ce stoarce lacremi din ochii fiecărui român adevărat, cum în veacuri a căror bărbați nu se fălea cu atâta cultură cu câtă aceștia ai veacului nostru, bărbații națiunei, și mai cu seamă mai marii bisericei împreună cu aceia, și totdeauna cu o înțelegere cu poporul, statorea lucruri pentru lege, băserică și limbă, aceste mai sânte și mai scumpe paladiuri a fiecărui popor". Exemplul acestor precursori n-a fost urmat de către arhiereii greco-catolici, mai ales de către Bob și Lemeni, care au confundat uniunea cu iezuitismul, „au stricat băsericei prin dărăpănarea constituțiunei ei, pre cât de vechie, atât de bune". De pildă: „Sugrumarea dreptului sinodului celui mare băsericesc este singur o încălcare de drepturi și lege băsericească, a cărei aducere aminte împle de mâhnire tot sufletul român" (R, XVIII/I: 211). Prin această incriminare, Papiu Ilarian repune în discuție o veche problemă, ce nu interesa numai biserica, dar mai cu seamă întreaga națiune: aceea a soborului tradițional, mixt, format din mireni și clerici. Idei moderne despre rolul soborului mixt formulase Bărnuțiu la 1842 (R, II), rezervând

acestei tradiționale adunări rolul unui adevărat congres național anual. Restatornicirea lui e cerută în punctul 2 al Adunării de la Blaj, iar Octroata din 4 martie 1849 nu închidea calea realizării acestei vechi dorințe românești. Rămânea de înfruntat doar inerția și, desigur, reavoința unor membri din conducerea episcopiei de la Blaj, unde, în bună parte, frânele erau deținute de aceiași oameni care sugrumaseră mișcarea de la 1842-1846. Acum, ei puteau fi înfruntați de pe o bază incomparabil mai puternică și Papiu Ilarian nu ezita s-o facă. Cere ca sinodul acesta, proxim, din septembrie 1850, să fie o materializare a hotărârii națiunii: „Înainte de toate poftim, precum poftește și prescrie dreptul și obiceiul băsericei noastre, ca sinodul acesta să cuprinză în sine toate elementele care fac părțile constitutive ale unui sinod băsericesc în băserica noastră răsăriteană și după uniune, după dreptul și obiceiul băsericesc. Poftim, dar, ca într-însul să fie reprezentată toată băserica, nu numai ierarhia. Un sinod altfeli constituit ar fi nelegiuit și toate lucrările lui fără putere, și acei români cari vor conlucra la un astfeli de sinod, ierarhic, nu numai vor călca în picioare dreptul și legile băsericești, care au rămas în putere și după tocmeala făcută cu băserica Romei, ci vor fi și frângători de jurământul din Câmpul Libertății". Sinodul compus după criteriile adevărate, preconizate de autor, ar avea ca primă îndatorire declararea independenței bisericii greco-catolice române, prin respingerea definitivă a tutelei pe care și-o arogă mitropolia ungurească din Strigoniu. Căci această tutelă contravenea hotărârii națiunii exprimată în punctul 2 de la Blaj, prevederilor Octroatei și canonului din Efes, care nu îngăduie unei biserici creștine să o asupească pe alta. „Drept aceea, orice amestecare a metropoliților de la Strigoniu în trebile băsericei române din Ardeal n-a fost alta decât o vătămare a tocmelii de unire, prin care s-au făcut de ură unirea cu băserica Romei, și înaintea uniților și înaintea neuniților români". În continuare, numai un asemenea sinod are dreptul de a alege episcop – diaceza Blajului era văduvă după debarcarea episcopului Lemeni în noiembrie 1848 – care „să fie român, dar român nu numai după matricule, ci român deplin, adecă care au devenit aceasta cu fapta".

În comparație cu adresa *Onorabil sinod!,* cea către *Sânta adunare!* este mult mai dură, mai necruțătoare. Blajul păcătuise mai greu, și Blajul merita o mai drastică aducere la ordine din partea națiunii. Căci, zice Papiu Ilarian, „aceste sunt părerile și dorințele tuturor românilor cari n-au frânt jurământul din Câmpia Libertății și-s credincioși băsericei și națiunei". Că aceasta era cu adevărat poziția națiunii – și că Papiu Ilarian este din nou purtătorul de cuvânt al celor mulți – reiese din însuși protocolul sinodului de la Blaj (R, XL/79-80), unde citim nu fără oarecare surpriză: „Adunarea, pășind la actul constituirei sale, a aflat că nu se poate constitui după pravila și datina cea vechie a băsericei răsăritene și după protocolul Adunării generali a națiunei române din Transilvania, ținute la Blaș în 3/15 mai 1848, în care s-a determinat *ca să se aleagă episcopi românești în sinod, prin deputați băsericești și mirenești,* de care conclus tot poporul român unit din Transilvania se ține". Se dă de înțeles, desigur pentru a scăpa de răspundere, că autoritățile n-au aprobat convocarea soborului mixt. Deci, cei adunați la Blaj – canonici, consistorialiști și protopopi – „ pentru mântuirea conștiinței sale și pentru mulcomirea poporului diecezan", fac un compromis de ultimă oră, hotărând să-i invite pe profesorii din Blaj la sinod, ca reprezentanți ai națiunii, „spre a votiza în numele poporului". Acest incident „de conștiință" al celor adunați în sinodul electiv de la Blaj nu este altceva, de fapt, decât rezultatul presiunii poporului și a celor ce reprezentau interesele națiunii majore. Despre pătrunderea adresei lui Papiu Ilarian până la masa prezidiului sinodal aflăm din același protocol (R, XL/80-81). Dealtfel, el avusese grijă, în prealabil, să atragă de partea acestor idei pe câțiva dintre protopopii greco-catolici atașați programului revoluționar, ca prin aceștia să poată influența mersul lucrărilor sinodului. Într-o scrisoare din 10 septembrie 1850 către Simion Balint (R, XVIII/I: 121-125), el expune câteva puncte – cu totul similare celor din adresă – pe care protopopul din Roșia trebuia să le împărtășească „numai cu români probați". Din scrisoare reiese că Papiu Ilarian acționa în numele delegației române de la Viena și că ideile sale de mai sus erau, astfel, ideile legitime, oficiale, ale națiunii. Radicalismul său atinge

iarăși limita superioară, a revoltei în masă. Românii să declare – îndeamnă el – că „mai bine sunt gata a trece iarăși la neuniți, unde se respectează drepturile besericești ale mirenilor", decât a suporta în continuare încălcarea hotărârilor Adunării de la 3/15 mai 1848. „Aduceți-vă aminte – spune el – că sunteți datori a vă jertfi pentru maica beserică și națiune".

Transferul de greutate de pe problemele politice naționale pe cele național-culturale a fost un subterfugiu caracteristic programului minimal și se explică suficient prin condițiile speciale intervenite după revoluție. Acest subterfugiu, alături de aspectele lui de minimă rezistență, are și câteva laturi programatice de valoare. În primul rând, el a constituit o întoarcere a atenției națiunii spre sine însuși, o prospectare a puterilor și limitelor sale ideologice. Cu ocazia acestei verificări se experimentează câteva concluzii mai vechi ale partidei revoluționare, privind unitatea și omogenitatea frontului ideologic românesc: preluarea frânelor culturale din mâinile episcopilor, influențarea vieții bisericești de către fruntașii politici naționali, redobândirea severanității religioase prin acțiuni politice energice, laicizarea și liberalizarea învățământului și culturii. Cele două adrese ale lui Papiu Ilarian, *Onorabil sinod!* și *Sântă adunare!* oglindesc cu pregnanță aceste idei programatice. Subterfugiul cultural, pentru el, a însemnat păstrarea neștirbită a spiritului marelui program național, are trebuia să stea la temelia existenței naționale și pe mai departe, în condițiile luptei minimale. Răbufnirile din cele două adrese sugerează doar *amânarea* idealurilor majore, nu *abandonarea* lor, pe care Papiu Ilarian o consideră drept crimă națională.

Cu puterile națiunii

Revendicările românești de ordin cultural n-au avut o soartă mai fericită decât cele politice, sociale, naționale. Singurul „câștig" al românilor a fost transformarea episcopiei greco-catolice de Blaj în mitropolie, înființându-se două episcopii noi, la Gherla și Lugoj (R, XXIX/173). Astfel, Curtea de la Viena împușcă trei iepuri dintr-o dată: crează impresia că se preocupă de cererile românilor, reface echilibrul confesional care îi convenea între români, întărind greco-catolicismul și tăind din avântul neuniților și, mai ales, crează un motiv nou de cumplite discordii confesionale între români. Papiu Ilarian se arată din capul locului nemulțumit cu acest câștig cu două tăișuri, în primul din cele trei eseuri reunite, în toamna anului 1852, sub titlul *De supt Călimani* (S, XXIII) în coloanele *Gazetei* de la Brașov. Înființarea celor două episcopii noi – spune – nu va folosi nimănui ci, din contră, va strica. De ce? Prestigiul episcopilor e scăzut în ochii poporului, pentru că aceștia nu se ocupă de bunul mers al școlilor naționale. Ar fi mai spre folosul națiunii dacă s-ar edifica școli noi, nu episcopii și seminarii teologice noi. Popi se produc cu prisosință la Blaj și Sibiu, în timp ce „oameni învățați, carii să ne apere și cultiveze, nu ne vor face neci ungurii din Cluș, neci sasii din Sibiu, neci episcopii noștri, carii abea pe sine se pot apăra". Aceste noi episcopii, ca și întregul eșafodaj ecleziastic dealtfel, își pot justifica existența numai contribuind la ridicarea culturii spirituale a poporului. „Ar trebui să cercăm și noi, românii, *să ne ridicăm* (s.ns.) școala, unde să învețe tinerii români la măiestrii și la iconomie, că suntem tare îndărăpt, și cât folos am trage din pământ când l-am ști lucra mai bine și din măestrii când le-am introduce între români".

Pasajul este caracteristic pentru o nouă etapă a programului cultural românesc după revoluția din 1848-1849. De la „să cerem" la „să ne ridicăm" școli, românii parcurseseră drumul unor amarnice înfrângeri în dialogul petiționar cu autoritățile austriece. Acest dialog a luat sfârșit, în mod oficial, la 31 decembrie 1851, când Împăratul abrogă constituția-fantomă de la 4 martie 1849, instaurând regimul absolutist declarat. S-a evoluat spre această soluție în mod treptat,

începând încă din 1849, după înfrângerea ungurilor. Ba chiar mai dinainte: însăși Constituția octroată, prin faptul că e *octroată,* adică *impusă* de monarh, constituie un act de autoritate singulară, care conține în sine germenii ideii absolutiste. În varianta ei oficială, turnura absolutistă e rezultatul politicii marii aristocrații din Imperiu, sesizată de timpuriu de către români. Încă din 1850, Bariț definește în mod antologic sursele absolutismului (S, XXIV): „În fruntea acelei partide absolutistice stau numai aristocrați, adică boieri mari dintre unguri, nemți și boemi, pe care îi doare foarte, atât pentru că ei, prin libertatea constituțională, au pierdut dreptul de a mai ține pe oameni în robie iobăgească, cât și pentru că toate posturile cele grase și de înrâurință mare, pe care până acum le țineau numai ei singuri, acum trebuie să le împarță cu bărbați procopsiți și harnici, ieșiți din sânul popoarelor". Cert este că, odată instaurat ca sistem de conducere, absolutismul a tăiat popoarelor din imperiu orice acces către realizarea scopurilor specifice, politice și naționale (R, XLI; XLII/210-217).

La fel și românilor care, după expresia lui Nicolae Iorga, se „încercară atunci să se organizeze măcar cultural" (R, XLII/212). De fapt, românii „se încercară" în această direcție și înaintea datei de 31 decembrie 1851, și încă într-un chip mult mai important: au încercat să statornicească un regim de independență a limbii și culturii românești în cadrele constituționale, să le creeze acestora un statut de dezvoltare pe principiile liberale privind îndatoririle statului față de cultura și educația cetățenilor. Tot ce s-a întâmplat nou în sfera culturală de la 1 ianuarie 1852 a fost imposibilitatea de a mai implica statul în dezvoltarea culturii naționale, acesta declanșând mașina greoaie și copleșitoare a germanizării întregii vieți sociale. Dar numai în sferele oficiale, românilor rămânându-le deschisă o portiță firavă, însă plină de semnificații viitoare: emanciparea culturală cu forțe proprii. Este cea din urmă treaptă legală, îngăduită, a programului minimal, toate celelalte punți de luptă națională fiind retrase în așteptarea viitorului. Este explicabil, așadar, pasiunea cu care s-au avântat românii în dezbaterea acestei noi, unice și ultime posibilități de continuare a firului dezvoltării naționale. Acum, când nu se mai putea aștepta *nimic* din partea regimului se caută

cu înfrigurare sursele proprii ale obiditei națiuni române. Simion Bărnuțiu la sfârșitul anului 1852 (R, XVIII/II: 38) consideră că totul trebuie să pornească de la o atitudine favorabilă a mai marilor clerului, în virtutea adevărului că *Regis ad exemplum totus componitur orbis.* Pasajul, de principiu, merită a fi reprodus: „Dacă vedem, despre o parte, că Blașul nu mai are de a face cu Maior și cu Șincai, iară despre altă parte vedem că se pune în frunte clerul și-i chiamă pre toți ca să lege (citească – n.ns.) cărți și gazete națiunali, acum putem spera cu temei că clerul nu numai că nu va persecuta pe scriitori, cărțile și productele literarie, cum feceră până acum mulți episcopi renumiți, ci din contră, el se va pune în frunte și în lista coleptelor, care sunt de lipsă pentru rădicarea institutelor dorite de toată națiunea". Bărnuțiu nu semnalează aci o astfel de atitudine nouă, favorabilă, din partea Blajului, ci *sugerează* una. Căci la Blaj, de fapt, în ceea ce-i privea pe conducătorii ierarhici, domnea aceeași confuzie și ruginită inerție în problema școlară. Unul dintre profesorii blăjeni, Ioan Faur, îi scrie lui Papiu Ilarian la 2 martie 1852 (R, XVIII/II: 127-130) că la Blaj se vorbește despre desființarea gimnaziului, din lipsă de mijloace materiale. Confirmându-i-se știrea spre toamnă, printr-o informație din *Gazeta Transilvaniei,* Papiu Ilarian dedică cel de-al doilea articol din seria *De supt Călimani* problemei gimnaziului din Blaj. Să piară gimnaziul din lipsă de fonduri? Ideea îi provoacă un șir de reflecții amare. Cum, acum când greutățile urbariale s-au ameliorat simțitor, când nu mai există robote și zeciuială, românii să nu fie în stare a-și susține un gimnaziu? Bine, dar atunci ce se vor face când va trebui să suporte institute mai mari, ca de pildă universitatea? Căci acum, de la Împăratul nu se mai poate cere nici un ajutor. Românii vor fi nevoiți să-și vadă singuri de ale lor. Să fie oare episcopul vinovat pentru această situație? Papiu Ilarian îl dezvinovățește, dar într-o formă care îi sporește vinovăția până la a-i nega competența în problemele naționale: „Episcopii dacă și au, pe lângă inima cea consânțită binelui public, o practică foarte mare în funciunile și lucrurile preoțești, însă la politică nu știu, încă se pricep? Și aceste două bine să se distingă una de alta totdeauna!" (S, XXIII). Ultimul articol *De supt Călimani,* e rezervat remediilor pentru a salva

gimnaziul de la Blaj. Papiu Ilarian dezvăluie o sursă uluitoare și cu aceasta dezvăluie o vinovăție și mai mare a episcopului blăjean: 200 de mii de florini din fondul lăsat de episcopul Bob, pe seama ridicării clerului și culturii, sunt împrumutați, fără nici un folos, pe la magnații din Transilvania și Ungaria. Numai dobânzile acestei uriașe sume de bani ar fi suficiente pentru susținerea gimnaziului. Dar suma întreagă? Cel de-al patrulea articol n-a mai fost publicat. Iacob Mureșanu, redactorul *Gazetei*, se scuză față de autor, într-o scrisoare din 13 octombrie 1852 (R, XVIII/II: 235-236) cu următoarele argumente: „Mitropolitul nu-l putem ataca, nu vezi că nici un jurnal nu cutează? Gött a fost pedepsit cu 100 f. pentru o mică stingere. Între Scila și Caribda!". Cenzura absolutistă își făcea din plin datoria. Așa se face că și un alt articol al lui Papiu Ilarian în apărarea școlilor a rămas în manuscris (D, XXXIV). Se intitulează *Puține obserbațiuni la un articlu a lui Catone Censoriul, publicat în «Gazeta Transilvaniei» no. 59* și e o polemică de rar talent împotriva lui Alexandru Roman, autorul orădean ce se ascundea sub numele celui mai cinstit dintre romani. Spre indignarea studentului vienez, „Censoriul" luase apărarea episcopului Vasile Erdeli de la Oradea, învinuit că a păgubit gimnaziul românesc din Beiuș de o moară. În schimbul ei, episcopul s-a angajat să plătească gimnaziului 200 de chibele de grâu anual. Nu le-a plătit, lucru care îi smulge lui Papiu Ilarian următoarea observație: „Ei bine, dară, n-a fost aceata întrăinare, n-a fost aceasta o daună de 6 ani pentru mizerul și singurul gimnaziu al românilor din Țara Bihariei, domnule Catone Censoriul!? Pe lângă administrațiune, după 1200 chiubele, pe 6 ani cât interes n-aducea?" Dăunându-se gimnaziul – zice autorul observațiunilor – se păgubește națiunea.

Pe acest drum al valorificării surselor națiunii în slujba progresului cultural, Papiu Ilarian ajunge la rațiuni extreme, la concluzia sacrificării intereselor personale, a bunurilor personale. Caracteristică, dramatică am putea spune, este o epistolă pe care o adresează celor trei prefecți români de la 1848-1849, Avram Iancu, Axente Sever și Simion Balint (D, XXXV), în primăvara anului 1852. Cei trei îi erau prieteni și sprijinitori. Luptase alături de ei în greul revoluției și în războiul și mai greu cu ingratitudinea

habsburgică. Și totuși, aflând că prefecții au căpătat de la Împăratul, ca recompensă, 25.000 de florini, el nu se sfiește să le-o spună în față: „ Românii de aici (cei din Viena – n.ns.), nu se pot destul mira cum ați putut fi voi atât de egoiști, de ați primit acei bani pentru persoanele voastre. Acei bani nu sunt banii voștri. Banii aceia sunt prețul sângelui român. Ați vărsat voi sânge? Ați pătimit voi mai mult decât alții? Au ars casele voastre?" Și așa mai departe, această scrisoare senzațională evoluează apoi pe linia conținutului epistolei către Bariț din septembrie 1850 (R, XVIII/I: 26-27), pe care am analizat-o mai sus, și al cuvântării de la 9 ianuarie 1851 (R, XVIII/II: 423-427): întreaga recompensă a faptelor de la 1848-1849 se cuvine națiunii, și nu persoanelor particulare, căci întreg meritul faptelor al națiunii este. Așadar, îi sfătuiește pe cei trei prieteni: „Câci vei primi această scrisoarie, să dați toți banii națiunei, ai căreia sunt. Atunci veți arăta că nu sunteți egoiști, că voi într-adevăr pentru binele public, și nu pentru persoanele voastre v-ați luptat". Dar prefecții români n-aveau nevoie de îndemnurile lui Papiu Ilarian pentru a oferi acești bani națiunii, cu toate că trebuie să-i fi impresionat apelul drastic, dar cinstit, al fostului coleg de școală și tovarăș de luptă. Din banii lui Avram Iancu se va înjgheba cel dintâi fond destinat întemeierii unei academii de drepturi pentru românii din Transilvania, obiectivul cultural maxim vizat sub absolutism, când națiunea nu se putea rezema decât pe puterile proprii. (Cât despre Simion Balint, acesta își va îndrepta dărnicia către însuși autorul epistolei: împreună cu vărul său, Iosif Hodoș și cu Simion Bărnuțiu, Papiu Ilarian se întreține la studii în Italia, timp de doi ani, cu ajutorul protopopului din Roșia Montană, fostul prefect de Auraria și Saline).

Argument

Analiza integrării lui Papiu Ilarian în revoluția de la 1848, până la cele mai mici amănunte și consecințe, era singura modalitate de a-l cunoaște cu adevărat. Integrat cu desăvârșire acestui curent, printre ai cărui *creatori* îl numărăm fără rezerve, chiar dacă ar fi să luăm ca arie de referință revoluția europeană, el nu va părăsi niciodată viziunea pașoptistă, devenită școală politică, metodologie culturală. Nu va putea despărți niciodată atitudinea filosofică de cea ideologică, accepțiunea politică de cea revoluționară, opera culturală de propaganda națională. După 1848-1849, el a rămas fidel programului revoluționar, prăbușit odată cu victoria reacțiunii habsburgice. Acum se confirmă sau se afirmă sinceritatea politică. Mulți intelectuali români din Transilvania, odată cu eșuarea programului maximal, își cârmuiesc corabia destinului către alte limanuri de speranță. Cei sinceri, însă, adevărații fii ai națiunii, rămân pe lângă programul național, prelungindu-i, pe cât era cu putință, efectele politice concrete. Iar atunci când aceste efecte se diluează până la dispariție, depun eforturi pentru a asigura în viitor primatul viziunii pașoptiste. E un moment al trecerii în istorie, a cărui gravitate Papiu Ilarian a simțit-o cu prisosință.

II. Istoriograful revoluției

4. Istoria românilor

„Încă în anul 1848, îndată după Adunarea din 15 mai, mi-am fost propus a scriere pentru români întâmplările ce atunci de abia începuseră a se desfășurare" (S, I/VI). Trecând la analiza operei istorice a lui Alexandru Papiu Ilarian, trebuie din nou să-i evidențiem o faptă de pionierat în cultura noastră: aceea de a fi fost primul istoric al revoluției române, firește din Transilvania. În chiar vâltoarea evenimentelor, al căror părtaș de seamă este, tribunul aproape adolescent sesizează suflul eternității ce consfințea marea ridicare a românilor: „Mă uitam cum evenimentele anului 1848 pe zi ce trece se desvolta, se făcea tot mai importanți și mă temeam nu cumva și aceste să rămână cunoscute posterității române numai din condeiul celor de altă ginte" (Ibid./VIII). Această geneză a *Istoriei românilor din Dacia Superioară* este cea adevărată, singura care explică apariția ei uimitoare, imediat după revoluție, ca o emanație a revoluției. Oarecum, ca o continuare a acesteia.

Papiu Ilarian pornește la alcătuirea cărții condus de marile comandamente ale istoriografiei romantice, îngemănate cu ideologia politică liberală, care în condițiile revoluției capătă putere copleșitoare. Nominativul operei istorice devine prezentul, cu întregul său noian de probleme ce reclamă o elucidare grabnică. Trecutul însuși e abordat în mod manifest de pe pozițiile prezentului. Accentul se mută cu energie de pe diapazonul universal pe cel național, etnic și popular. Ajunsă în acest punct, istoria devine din ce în ce mai mult socială, ca o consecință a opoziției pe care marele curent romantic o face vechilor regimuri. Cu romantismul, masele anonime își găsesc locul în mecanismul istoriei. Factologia tradițională se lovește de zidul nevăzut al imensității filonului istoric, segmentat fantastic de prezența popoarelor. Este nevoită să facă

loc imaginației. În mod inevitabil și fericit, cartea de istorie devine o carte de literatură, bazată desigur pe concretețea documentului. Însăși noțiunea de document istoric se schimbă simțitor, în rândul izvoarelor făcându-și loc mărturia vie, fremătând de fiorul prezenței imediate. Autorul nostru pornește de la această ultimă consecință, pe care o consideră cardinală, spre a ajunge în final să întrunească toate condițiile excursului romantic în istorie.

O teorie proprie asupra documentului istoric, recuperată din vasta sa corespondență de după revoluție (R, XLIV/48), este mai mult decât demnă de luat în seamă, nu doar pentru valabilitatea ei în ceea ce privește opera lui Papiu Ilarian, dar mai cu seamă pentru gradul de valabilitate generală pe care-l conține: „Cei ce pricep la istorie zic cum că adevărul istoric niciodată nu e în stare istoricul a-l reproduce și cum că istoriile, mult-puțin, toate-s false sau cel puțin imperfecte. Cauza e că-i cu neputință istoricului a avea cunoștință exactă despre motivele cele adevărate ale autorilor faptelor, ale agenților istorici. Iară faptele fără motivele lor așa nu se pot concepe, ca o cauză fără efect. Io, din parte-mi, mă aflam în acea pusețiune fericită că cunoaștem de aproape pe agenții principali ai istoriei mele, nu numai în persoană pe cea mai mare parte ci, pe toți, chiar și după motivele lor cele mai ascunse, ce le depuseră dânșii în epistolele lor, care apoi venită în posesiunea mea. Știți că documentele istorice adeseori sunt numai minciuni diplomatice, dară epistolile private sunt mai totdeauna receptaculul cel mai fidel, cel mai elocvent al motivelor și simțămintelor celor mai sincere, celor mai concrete". Autorul este fidel acestei constatări: după cum e primul care o afirmă în istoriografia noastră într-o formă atât de curată, el cel dintâi o pune și în aplicare. Experiența lui Papiu Ilarian în acest sens este unică, senzațională. Dorea să scrie o istorie contemporană a românimii din Transilvania, în centrul căreia să stea revoluția din 1848-1849. Pentru o astfel de operație „nu se cerea decât ochi sănătoși, studiu în culegerea documentelor, bunăvoință, amoare de adevăr și inimă de a-l spune. Evenimentele acestea se petrecură sub ochii noștri și sunt încă în via memorie a oamenilor" (S, I/XIV). Această „vie memorie a

oamenilor" vrea să o utilizeze drept sursă de bază a cărții, alături de documentul intim și, firește, de marea documentație politică. Un șantier insolit se înfiripă în miezul Imperiului austriac, la Viena, unde Papiu Ilarian a fost student al facultății de drept între 1 februarie 1850 (D, XXXVI) și 30 octombrie 1852 (R, XVIII/I: 127). În paralel cu eforturile Delegației române de a fructifica politic imensele sacrificii ale românilor, Papiu Ilarian, cel mai tânăr dintre factorii de primă răspundere din anii 1848-1849 se ocupă de alcătuirea istoriei acestor ani. Lucrează rapid și tumultuos. Nu consideră întreprinderea ca o treabă personală, ci ca o operă națională. Apelează masiv la concursul națiunii. În răstimpul elaborării primului volum, dar mai cu seamă în anul 1851, primește din Transilvania, Banat, Crișana un mare număr de documente, scrisori și relatări ale diferiților participanți și martori oculari despre evenimentele revoluției. Aceste relatări sunt cerute în mod expres de Papiu Ilarian și reprezintă prima încercare de chestionar istoric din cultura noastră. Răspunsurile primite constituie un material suficient de bogat pentru a se putea considera chestionarul ca reușit. Câteva din aceste relatări sunt cu totul deosebite și, chiar dacă Papiu Ilarian n-a apucat să le folosească, au avut un destin aparte în istoriografia noastră, ca izvoare originale pentru reconstituirea evenimentelor de la 1848-1849. Atanasie Șandor din Arad, de pildă, pe lângă un mare număr de documente și jurnale din anii revoluției (R, XVIII/II: 318-326), îi trimite un excelent *Studiu asupra evenimentelor din 1848-1849 în părțile Aradului* (D, XXXVII/4-20). Un pasaj din scrisoarea pe care Șandor i-o adresează la 3 octombrie 1851 lui Papiu Ilarian este grăitor pentru felul cum acesta din urmă a reușit să entuziasmeze intelectualitatea română la alcătuirea *Istoriei*: „Te-am fost înștiințat că mă voi sili a-ți da, precum socot, îndestulătoare împărtășire a tuturor mișcărilor din dieceza Aradului, firește, întocmită de după împărtășirile oficioase făcute de respectivii protopopi, dintre carii, zău, câțiva destul de confuz au descris cele poftite, fără datul zilelor și a întâmplărilor. La mulți trebuie, cu mare spargere de cap, să combinez numai ce vrea a zice" (R, XVIII/II: 319). Să ne închipuim câțiva zeci de asemenea

„centralizatori" cum era Șandor, fiecare primind informații din nenumărate locuri și vom avea imaginea unei neobișnuite opere istorice colective. La 11/23 octombrie 1851 preotul Partenie Gruescu din Sintești trimite și el pentru „lăudabila istorie" ce se plămădea la Viena o amplă relatare despre *Evenimentele anului 1848 și 1849 prin ținutu Făgetului* (D, XXXVII/71-86). Împreună cu a lui Atanasie Șandor, relatarea lui Gruescu a fost utilizată de I.D. Suciu la monografia sa despre revoluția din Banat (R, XLV/pass.). De o importanță și mai mare este descrierea luptelor din Munții Apuseni, făcută de Simion Balint. Într-o epistolă din aprilie 1852 (R, XVIII/I: 125-126) tânărul istoric se impacientează pentru întârzierea acestei descrieri: „Muntele și muntenii, adecă d-voastră, se ia de centrul românilor, din 1848 încoace. În istoria din 1848 toți acolo vor căuta, unde stă ceva scris despre d-voastră. Vina mea să nu fie dacă descrierea despre faptele d-voastră nu va fi completă [...]. Toți din toate părțile mi-au trămis, iară lenea muntenilor, adecă a d-voastră a tuturora nu se poate escuza". Relatarea lui Balint nu se va lăsa multă vreme așteptată: cu data de 8 mai, acesta îi trimite nerăbdătorului istoric o *Scurtă descriere a evenimentelor din Munții Apuseni a Transilvaniei (sau Țara Moților numită), în anul 1848, începând de la martie până în octomvrie aceluiaș an* (D, XXXVIII/ 322-325). Numărul răspunsurilor la chestionar crește mereu. Ioan Rațiu, cu care era coleg la universitatea vieneză îi descrie excesele comise de secui în zona Turzii, la sfârșitul verii 1848 (D, XXXIX/ 53), Dimitrie Moldovan evenimentele petrecute în Zarand și Geoagiu (D, XL/174-176), Petru Moldovan pe cele din Hălmagiu (D, XXXVIII/59-69), Ioan Dragomir întâmplările din zona Beiușului (D, XLI/243-248). Printre cei ce răspund invitației de a-și aminti și a scrie se mai numără Alexandru Roman, Vincențiu Babeș, George Bariț chiar, Iacob Brândușan, Aron Florian îi trimisese încă în septembrie 1850 „o legătură cu diferite apte din timpul Comitetului român" (R, XVIII/II: 160). Altele și altele îi vor sosi apoi, pe rând, din toate părțile locuite de români. Un indice al tuturor documentelor primite, întocmit ulterior de Papiu Ilarian, cuprinde 492 de scrisori și documente originale din anii 1848-1849, 19 colecții complete de

publicații din 1848, 38 de cărți și tipărituri în diferite limbi *numai* despre revoluție (D, XLII).

Istoria românilor din Dacia Superioară a fost gândită de autorul ei la dimensiuni grandioase, care creșteau în imaginația sa înflăcărată pe măsură ce se înmulțea numărul documentelor recepționate. Așa ne explicăm faptul că Papiu Ilarian comunică structura intențională a cărții abia în prefața celui de-al doilea volum (S, I/IX-X). Acum, vede istoria revoluției transilvănene de la 1848-1849 desfășurată pe întinderea a șase sau chiar mai multe volume, structurată în felul următor: I – un excurs succint al evenimentelor petrecute de la Traian până la sfârșitul anului 1847; II – anul 1848 în Transilvania, până la Adunarea din 3/15 mai inclusiv; III – de la 3/15 mai până la constituirea Comitetului de pacificație, în octombrie 1848; IV – evenimentele petrecute de la desfășura insurecției armate și până la retragerea armatelor imperiale din Transilvania, în martie 1848; V – lupta armată a românilor, „singuri și ne ajutați de nemine", împotriva insurgenților maghiari; VI și celelalte se vor ocupa cu întâmplările de la finita rezbelului civile până în ziua de astăzi". Proiectul interesează în măsura în care oglindește o periodicizare a revoluției transilvănene, prima din câte se cunosc. Și, în linii mari, corectă, urmărind definirea perioadelor în funcție de evoluția programului național. Din aceste volume, Papiu Ilarian a tipărit doar două (I, Viena 1851, 256 pag., cu reeditare în 1852; II, Viena 1852, CXXXVIII – 363 pag.), suficiente însă pentru a face din apariția cărții cel mai spectaculos moment cultural din primul deceniu de după revoluție. Volumul prim e gata prin iulie 1851, cu toate că autorul datează postfața – desigur simbolic – „3/15 mai 1851". Câteva zile îi sunt suficiente ca să ajungă la Brașov, unde Iacob Mureșanu îi anunță apariția în coloanele foilor pe care le conducea (R, XLVI), observând că noua istorie românească „este un adopt național". De la Petru Maior, românimea Transilvaniei nu mai trăise un asemenea eveniment. Din Arad, Atanasie Șandor îi scrie autorului, cu încântare: „Domnule, cu această întreprindere mult bine faci națiunei române. Așa o istorie este cu mult dorită. Precum sigur notezi, ar fi prea de trebuință o istorie generală a

tuturor românilor" (R, XVIII/II: 316). Modestul preot Vasilie Pop din Budiul de Câmpie, cumnatul lui Papiu Ilarian găsește – într-o clipă de exaltare – cuvinte memorabile pentru munca tânărului istoric: „Acesta este merit șincaian, demn de întipărire în analele națiunii" (Ibid./II: 264).

Cu o rapiditate pe măsura apariției, primul volum se răspândește în toate regiunile locuite de români, în Imperiul austriac mai cu seamă, dar și în Țările Române. Nici un autor român din Transilvania nu avusese o asemenea difuzare, comparabilă doar cu a *Magazinului istoric pentru Dacia.* În Transilvania clasică, lucrarea se află – așa cum era firesc – pe masa oricărui intelectual. Dar este solicitată nu mai puțin în Banat, de unde Iova Popovici ne dă o listă de 45 de abonați, doar în jurul Lugojului, în frunte cu Teodor Șerb, Alois Vlad de Seliște, Vasile Brediceanu, Toma Costin, Partenie Gruescu, Axente Bojincă, Vasile Maniu și alții (Ibid./ II: 283-284). În Bucovina cartea e solicitată de Nico Vasilco, profesorul Cernovici, Alexandru Flondor (tatăl compozitorului) și „un român", probabil cineva din familia Hurmuzăcheștilor, care plătește pentru un singur exemplar suma de 100 florini (D, XXXIV). Prin colectantul Nicolae Opran, volumul ajunge în Țara Românească, printre abonați numărându-se marele boier Al. I. Filipescu, viitorul ministru Arion, Nicolae Carcalechi, Nicolae Crețulescu (Ibid.). În scrisoarea de care am pomenit, înțeleptul bănățean Atanasie Șandor este convins că „*Istoria* aceasta [...] în gimnazii române cu spor s-ar putea propune, însă neaflând-o străinii după gustul lor, mă îndoiesc să se primească de carte școlastică" (R, XVIII/II: 316-317). Și totuși, *Istoria românilor din Dacia Superioară* a slujit drept manual de istorie pentru tineri români, încă înainte de a fi tipărită. La Viena se aflau la studii doi adolescenți moldoveni, Todiriță și Dimitrie Rosetti, fiii Ecaterinei Rosetti-Solești. Sora lor mai mare, Elena, căsătorită cu pașoptistul Alecu Cuza este viitoarea Doamnă Elena Cuza. Printr-o împrejurare greu de reconstituit, Papiu Ilarian ajunge profesorul particular al celor doi tineri, începând din septembrie 1850 (R, XVIII/I: 194). Cei doi îi scriu Ecaterinei Rosetti la 10/22 februarie 1851 (D, XLIII) că au primit cei 30 de

galbeni pentru Papiu Ilarian, cu care studiază acum istoria românilor (după ce timp de câteva luni făcuseră „studiul limbei materne"). Papiu Ilarian însuși îi scrie aceleiași, tot în februarie, că, în lipsa unor cărți de istorie a Moldovei, „ne apucarăm a studia istoria românilor din Ardeal, Bănat, Ungaria, Maramureș. Noi petrecem nu numai o cronică a românilor, ci o istorie critică, cu privire necurmată la istoria celorlalți români" *(R, XVIII/I: 194). Cinci luni mai târziu, o anunță (Ibid./I: 196) că: „Peste puțin îmi voi ține de datorie a vă trimite un exemplariu din istoria ce-am propus lui Todiriță, și care o am dat eu la tipar". Acest Todiriță este viitorul om politic și patriot, ministerul Teodor Rosetti, iar fratele său mai mic, viitorul general Dimitrie Rosetti. Sunt cele dintâi vlăstare de român care au cules din *Istoria* lui Papiu Ilarian sămânța patriotismului, menită să rodească în sufletele lor – după expresia mamei – „datoria către patrie și națiunea lor și datoria către aproapele lor" (Ibid./II: 312).

Faima autorului se rotunjește odată cu apariția celui de-al doilea volum, ieșit la începutul lunii august 1852. Simion Balint îi scrie tânărului autor fără ocolișuri: „*Istoria* domniei tale face epocă nouă în viața politică română. E prea mult plăcută" (Ibid./II: 11). Dar, de data aceasta, vocile oficiale tac, sau vorbesc pe ocolite, ori în șoaptă. Pe la mijlocul lui septembrie 1852, Iacob Mureșanu, răspunzând la o epistolă a lui Papiu Ilarian, motivează faptul că n-a anunțat în foile românești apariția volumului până la acea dată (Ibid./II: 233-234) prin teama „ca nu cumva preocupând Argii sosirea lui, să se poprească fără cea mai puțină răspândire, care ar trebui să preceadă publicarea. Ca un semn rău prevestitor, cele două centre bisericești din Transilvania, Blajul mai întâi (Ibid./II: 248), Sibiul mai apoi (Ibid./II: 171) se ridică vehement împotriva volumului. Autorul însuși este cuprins de o anumită anxietate, încă de la început. La 26 august 1852, când ar fi trebuit să se bucure de ieșirea volumului, îi scrie lui Iacob Mureșanu (Ibid./I: 166) în legătură cu acesta: „Ar fi bine când ar cumpăra în grabă cine vrea să cumpere, că cine știe ce se poate întâmpla". Întâmplarea survine cu adevărat, în ianuarie 1853, când *Gazeta Transilvaniei* anunță

sec (R, XLVII): „Suprema poliție împărătească opri *Istoria românească* a lui A. Papiu Ilarian în tot cuprinsul Monarchiei. Această istorie ieșise la Viena la Gerold, 1852, ad tom. II-lea". Avatarurile interdicției, care-l învrednicea pe Papiu Ilarian să trăiască aidoma soarta idealului său, Petru Maior, l-a preocupat la începutul acestui secol pe Vasile Pârvan, care dedică episodului un studiu interesant și suficient (R, XLVIII). Cauza pățaniei o căutăm însă, ceva mai simplu decât Pârvan, în aceeași declarație orgolioasă a lui Papiu Ilarian: „Io, din parte-mi, mă aflam în acea pusețiune fericită că cunoșteam de aproape pe agenții principali ai istoriei mele, nu numai în persoană pe cea mai mare parte, ci, pe toți, chiar și după motivele lor cele mai ascunse". Vicius in rebus!

Istoria românilor din Dacia Superioară, văzută la dimensiunile celor două volume apărute – există și un al treilea volum, postum (S, XX), dar acesta necesită o judecare aparte! – este o operă profundă militantă. Motivarea existenței ei derivă, după cum am văzut, din comandamentele revoluției românilor. La 2/14 mai 1848, în discursul din Catedrala de la Blaj (S, XXV), Simion Bărnuțiu legitima revoluția cu argumente filosofice-juridice, fundamentând-o pe principiile dreptului natural. Papiu Ilarian intenționează tot o operă de legitimare, dar izvorâtă din legitatea istorică însăși și investigată cu instrumentele istoricului. După celebra operă oratorică bărnuțiană, e prima întreprindere de acest fapt, fapt care le-a sugerat unor cercetători ideea că *Istoria* lui Papiu Ilarian n-ar fi decât o dezvoltare a motivelor expuse la 2/14 mai 1848, respectiv o imitație după Simion Bărnuțiu (R, XLIII/94). E, deocamdată, o idee lansată, nu și argumentată, așa că ea nu reclamă o replică. Spre o apreciere de acest fel poate fi condus, recunoaștem, chiar și cercetătorul relativ familiarizat cu conținutul celor două scrieri, datorită *formulări* similare prin care autorii pun în context istoric forțele ce se înfruntau la 1848 în Transilvania. Dar Papiu Ilarian diferă de Bărnuțiu atât ca scop (discursul bărnuțian era un document programatic al revoluției; opera confratelui mai tânăr o analiză istorică a acestuia), direcționare teoretică (prin argumente filosofico-juridice, spre combaterea uniunii Transilvaniei cu Ungaria,

la Bărnuțiu; prin analiză istorică, spre ideea necesității revoluției românești, la Papiu Ilarian), cât și ca metodă (deductivă, bazată pe enunțări sintetice, pe care le reclama structura unui discurs politic, la Bărnuțiu; inductivă, pornind de la document spre concluzie, la Papiu Ilarian). Asemănările dintre cei doi, mai degrabă de domeniul atmosferei generale a epocii sunt neesențiale față de caracteristicile care-i despart. Și iată încă una: discursul lui Bărnuțiu e o refutare sistematică a unor idei adverse, de pe pozițiile programului național românesc, cu argumente adunate patetic și nesistematic sub acoperișul unei explozii ideologice; opera lui Papiu Ilarian e un excurs sistematic și excelent program în trecutul românilor transilvăneni, în scopul investigării și descoperirii unei legități.

Nimeni n-a sesizat încă acest caracter de sistem riguros al *Istoriei românilor din Dacia Superioară.* Derutați de tonalitatea puternic romantică a cărții, cei ce se încumetă s-o citească sunt înclinați să creadă că este vorba de o salbă de idei pașoptiste presărate pe un firmament cronologic. E un posibil punct de vedere care poate periclita serios lucrarea, până la a trebui salvată cu motivația „operei de tinerețe". Că este o operă de tinerețe și că freamătul ideilor te lovește la fiecare pas cu forma tranșantă a expresiei lor, este în egală măsură adevărată, dar dincolo de acest tumult se ascunde, bine urmărit, *sistemul.* Iar elementul de la care trebuie pornit în analiza acestui sistem e unitatea între cele două volume. Papiu Ilarian pătrunde în istoria românilor pe două canale de urmărire bine distincte, care se determină reciproc. Ele rezultă din metodologia politică pașoptistă, cu tendințe certe de a deveni o școală de cercetare. Istoria „obiectivă" este respinsă din capul locului, trecutul nu e socotit un obiect detașat de voința autorului, ci un *subiect* supus dinamicii intenționale a acestuia: „Istoria preste tot, și deosebi istoria națională n-are de a fi un registru de regi și rezbele, o grămăditură de nume și ani, un agregat de fapte, un magazin de documente (al căror tutor mare preț altrăminte cine-l deneagă?), ci o astfeli de descriere filosofică a faptelor și cauzelor și urmărilor acelor fapte memorabile ale națiunii, care să șerbească de cheie pentru prezente, de speclu pentru viitoriu" (S, II/[V]). O

desolidarizare extrem de îndrăzneață de metodologia narativ-descriptivă, cu putere de tradiție mai cu seamă în cultura anterioară a românilor transilvăneni. Șincai a fost un veritabil și uriaș „registru de regi și rezbele", marile concluzii ale *Cronicii* izvorând din mecanismul rafinat al aparatului cronicăresc, programat pe problematica națională. Petru Maior, în a sa *Istoria pentru începutul românilor...,* e un narator acordat la diapazonul subiectiv, un critic al detaliului istoric, urmărit cu metoda polemistului. Papiu Ilarian preia de la Șincai conduita națională și rigoarea documentației, de la Maior simțul gradației evenimentelor și semnificarea generalului prin particular. Ceea ce îl interesează e, însă, fluxul istoric general și *consecințele evenimentelor,* nu conținutul lor. Duhul autorului e prezent în însăși materia istoriei – Șincai, fin și insinuant, Maior, imperativ și corector, sunt în afara scenei! – el scormonește cu patos și nerăbdare aceste consecințe, proiectând asupra vremurilor trecute lumina orbitoare a vremii sale. Judecate în raționamente și simțăminte pe care autorii lor nu puteau bănui măcar că vor exista vreodată, evenimentele istorice se golesc de o anume cerbicie proprie, aceea a „lucru-în sine", urmând cuminte ductul logic vizat de autor. Traiectoria acestei logici nu este una lineară, ci exemplară. Pentru prima dată în istoriografia transilvăneană, criteriul densității istorice funcționează cu puteri depline: răstimpurile se umplu cu substanță narativă în funcție de interesul pe care-l prezintă în angrenajul intențional al autorului. În cazul lui Papiu Ilarian, direct proporțional cu gradul în care oglindesc dicteul romantic exprimat din capul locului: „Istoria noastră, de la început și până în momentul prezente, este o adevărată istorie de patimi" (S, II/1).

Pare limpede drumul pe are îl urma istoricul, și el se recomandă ca unul patetic. La Papiu Ilarian însă, citim și un alt motto, mai ascuns, aparent mai puțin funcțional, așezat îndată după dedicația cărții: „Et facere et pati fortia romanum est". Cuvintele lui Mucius Scaevola întregesc înțelesul primei constatări, lămuresc mai bine geneza celor două canale de abordare a istoriei în cazul autorului nostru. A fost, ca întreaga generație, un mare fidel al preceptelor și convingerilor proprii. Vom putea urmări, așadar, ca un fir roșu

prin întreaga *Istorie* a lui Papiu Ilarian, pătimirea românilor din Transilvania, epopeea plină de zbucium a acestora, poemul suferinței urmașilor lui Traian din Dacia Superioară. Lucru riscant, excursul putând eșua într-o melodramă forțată. Nu este însă cazul nostru, pentru că Papiu Ilarian știe să găsească esența reală, științifică și convingătoare a acestei pătimiri: evoluția stării sociale a țărănimii iobage, mersul raporturilor feudale de la simplu, brutal și tolerabil către rafinat, abstract și de nesuferit. Acest prin canal de pătrundere se sondează cu cea mai profundă analiză istorică a iobăgiei din Transilvania, pe care ne-a dat-o vreun autor din secolul trecut. „Istoria românilor din Transilvania este istoria țăranilor din Transilvania", va spune el un deceniu mai târziu (S, XXVI/III: 299). Fostul tribun de la 1848-1849 nu putea contempla însă pasiv această istorie de patimi. Mai cu seamă că ea a însemnat și o istorie de fapte: et *facere* et pati... Al doilea canal de pătrundere urmărește firul rezistenței românilor, împotriva vitregiilor sorții, lupta fără preget pentru o soartă mai bună. Iată o altă pistă pe care autorul putea să lunece în șablon și vocabulă. În ciuda tinereții lui, acest lucru nu se întâmplă, căci Papiu Ilarian știe să găsească sensul real al acestei lupte: tendința românilor spre existența națională, de la instinctul latin ancestral, trecând prin solidaritatea de neam și religie și până la conștiința națională. Economia celor două volume reflectă perfect dialectica acestor două fluxuri istorice, în viziunea autorului nostru: analiza socială copleșește în primul volum, alături de germenii și manifestările plenare ale luptei sociale; aceasta din urmă devine apoi din ce în ce mai mult o luptă națională, copleșitoare în cel de-al doilea volum, unde analiza socială se subțiază vizibil. Căci, în finalul cărții, semnificația națională o implică și pe cea socială în termeni categorici. Cele două fluxuri au o constantă comună, care le dă unitate și caracter. Această constantă este definită de autor la sfârșitul primului volum (S, II/251), sub forma unei judecăți de ansamblu: „Istoria românilor din Dacia Superioară n-a fost alta decât o asuprire neîntreruptă a românilor din partea ungurilor (a se înțelege aristocrația maghiară; vezi ca dovadă S, XVI), o luptă continuă între aceste două eleminte". În funcție de dicotomia dinamică

fundamentală, Papiu Ilarian adoptă o periodizare jalonată de marile momente ale luptei românilor transilvăneni, prevalând la început evenimentele de ordin social, mai târziu cele politico-naționale. Sistemul cărții se închide la 1848, unde se întâlnesc toate determinările urmărite de autor. Concluzia ultimă e aceea a revoluției, ca unic mijloc de împlinire a sensului istoriei românilor.

Iobăgia

Incursiunea lui Papiu Ilarian în trecutul social al românilor transilvăneni e fluidă și interesantă. Nenorocirea lor are, prin veacurile anterioare, cauze politice: părăsirea Daciei de către Aurelian, năvălirile barbare care au fărâmițat trupul etnic originar al traianizilor, în fine, căderea „ducatelor" românești din Transilvania sub stăpânirea ungurilor. „Istoria românilor supt unguri, acum îndată, la început, e tristă cu introducerea iobăgiei, și din secol în secol se face tot mai plină de nedreptățiri pentru români" (S, II/15). Istoricul nostru identifică termenul de *iobag* cu acela de *sclav.* Nu printr-o confuzie de sensuri, ci datorită opticii sale relaționist-liberale asupra celui mai adânc fenomen social al evului mediu. Pornește la o amplă analiză istorică a evoluției iobăgiei în Ungaria și Transilvania condus de concepția evoluată, liberală, a lui Karl Rotteck, pe care-l citează ca sursă fundamentală (Ibid./18). În lumina acestei concepții, Papiu Ilarian vede alunecarea în iobăgie ca pe un proces continuu de spoliere a țăranilor de către nobili. Acestui mecanism îi sunt aservite toate pârghiile politice ale statului maghiar: regalitatea, biserica, armata. Iobăgirea evoluează de la particular către particular, până la robia personală, în sensul nominalizării stăpânului. La început, partea cea mai mare a locuitorilor țării era liberi. Exista o mare categorie intermediară a „liberilor", diferiți de nobili dar neaserviți acestora. Aservirea a început ca fenomen particular, prin pierderea *nominală* a libertății. Accelerarea fenomenului este o lege obiectivă, oglindită în documentele politice ale vremii. Dacă sub Ștefan I, regele Ungariei, se emit legi împotriva șerbirii persoanelor libere, în secolul al XI-lea

Ladislau I aduce de pe acum legi *în favoarea* șerbirii. E drept, este vorba de pierderea penală a libertății dar, scrie Papiu Ilarian, „puțin trebuia să greșească liderul spre a-și pierde libertatea și a cădea în iobăgie" (Ibid./20). Următoarele legi lărgesc cadrele acestui proces îngust de aservire, având acum un scop larg și precis: închegarea marilor proprietăți funciare. Daniile regale și acaparările personale vizează nu numai pământul, dar și locuitorii liberi ai acestuia. Se crează un precedent cu urmări grave: negarea dreptului de proprietate al țăranilor și negarea libertății personale a acestora. Curând, iobăgia nominală devine iobăgie generală – „dreptul de proprietate deveni drept esclusiv al aristocrației" (Ibid./ 154) – ca bază a constituției feudale. Concomitent, se specifică noțiunea de stăpân. Dacă la început țăranii iobăgiți se considerau ca aparținând regalității, statului sau bisericii, cu timpul ei devin proprietatea nobililor. Cu aceasta cercul feudalizării se închide, provocând o masivă deplasare a noțiunii de drept în general către noțiunea specifică de drept seniorial. Forță proximă de exercitare a atribuțiilor ierarhice sociale, dreptul senioral are ca rezultat dislocarea poporului chiar și de la exercițiul drepturilor general-feudale oferite de legile țării. Papiu Ilarian se oprește cu uimire și silă asupra acestui capitol de discrepanță între fondul și forma instituției iobăgești. Sesizarea ei, de mare actualitate în analiza feudalității transilvănene, dovedește o sensibilitate deosebită din partea istoricului nostru, o bună cunoaștere a surselor de ordin juridic, a raporturilor *reale* din cadrul instituției iobăgești. În principiu, țăranilor nu le-a fost de negat în întregime dreptul de proprietate. Legiuirile regale disting de fiecare dată o proprietate *de jure* a șerbilor, în diferite accepțiuni regulative, de la mica proprietate casnică până la proprietatea funciară. *Bula de aur* a lui Andrei II, de la 1222 (R, XLIX/281) prevede că „dacă va muri servientele fără fiu, a patra parte din *posesiune* să o capete fiiă-sa; de reziduu [restul – n.ns.] să dispună cum îi va plăcea" (S, II/154-155). În afara *proprietății,* constituția din 1222 vorbește și despre „lucrurile șerbilor și miliților", pe care nu are voie să le răpească nimeni: „Nobilul care va strica s[au] despoia pe țăran, să se despoaie de demnitatea sa

înainte a toată țara, dând îndărăt ce a luat" (Ibid./155). Până și *Tripartitumul* lui Verböczi, unde se decretează că: „Rusticus praeter laboris mercedem, in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem nihil juris habet", vorbește în mai multe locuri de „eredităţile și bunurile imobili ale însuși țăranului" (Ibid./156). Dar toate aceste legiuiri nu aveau nici o valoare, pe câtă vreme „un nobil era un adevărat regul (crăișor) în castelul său, cu deplină putere regală, nu numai peste pământul, dar și peste persoana iobagilor, sclavilor săi" (Ibid./160). E epoca de aur a iobăgismului de tip vechi, de sub regii unguri, epocă pe care Papiu Ilarian o descrie în termeni clasici: „Între țăran și stat nu era nici o relațiune", țăranul fiind supusul nobilului, nu al statului. Prin mărginirea puterii centrale creștea puterea stăpânului feudal și, odată cu ea, apăsarea țăranului, „care era supus arbitriului imediat și absolut al nobilelui". Cum singura sursă de venituri a acestuia din urmă e pământul, el îl silește pe țăran la obligații tot mai mari. Nu există legi care să fixeze îndatoririle țăranului către nobil – urbariu – „căci legislatorii aristocrați n-aveau nici un interes a aduce astfeli de legi". Locul legii îl ține arbitrarul aristocraților și al dregătorilor lui de curte". „Tot pământul țării se socotea de proprietate esclusivă a nobililor, țăranii, clasă de oameni prăsită pentru aristocrați" (Ibid./160-161).

Până la acest stadiu care culminează cu *Tripartitumul* verböczian, iobăgia urmează o evoluție de tip vechi, barbar, în virtutea unei legi derivate din situația românilor de învinși, în raport cu învingătorii unguri. E un punct de vedere aparent greșit dar pe care Papiu Ilarian îl argumentează cu un adevăr de netăgăduit: în Dacia Superioară densitatea relațiilor feudale a fost invers proporțională cu imixtiunea militară a ungurilor, regiunile greu accesibile – Maramureșul, Chioarul, Făgărașul, Hațegul – păstrându-și caracterul politico-social prefeudal, românesc. Pe de altă parte, nici românii șerbiți nu suportă de bună voie jugul iobăgiei. „Pline sunt paginile istoriei patriei din periodul acesta de așa numitele tumultus rusticorum" (Ibid./23), căci țăranii români, „aducându-și aminte că odinioară ei erau domnii și moștenii țării și ai pământului, făcură dese revoluțiuni asupra veneticilor țării și ai pământului, făcură dese revoluțiuni asupra veneticilor și tiranilor" (Ibid./162).

La capătul unui lung șir de lupte sociale, iobăgia din Transilvania își pierde treptat caracterul pur social, subtilizându-se într-o instituție cu trăsături naționale tot mai pregnante. Fenomenul este urmărit cu seriozitate și interes de Papiu Ilarian. Premize naționale existau de la început, prin însăși prevalența numerică copleșitoare a iobagilor români din Transilvania. După Bobâlna, cu Unio Trium Nationum, caracterul național al asupririi devine manifest. Principiul apăsării națiunii române de către cele trei națiuni conjurate are multă vreme un caracter concret, aplicativ, dar cu timpul devine principiu constituțional, inaugurându-se noua fază, *național-politică,* a iobăgiei. Ocazia proximă o dă epopeea lui Mihai Viteazul, după a cărei cădere națiunile conjurate se declară națiuni constituționale, consfințind prin lege ceea ce hotărâseră la 1437. *Approbatae et Compilatae Constitutiones* constituie expresia legislativă a acestei hotărâri. Secole de concluzii politice și sociale feudale se sintetizează într-o legiuire nefastă pentru români. Cele trei națiuni: ungurii, sașii și secuii, dimpreună cu religiile lor: catolică, calvină, uniteriană și luterană constituie Statuturile și Ordinile țării, numai acestea sunt Regnicolae. În ceea ce-i privește pe români, aceștia sunt expediați în afara structurii politice a principatului, prin câteva articole de pomină ale „constituției". Românii se consideră – luați în bloc, iobagi și neiobagi, deci ca națiune și religie – ca străini (!!), tolerați în țară usque beneplacitum Principum et regnicolarum. Religia lor nu este considerată receptă, e doar „suferită" și ea propter regni emolumentum, stabilindu-i-se un statut înjositor, inuman. Noua legislație nu se mulțumește cu înrobirea concretă a românilor. Direcționată național, dar la modul vulgar, ea urmărește o umilire abstractă, de principiu a acestora. Stigmatizări simbolice, caracteristic medievale, vin să secondeze excluderea constituțională a națiunii române. Aceasta e numită în constituție, la loc de frunte, adunătură de hoți și bagabonzi. Românii nu au voie să poarte nici un fel de armă, fie ei nobili sau iobagi. Așișderea, nu au voie să poarte haine de postav, nici pantaloni, nici cizme etc., etc. Pentru a aresta și schingiui un român, nu este nevoie de vreun motiv întemeiat, e suficientă simpla bănuială a dregătorilor. Că aceste schingiuiri au de pe acum un caracter preponderent național, o

dovedește „atenția" pe care o acordă, în rostirea teoretică dar mai cu seamă în practică, religiei românilor. Unio Trium Nationum, ca și Verbőczi, ignorau aspectul inefabil, spiritual, copleșind prin draconism social. *Approbatele* și *Compilatele* au ca nominativ aspectul politic, în cadrul căruia problema religioasă își găsește un loc de frunte. Formularea prin care biserica românilor se scoate din rândul celor recepte, legale, e clară: „Az oláh nationak vallásai nem a négy recepta religiokközzül valo", adică „religia românilor nu face parte din rândul celor patru confesiuni legale" (R, L/cap. 5, art. 1). Reforma, generatoarea unor idei pozitive, de care s-au împărtășit și românii în prima jumătate a secolului al XVI-lea, devine sub principii calvini, un curent șovin, intolerant, slujitor al constituției medievale. Papiu Ilarian sesizează acest aspect, insistând asupra prigoanei pe care a suferit-o biserica românilor. Ca și în cazul națiunii române, și aici se urmărea înjosirea de principiu. Istoricul nostru amintește „cum erau siliți protopopii români să-l poarte [pe superintendentul calvin – n.ns] pe umerii lor, în lectică, cum și preoții români se supuneau la lucru iobăgesc, cum, spre mai mare batjocură, îi puneau domnii pe popii românești să le ierneze câinii de vânat" (S, II/61). Cazul lui Sava Brancovici încununează acest calvar suferit de confesiunea românilor, căruia Papiu Ilarian îi conferă o semnificație națională. Ca, dealtfel, și autorul ce-i slujește drept sursă pentru această parte a cărții: Petru Maior.

Odată încununată constituția feudală a aristocrației maghiare prin legiuirile amintite, asuprirea românilor intră – în ceea ce privește comportamentul asupritorilor – într-o fază nouă: apărarea și păstrarea cu orice chip o prerogativele aristocratice, în pofida uzurii la care le-a supus timpul și evenimentele. Domnii de pământ se apără pe cale națională și socială: „Nicăiri atâta alipire de dreptul istoric și datinile evului mediu, ca la acești aristocrați" (Ibid./151). „Nici o aristocrație pe pământ n-a asuprit pe țărani întru atâta măsură, nici și-a susținut și mărit vreuna drepturile asupra țăranilor cu atâta cerbicie tenace, până în timpul cel mai nou" (Ibid./153). Papiu Ilarian urmărește această sforțare până la 1848, cu o acuitate ideologică ce face din acest capitol al cărții sale (S, II/150-210) poate

cea mai prețioasă contribuție din întreaga-i operă istorică. Autorul pornește de la premisa evoluată că aristocrația a reușit pe deplin să mențină în Transilvania, până la 1848, contribuția feudală în întreaga-i putere. Acest punct de vedere contravenea nu numai opticii oficiale dar și istoriografiei anterioare, după care românii ar fi beneficiat sub Casa austriacă de o substanțială ușurare a situației lor sociale și naționale. Istoricul nostru spulberă cu pricepere această primejdioasă și artificială euforie, demonstrând continuitatea nestingherită a relațiilor iobăgești și după înăsprirea Austriei. Ceva mai mult, el constată o înăsprire până la exacerbare a acestor relații, prin abstractizarea tot mai accentuată a aparatului administrativ. Pe de altă parte nobilimea are un concurent serios în statul austriac, interesat și el în exploatarea țărănimii. O luptă zonă, surdă și îndelungă, începe între nobilime și puterea centrală, birocratică, cu desfășurarea de ambele părți a unei complicate campanii de viclenie și perversitate. Victimele sunt iobagii, denumiți încă în *Apptobate,* „misera plebs contribuens". Pentru Habsburgi, această plebe mizeră contribuentă punea o mare problemă, aceea a rentabilității. Ca să fie rentabilă, ea trebuie pusă la dări către stat. Ca să poată fi stabilită contribuția, trebuiau inventariate pământurile și reglementate relațiile dintre țărani și domenii de pământ. Se simțea nevoia unei noi legiuiri agrare, nevoia unui urbariu. Nenorocirile iobagilor români sub Casa austriacă se împletesc cu avatarurile acestui urbariu, care nu va exista niciodată, grație opoziției aristocraților. În paralel, asuprirea națională crește și ea, într-un ritm chiar mai accelerat decât cea socială. Încercării românilor de a-și ușura soarta prin unirea cu Biserica Romei, aristocrația maghiară îi opune o puternică intoleranță națională, care va sfârși cu curentul fanatic și devastator al ultramaghiarismului. Fiecare pas în direcție socială sau națională întreprins de români este secondat de o acțiune contrarie a aristocrației. Articolul 6 din 1744 al Dietei transilvane spulberă iluziile uniților cu Roma, pe baza vechii constituții medievale: „Dacă s-ar recunoaște și naționalitatea politică a românilor, s-ar răsturna constituțiunea țărei, de o parte, iar de altă parte plebea românilor și a altor venetici și și-ar face loc între

națiuni și ar periclita drepturile, privilegiate, imunitățile și prerogativele celor trei națiuni recepte" (Ibid./79). Rescriptului în favoarea țăranilor, emis de Maria Tereza la 1747, nobilii îi răspund printr-o ignorare totală, iar când aceeași suverană emite celebrele *Puncte regulative* din 1769, cu aspect de urbariu, domnii de pământ apelează la hățișul „constituțional": fără adoptarea Dietei principatului, punctele nu aveau putere de lege. Or, după spusa lui Papiu Ilarian, „prin Dieta cea împetrit aristocratică, din care era scos poporul, nu se putea face nici o lege dreaptă pentru țărani" (Ibid./170). Rămase la buna apreciere a „socotinței înțelepte a domnilor", reglementările de la 1769 degenerează în noi posibilități de înrobire puse la dispoziția domnilor de pământ. De pildă, în locul unor neînsemnate restângeri de drepturi, acestora li se permite să comaseze zilele de clacă ale iobagilor la trei săptămâni. În locul unor zile răsfirate pe parcursul anului, nobilii au la dispoziție acum răstimpuri de lucru masive, pe care și le fixează, firește, în perioadele cele mai optime ale anului. Gospodăria iobagului este lovită de moarte. Dreptul de jurisdicție al domnilor de pământ asupra iobagilor se menține, ba chiar se întărește, prin colaborarea autorităților comitatense, guberniale și aulice, alcătuite tot din nobili. „La cine dar – se întreabă Papiu Ilarian (Ibid./172) – să se plângă țăranul asuprit de domnu-său?".

Ne aflăm în secolul al XVIII-lea, când în Europa se rosteau principiile iluminismului, ale dreptului natural. Românii din Transilvania se resimt, însă, doar de o asuprire și mai accentuată. Falimentul domniei lui Iosif al II-lea ca și accidentul revoluției din Franța sunt folosite de aristocrație în scopul propriu, „spre consolidarea feudalismului" (Ibid./174), căruia i se imprimă un caracter dinastic și monarhic, legându-se existența monarhiei și dinastiei habsburgice de existența nealterată a constituției medievale. Răscoala lui Horia este prilejul proxim al unui puternic reviriment al asupririi feudale, acum nemijlocit legată de cea națională. Așa se face că în 1791, ca răspuns la *Supplexul* românilor, Statuturile și Ordinile Transilvaniei aduc celebrul articol urbarial din 18 iunie 1791, care constituie, după Papiu Ilarian, un

cert pas înapoi chiar față de situația de până atunci a iobagilor. E de notat faptul că Dieta principatului emite reglementările de la 1791 în contradicție cu propunerile Împăratului Leopold al II-lea, care prevăd îmbunătățirea situației țăranilor. Aristocrații – spune autorul – „cu mult era mai necăjiți asupra românilor pentru revoluțiunea lui Horia de curând, pentru petițiunea naționale [*Supplex Libellus Valachorum* – n.ns.] ce se așternuse tocmai la această dietă; de altă parte cu mult le era mai plăcut *a régi jó szokás* [bunele rânduieli vechi], decât să pună preț pe această propusețiune regească" (Ibid./ 175). Rezultă o reafirmare a tuturor drepturilor nobilimii, cu o singură excepție: se acordă dreptul liberei migrațiuni a iobagilor, Transilvania fiind ultimul loc din Europa unde mai persista legarea de glie a țăranului. Dar „libera migrațiune puțină bucurie cășună românilor, căci era legată de plătirea tuturor dătorielor, de o parte, de altă parte de acea îndătorire ca țăranul să pună alt om în locul său" (Ibid./176). Această înghețare a relațiilor feudale devine acum exasperantă pentru români, prin faptul că este o piedică în celea activității acelor structuri instituționale românești în jurul cărora se forma viitoarea burghezie națională. Și totuși, în pofida tuturor factorilor interni și externi, „asuprirea țăranilor era nemărginită, plângerile ne-ncetate asupra apăsării arbitrarie, asupra îngreuiării cu robote cari nu le puteau împlini, asupra scoaterei arbitrarie din moșii" (Ibid./179). „Din toate acestea – conchide Papiu Ilarian – ușor putea să vadă veri cine că pe calea legislativă nimica nu era de a putea aștepta de a se rezuma în Curte, care avea multe interese de a ușura soartea românilor [...], *cea mai multă speranță în spiritul înăintătoriu al timpului"* (Ibid.,/179). Acestui „spirit înăintătoriu al timpului", aristocrația îi opune, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, câteva acțiuni care fac din Transilvania o adevărată oază de longevitate medievală. La 1810-1811, punându-se problema urbariului, corpurile legiuitoare conchid că acesta va fi legal numai cu condiția ca „printr-însul să nu se veteme nicidecum prerogativele nobilitare". Apoi, i *se impune* viitorului urbariu să recunoască domnului de pământ dreptul de a hotărî, „ce trebuie să lase țăranului pentru susținerea vieței sale, pentru care emolument [salariu –

n.ns.] – *ce are de a rămâne în mâinile țăranului său pân-va plăcea domnului său pământesc* – țăranul e îndatorat a șerbi" (Ibid./178). Așadar, înapoi la Verböczi și la *Apporobatae!* În anii 1818-1819, Curtea organizează, în sfârșit, o conscriere a pământului în Transilvania. Reușita acestei întreprinderi ar fi dus la o clarificare a îndatoririlor iobagilor și la reducerea arbitrariului stăpânilor. Profitând de prerogativele pe care le aveau în principat, de putere executivă și socială, nobilii unguri falsifică grav conscripția, însușindu-și pământurile iobagilor prin alipirea acestora la suprafețele alodiale. Curtea de la Viena sesizează falsul, dar nu se poate întreprinde nimic. Raporturile urbariale rămân pe același fir, al cărui capăt duce la Verböczi! Alte trei sesiuni dietale: 1834, 1837-1838, 1841-1842 nu aduc nimic nou în aceste raporturi. Urabariul mult așteptat nu se întocmește, comisia alcătuită în acest scop motivând că odată cu desființarea robotelor „nu s-ar putea acoperi puterile trebuincioase întru ducerea economiei rurali". „Adecă – subliniază autorul – ce tot atâta însemnează: ridicându-se robotele, oamenii n-ar mai lucra domnilor pe nimic" (Ibid./186). Ca să agraveze și mai mult lucrurile, în problema iobăgească își fac loc considerentele politicii naționale maghiare. Susținute de partida liberală din Transilvania – alcătuită în întregime din aristocrați sadea! – aceste idei condiționau ștergerea iobăgiei de lepădarea naționalității și alipirea românilor la națiunea maghiară. Cum însă rezultatele acestei campanii se dovedesc nule, cei ce își zic liberali părăsesc deocamdată ideea ștergerii iobăgiei, făcând platformă comună cu interesele celor ce susțineau cu cerbicie constituția medievală. Aceștia din urmă își încununează eforturile în Dieta din 1847, când se emite în sfârșit un urbariu, dar nu cel așteptat de țărani, ci unul care, în mod straniu pentru mijlocul veacului al XIX-lea, reușește să conserve *toate* aspectele nefaste acumulate în câteva veacuri de asuprire socială. În primul rând, iobăgia se păstrează în întregu-i înțeles. Reglementările concrete, de aspect, ale acestei iobăgii se bazează masiv pe *Tripartitum* și pe *Approbatae et Compilatae,* ba chiar și pe „obiceiul pământului", „prin cari de nou se lasă poarta largă și pe viitoriu, ca și mai nainte, arbitrariul domnesc" (Ibid./188). Papiu Ilarian face o analiză amănunțită a acestor reglementări – colonicatura și alodiul, beneficiile

urbariale, prestațiile urbariale, dijmele și dările către nobili, contractele urbariale, dreptul de migrare, de jurisdicție ș.a. – într-o suită de constatări (Ibid./188-210) care-l duc la concluzia că acest urbariu, în ființă, nu este alta decât o legalizare, o codificare a arbitrarietăților domnești de mai înainte". (Ibid./188).

La sfârșitul acestei lungi și competente analize sociale, Papiu Ilarian se întreabă: „Cine-l va desdăuna pe român, pe țăran de nedreptățile politice și sociali de atâtea secle? Cine-i va întoarce îndărăt lucrul și proprietatea răpită?" (Ibid./210). Interogația este caracteristică unei familii ideologice distincte, în rândul căreia autorul *Istoriei românilor din Dacia Superioară* a avut un rol însemnat. Apetitul analizei sociale este în mod evident tributar lui Nicolae Bălcescu și *Magazinului istoric pentru Dacia.* Dealtminteri, după părerea unui cercetător, „el este în revoluția din 1848 și în istoriografia românească un Bălcescu produs de istoria poporului român din Ardeal" (R, XLIII/94-95). Mai puțină dreptate are același autor când afirmă că analiza socială se realizează la Papiu Ilarian „cu mijloace specifice ale istoriografiei romantice" (Ibid./95). Nu e bine să se generalizeze prea tare suflul puternic romantic al cărții și asupra capitolelor de analiză socială. Depășindu-l pe Bălcescu, autorul nostru este mult mai profund, dominat de tendința elucidării mecanismelor iobăgiei cu ajutorul aparatului pozitivist. Tonul este sobru, analitic, strâns legat de conținutul documentului. E partea cea mai riguros susținută documentar din întreaga carte. Inducția e urmărită cu acuratețe, nimic nu se afirmă fără sprijin prealabil pe document. Logica analizei e dominantă, stilul secundar. O arhitectură interioară armonioasă sprijină tot timpul excursul logic al autorului. Evident, problematica maselor în general, a obscurei istorii țărănești în special este un comandament romantic și acesta stă la baza întregii întreprinderi. Dar modelul analizei l-a împrumutat, după cum singur recunoaște (S, II/18, n*) de la Karl Rotteck, sursă de meditații mai mult raționalist-liberale. În manifestul din martie 1848 (S, XV) Papiu Ilarian păstra încă, după cum am văzut, întregul flux al motivației romantic-sentimentale, inclusiv apelul bălcescian la mila și înțelegerea stăpânilor. Acum, în *Istorie,* ductul ideologic pe care alunecă întreaga analiză socială este altul, vizibil

mai avansat. Încărcătura explozivă ce se resimte pe întregul parcurs n-are un înțeles istoriografic, ci ideologic. Concluzul social ca dimensiune ideologică e caracteristic viziunii liberale. Istoria socială cunoaște la el două categorii distincte, *asupriți* și *asupritori,* separate ireductibil de istorie. Poziția în care îi vede Papiu Ilarian este antagonistă, destinul lor istoric are ca fond zgomotul continuu, când mai puternic, când mai îndepărtat, al luptei de clasă. În condițiile date – istoria românilor din Transilvania – accentul revoluționar e dublat de lupta națională. Concluziile autorului nostru se opresc în pragul revoluției. Începând din acest moment, ideile sale sociale sunt de urmărit – așa după cum am făcut-o – în programul pașoptist al românilor transilvăneni, care se resimte puternic de aportul lui Papiu Ilarian. Dealtminteri, preambulul istoric întreprins nu este decât reflectarea unei cerințe contemporane, aceea de a demonstra istoric valabilitatea revendicărilor sociale cuprinse în programul național.

Devenirea națională

Aceluiași imperativ i se supune și analiza *vieții politice* a românilor din Transilvania până la 1848. E cel de-al doilea canal de pătrundere istorică, mult deosebit ca modalitate și expresie de primul, Papiu Ilarian își dă aici măsura adevăratei sale formații și vocații istoriografice, aceea de romantic contaminat de ideologia naționalist-liberală. Dealtminteri, în condițiile Transilvaniei, inflexiunile liberale fac corp comun cu marele curent romantic, afectând mai puțin creația literară și mai substanțial ideologia politică și culturală. Nu e lipsit de importanță faptul că istoricul nostru purcede la schițarea acestui repertoriu politic al trecutului având în urmă experiența unei revoluții. Incizia puternică în însuși mecanismul istoriei, revoluția a contituit momentul unei clasificări ideologice, lucru care pentru Papiu Ilarian a însemnat atașarea definitivă la doctrina revoluției naționale. Abordează, așadar, trecutul politic din acest unghi metodologic, proiectul în secolele

anterioare lumina orbitoare a judecății revoluționar-pașoptiste. Sub puterea acestui fascicol copleșitor, trecutul se dezgolește de obscurități și penumbre, artificii și repetițiuni gratuite, dezvăluindu-ne firul logic al unei adevărate continuități revoluționare. Istoria politică a românilor transilvăneni nu este altceva decât istoria luptei acestora pentru păstrarea ființei etnice și naționale. Principiul dicotomic: *români – unguri* acționează și pe fluxul istoric, într-o măsură chiar mai mare decât în compartimentul social. Prin cel de al doilea termen al acestei ecuații antinomice se înțelege încă odată aristocrația maghiară, autorul însuși sesizând într-un alt loc ura de clasă ce exista „între ungurii nobili și românii nenobili".

Tributar lui Șincai și Petru Maior, Papiu Ilarian identifică începutul istoriei românilor cu momentul întemeierii provinciei romane Dacia. Câteva concesii se fac din capul locului teoriei radicale despre originea românilor și rolul provinciei: *Traian i-a extirpat cu totul pe daci, provincia Dacia a ocupat un loc aparte, special, cu totul de daci, provincia Dacia a ocupat un loc aparte, special, în ierarhia teritoriilor romane, stăpânirea romană a însemnat un răstimp de mare glorie și fericire acută pentru români:* „Monumitele mărimei romane, marturii fericitei românilor în Dacia stau până astăzi" (S, II/2). Această lumină de măreție și fericire are rolul unui revelator de contrast în gama romantică majoră, spre evidențierea catastrofei care a constituit-o pentru romanitatea răsăriteană căderea Daciei în stăpânirea barbarilor. E un moment copleșitor, o dureroasă cotitură a destinului, pe care invocația romantică o proporționează la dimensiuni cosmice: „Voi, icoane maiestuoase ale unui timp apunătoriu! Voi, fețe ambițioase ale Romei cei superbe! Voi, stingundelor schintei de vieață ale unei lumi îmbătrânite și mai ales tu, fericirea Daciei Auguste, apune acum în pace! O altă generațiune, alt spectaclu, alt ton de lucrare și pătimire urmează" (Ibid./4). Papiu Ilarian se află acum pe filiera nestingherită a modalității și tonului ce corespundeau unui demers romantic prin excelență, potrivit dealtminteri și vârstei autorului. Cutare descriere a năvălirilor se ridică puternic din anonimatul sutelor de întreprinderi similare printr-o vibrație a stilului ce-i conferă calitățile unei excelente lecturi literare: „Ici din codrii cei întunecați ai Miazănoaptei, colea din

seșertele cele retrase arabice se revarsă fără întrerupere, ca un potop nimicitoriu, irump ca niște valuri teribile de mare, se ridică ca niște nuori grei amenințători seminții peste seminții de popoare necunoscute până atunci, potopind cu fer și cu foc tot ce le stă înainte" (Ibid./4). Exaltarea stilului, pe care o vom urmări și în continuare, nu întunecă însă firul științific al cărții, supus unei ambiții temerare: aceea de a reconstitui, din palide reminescențe împrăștiate prin pâcla veacurilor, imaginea sentimentală a coloniei traiane din interiorul arcului Carpaților. Adevărurile istorice se înlănțuie în egală măsură din rigoarea documentelor și din logica interpretării. Tânărul istoric afirmă și el, în buna tradiție șincaiană, că „geniul romanilor nu suferi ca strănepoții unei gintre atât de mari să pearã" (Ibid./6), dar simte nevoia unei explicații mai palpabile a faptului că românii și-au păstrat cu acuratețe atât de uimitoare „individualitatea și caracterul lor națiunale". Explicația o găsește la Bonfinius, care afirmă că românii „non tantum pro vitae quatum pro linguae incolumitate certasse videantur" (Ibid./7). Papiu Ilarian pune întregul său demers politic sub semnul acestei lupte din sfera inefabilului, unde este căutat și forța aproape neverosimilă a luptătorilor „pro linguae". E o forță ce topește violența barbară dar – durere! – este neputincioasă în fața unui alt pericol: dezbinarea, evoluția politică în formațiuni statale *paralele* (nu convergente, deocamdată; nicidecum divergente), fără a ține cont că „puterea națiunale unită numai poate da pept năvălirilor streine" (Ibid./8). E un exemplu tipic de sancționare a trecutului cu judecata contemporană autorului. Rezultă o dureroasă strângere de inimă, preferată de orice autor romantic unei neutre constatări a realității istorice: „Când vor învăța odată românii că ei numai cu puteri într-unite pot să înfrângă pre inamicii lor?!". Apoi, sublinierea sciziunii românilor reliefează și mai puternic eroismul de epopee al luptelor acestora, aici, la porțile Danubiului și Euxinului, unde șocul barbar a avut o violență fantastică. Dintre toți, cel mai puternic au lovit ungurii, de la a căror năvălire încep cu adevărat „adversitățile" românilor în Dacia Superioară. Acest punct de vedere, generalizat de Papiu Ilarian – după cum am mai subliniat – la toate

planurile, constituie cheia întregii cărți și de abordarea lui sinceră, fără prejudecăți, depinde în întregime înțelegerea sau ignorarea uneia din marile lucrări ale istoriografiei noastre naționale. E momentul de maximă concentrare pe linia argumentației istorico-juridice pe care autorul o aduce la teza stăpânirii de drept a românilor asupra Transilvaniei. Descendența traiană căzuse, prin vechimea aproape atemporală, în rândul argumentelor de drept natural, profetate de Bărnuțiu la 2/14 mai 1848. Savignyan de necesitate, Papiu Ilarian descrie tabloul unei Transilvanii puternic organizate politic în momentul intrării ungurilor, cărora le opun o rezistență dârză izvorâtă *din acest aparat politic național.* Tradiția existenței acestor organizații statale – confirmată dealtfel de istoriografia noastră (R, XLIX) – fusese clasicizată încă de Șincai și Petru Maior, dar istoricul nostru îi sporește semnificația printr-o infuzie de accepțiuni noi. Tabloul înfățișat este acela al unor puternice structuri politice și militare, conduse de „ducii români ai Daciei Superioare", cu nume etimologizate la modul traianofon: Gelu este Iulius, Menumorut e Minor Marius, Glad e Claudius, Ahtum e Optimus. Opoziția acestora împotriva ungurilor e de neînfrânt, iar căderea lor n-a însemnat totodată căderea românilor. În pasaje bine susținute documentar, Papiu Ilarian preia fost supuși cu puterea armelor, ci s-au supus de bunăvoie ungurilor, după războaie cumplite, *cu păstrarea neștirbită a tuturor prerogativelor politice* în cadrul noii vasalități: „Și dacă în urmă fură siliți a se supune, aceasta o făcură după ce acum mai toate popoarele vecine erau supuse, numai după răsboaie cumplite și sângeroase și cu tratate de pace onorifice" (S, II/24). Teza închide ciclul descendenței sale din falanga istoriografică a Școlii Ardelene, care închinate chiar o lucrare aparte acestui aspect: studiul lui Ioan Budai-Deleanu, *Hungari vi armorum Transsylvaniam non occuparunt.* Românii din Transilvania, în specie, „văzând moartea domnului lor [a lui Gelu – n.ns.] și-au ales sieși domn pre Tuhutum, *nu supunându-se, ci de bună voie dând mâna cu ungurii,* făcând uniune politică între sine" (Ibid./12-13).

Așadar, vrea să scoată Papiu Ilarian în evidență, după dreptul istoric românii fac parte dintre staturile politice ale principatului și acest drept nu putea fi anulat de legiurile ulterioare, care nu mai au un caracter genuin. Această argumentare circula între intelectualitatea transilvăneană după 1840. Originile ei le găsim în *Supplex Libellus Valachorum,* unde se subliniază că înaintea lui Unio Trium Nationum drepturile constituționale ale românilor și ungurilor erau egale. În deceniul revoluției, intelectualii patrioți dau valabilitate continuă acestei constituții genuine, în străduința de a aduce noi temeiuri pentru înarticularea constituțională a românilor. În martie 1842 Nicolae Maniu, protopopul Sibiului, îi scrie lui George Bariț: „Românii noștri vorbesc ca să cerem noi a fi a patra nație în Ardeal. Dară mie nu mi se vede cu cele și cu duh a cere așea, ci noi să cerem ce am fost. Înainte de unire națiilor au fost trei nații: Ungurii, românii și sașii. Nicăiri în legi nu stă vina românilor pentru ce ar fi fost ei vrednici a se lăsa în lături" (D, XLIV). Tema a mai fost vehiculată de August Treboniu Laurian, mai ales în studiu său *Temișana,* de Ioan Maiorescu și de Bariț. Alături de argumentația de drept natural, care a făcut epocă prin Bărnuțiu și adepții săi, exista și această nuanțare, în paralel, pe diapazonul istoric, izvorâtă, după cum am spus, din formulările *Supplexului.* La Papiu Ilarian însă abordarea din acest unghi este un certitudine tributară concepției organiciste a lui Savigny, recepționată brusc, într-un interval scurt și tulbure ce s-ar situa între *Adresele din Mureș Oșorhei* și cuvântarea de la Duminica Tomii și între apariția în 1851 a primului volum al *Istoriei românilor din Dacia Superioară.*

În analiza avatarurilor politice ale românilor transilvăneni identificăm în egală măsură ideea clasică a acelei strategii ancestrale, latine, care ar fi dictat atitudinea românilor și intuirea clară a unui nisus formativus ca ferment dinamizator spre un conduct istoric unitar, organic. Savignyan, sau poate de apartenența unui patrimoniu spiritual general european fecundat de ideile profesorului german, istoricismul se supune însă la Papiu Ilarian unui mixaj propriu, original și interesant. Influențat de Rotteck, istoricul nostru operează o mare incizie în decursul analizei

politico-istorice, căreia-i aplică grefa condiționării sociale. Asuprirea maghiară nu e un lucru în sine, gratuit, ci un proces ce-și are izvorul în evoluția socială: „Istoria românilor supt unguri acum la început e tristă cu introducerea iobăgiei și din secol în secol se face tot mai tristă pentru români" (S, II/15). Această legătură ce a face dintru început între starea politică Și socială a românilor nu e numai o cale de deplin științifică, întemeiată, dar în același timp modalitatea ideală de a lega lupta politică și socială a acestora printr-un izvor unitar, într-un flux unitar. La Papiu Ilarian acest nisus savignyan, efortul spre devenire, elementul de legătură și unitate istorică este factorul revoluționar. „Pline sunt paginile istoriei patriei din periodul acesta [evul mediu – n.ns.] de așa numitele tumultus rusticorum" (Ibid./23), dar aceste revolte au un caracter politic-național fundamental, datorită prevalenței masive a iobăgimii române. Cum, cu timpul, românii devin un popor de iobagi, confruntările dintre cele două clase – țăranii și seniorii – capătă implicit valanța unor confruntări naționale. Această accepțiune devine evidentă la Papiu Ilarian în fața marelui episod de la 1437, pe care-l consideră din capul locului o luptă națională, strâns împletită cu cea socială: „În secolul XIV și deosebi de XV asuprirea țăranilor devenise acum nesuferită. Românii fură siliți din nou a apuca armele asupra tiranilor" (Ibid./32). Formularea e limpede, fără echivoc.

Autorul acordă răscoalei de la Bobâlna o importanță cu totul deosebită. Cauzele ei sunt sociale și naționale, grave și de o complexitate deosebită. Cu alunecarea în iobăgie, românii se pomenesc eliminați din rândurile statuturilor politice ale Transilvaniei, ca plebe țărănească. Regele Ludovic I al Ungariei recomandă la 1366 extirparea totală a acestora. Peste capul românilor, apăsați de un destin vitreg, se conturează încet, încet un complot al celorlalte „națiuni" din țară. În momentul izbucnirii revoltei, consideră istoricul nostru, complotul era fapt împlinit, neeprimat doar. Procesul de eliminare constituțională a românilor se accelerează simțitor, paralel cu o înăsprire fără precedent a apăsării feudale, poporul iobăgesc fiind „asuprit peste toată măsura nu numai de tiranii aristocrați, ci și de egoiștii popi catolici" (Ibid./34). Din acest mănunchi tensional,

ridicarea românilor se augmentează la dimensiunile unui război național: „Românii erau în picioare și pretindeau dreptate cu toată energia, cu armele în mână" (Ibid./35). Papiu Ilarian îi vede pe insurgenți într-o semnificație și continuitate istorică strânsă. Motivul răscoalei e frustarea de drepturile politice și sociale. Răscoala – numită de autor *revoluțiune* – „a fost un protest al românilor în contra uniunei celor trei națiuni" (Ibid./38), care avea rădăcini adânci în timp, rămânând doar să se dea pe față la 1437. Această răsturnare a logicii tradiționale, după care Unio Trium Nationum a fost ocazionată de răscoală, dovedește un acut simț al istoriei, al istoricității actelor și evenimentelor ce se petrec la scara popoarelor. Mai departe, românii îi vede organizați într-o „universitate" cu caracter militar și politic, în frunte cu conducători din rândul nobililor români. Programul „revoluțiunii" este temerar în aspectele sociale și politice. Antoniu cel Mare, conducătorul răscoalei, „vrea, cu românii, să-și supună sieși Ardealul și cu deosebire pe nobili" (Ibid./37). Puterea și extensiunea mișcării o interpretează ca un atribut al numărului și puterii românilor".

Prezența și continuitatea românilor transilvăneni în evul mediu o urmărește Papiu Ilarian și într-o altă consecință a ei, care îi provoacă sentimente contradictorii: infuzia acestora în marea arie românească și în rândurile popoarelor vecine. Apărătorul fidel al ideii Dacoromaniei de la 1848-1849 vede în cele două descălecaturi – al lui Radu Negru și al lui Dragoș – semne ale tendinței de unire a românilor. Frăția seculară panromânească – „Moldo-România din seculi până astăzi fu locul de scăpare al celorlalți frați ai lor din Dacia Superioară" (Ibid./31) – îl conduce la ideea că „o istorie generală a toată România ar fi astăzi de cea mai mare trebuință" (Ibid./26). Pe de altă parte, istoria românilor intracarpatici o urmărește adeseori în istoria ungurilor înșiși. Mari personalități ale vieții militare și politice maghiare aparțin gintei române: Ioan de Hunedoara, Pavel Chinezu, Matei Corvinul. Papiu Ilarian, asemeni istoricilor anteriori, nu-și poate ascunde un sentiment de mândrie la ideea că cei mai glorioși bărbați ai Ungariei s-au ridicat din rândul românilor. Matei, de pildă, „după ce s-a făcut june, se fălia că e

născut din gintea română", iar „magnații ungurești nu-l puteau suferi" (Ibid./43). Dar admirația istoricului nu-i scutește pe aceștia de sancțiunea obiectivității. Ioan de Hunedoara „nobilită foarte mulți conaționali ai săi, dar cu aceasta puțin folosi națiunei sale. Un bărbat ca Uniade alte servicie putea face românilor răsculați la 1437!" (Ibid./41). Matei Corvinul, pe lângă meritul de a-i fi ușurat pe români de unele greutăți, „avu ambițiunea de a se scula cu războel asupra lui Ștefan cel Mare din Moldavia" (Ibid./44). Dezamăgit de aceștia, autorul își îndreaptă admirația și speranțele către principii cu adevărat naționali, care acționau în numele românilor. După tragedia de la Mohács, între ale cărei cauze numără și asuprirea inumană a românilor, Papiu Ilarian urmărește încercările lui Petru Rareș de a cuceri Transilvania, dar mai ales marea epopee a lui Mihai Viteazul e circumscris ca o culme a vieții naționale, cu atât mai fericite cu cât acum era vorba de ansamblul românilor. Cu Mihai Viteazul, care „își propusese foarte ca să unească pre toți românii din toată Dacia într-un trup naționale, precum fusese odată", „gloria gintei române ajunse la culmea sa". Istoricul nostru prinde și exprimă întreaga semnificație politică a actului de la 1600-1601: unirea națională. În comparație cu principii transilvani, „acești tirani mici dar crudeli", se înalță măreția homeriană a lui Mihai, „acel geniu militariu și politic care era să mărească gloria și puterea românilor", istoricul nostru dimensionându-l încă o dată după criteriile politice ale prezentului: „Câțiva ani mai mult din viața lui Mihai și nu numai românii, dar tot orientul altă față ar avea astăzi" (Ibid./56).

Până în acest moment, căruia-i corespunde în paralela socială apariția *Approbatelor* și *Compilatelor,* Papiu Ilarian a urmărit atitudinea românilor în termeni mai mult sau mai puțin marțiali. Cu sfârșitul asupririi medievale simple, brutale, și cu imixtiunea aspectului de principiu, abstract în noile legiuiri, tactica rezistenței românești se schimbă și ea. Aceasta capătă un caracter național din ce în ce mai pronunțat, întregul efort fiind orientat spre reconsiderarea calității de națiune regnicolară a românilor, eludată după Papiu Ilarian, dar nu pierdută. Piatra de hotar a noii ere este anul 1700, momentul unirii românilor cu biseric Romei. Istoricul nostru

acordă o importanță de prim rang acestui moment tocmai datorită funcției sale genitive: din actul unirii se nasc acele nuclee instituționale în jurul cărora se vor structura noile forțe naționale. Cu acest prag deloc convențional, factorul de organicitate istorică, acel nisus formativus ce stă la baza demersului lui Papiu Ilarian se convertește calitativ, din rezistență spontană a poporului pe coordonatele unei strategii ancestrale, în acumulare calitativă pe drumul conștientizării naționale. Iată de ce, unirea cu Roma se bucură de o analiză amplă și predilectă. Există însă și cu al doilea motiv al acestei predilecții, unul ce ține de ereditatea spirituală a autorului. Punctul său de vedere asupra unirii descinde din *Istoria bisericească* a lui Petru Maior, de la care, dealtfel, problema nu s-a mai învrednicit de o atenție minuțioasă până la Papiu Ilarian. Ca și Petru Maior, acesta consideră unirea ca un act politic încă din faza lui intențională. Germenele îl găsește în jocul dublu al Curții Imperiale din Viena, noua stăpână a Transilvaniei, care pe de o parte, în *Diploma Loepoldină* din 1699, nu cutează să contrazică baza constituției feudale transilvane, lăsându-i pe români în situația de națiune tolerată, dar pe de altă parte, dorește să și-i adnumere confesional pe aceștia, spre a întări catolicismul asaltat în răsăritul imperiului de confesiunile protestante. Pentru români, unirea nu are de asemenea nici un amestec cu credința, fiind „un act curat politic din partea românilor, un act al prudenței politice și zelului naționale al părinților noștri" (Ibid./77). Autorii unirii scontau, prin alipirea la una dintre religiile recepte, pe o îmbunătățire *politică* a națiunii, în sensul remedierii situației ei constituționale. Mai mult decât punctele dogmatice ale actului de la 1700, pe Papiu Ilarian îl interesează programul maximal vizat de românii uniți: înarticularea lor în rândul națiunilor regnicoloare și repunerea în toate dregătoriile țării. E punctul de la care analiza istoricului nostru capătă valențe polemice, la Petru Maior dealtfel. Au câștigat românii prin unirea cu biserica romană? Răspunsul se resimte de experiența revoluției, care analizase cu toată gravitatea starea religioasă a românilor. În perioada conturării marelui program național – martie-mai 1848 – ideea unirii trecuse printr-o criză gravă, fruntașii naționali năzuind

cu toții refacerea unității religioase. În aprilie 1848 Laurian propuse următorul punct programatic: „Românii să-și aibă religiunea lor română, fără dezbinare în uniți și neuniți (așa numita unire cu ungurii catolici să se desființeze). Toți românii să fie numai de o lege: românească" (R, XXIX/145). Chiar dacă acest lucru nu s-a realizat, scepticismul față de unire a crescut, pașoptiștii desăvârșind demitizarea începută de marii răzvrătiți de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Astfel că Papiu Ilarian poate face acum bilanțul unor pierderi cauzate de unire, cu mult mai substanțiale decât precarele foloase ale acesteia. E punctul de vedere al partidei naționale de la mijlocul secolului al XIX-lea, care punea interesele general-naționale deasupra celor confesionale. Dacă prin unirea cu Roma o parte a românilor „aveau acum mai multă trecere la Curte" sau „se rădicară școale românești mai curând", pe plan constituțional în schimb nu s-a dobândit nimic. Românii tot națiune tolerantă rămân, cu suportarea unor pierderi noi pe plan național, cauzate de unire: o seamă de români se deznaționalizează prin catolicism, românii își pierd dreptul de mitropolie, care existase înainte de 1700, mulțumindu-se cu șubredul episcopat al Făgărașului și, ce e mai mult, printr-un joc al intereselor pan-catolice, uniții din Transilvania ajung sub tutela arhiepiscopului ungur de la Strigoniu. Unirea provoacă în cele din urmă o gravă sciziune religioasă între români, încât „ură înfricoșată, certe sângeroase se născură între frații de un sânge" (S, II/71).

Polemica istoricului nostru nu este o atitudine gratuită, nici o imitare a lui Petru Maior – pe care-l întrece, dealtfel, mult în virulență – ci o necesitate izvorâtă din comandamentele politice naționale de la 1848. Încă Simion Bărnuțiu, în timpul acțiunii de la 1842-1846 (R, II) pusese bazele unei noi interpretări a confesiunii românilor, care e privită ca o instituție necesarmente națională, prin urmare politică. Pe acest fir al ideilor, greco-catolicismul poate fi considerat un câștig în sens național, dar în măsura în care se integrează eforturilor concentrice de structurare a unei platforme de acțiune general românească. Suficiența greco-catolică, bazată pe câteva realizări școlare sau, și mai grav, doar pe simplul orgoliu al

„privilegiului confesional" este spulberată de gândirea pașoptistă. Pentru Papiu Ilarian, noua atitudine e izvorul unuia dintre nucleele de analiză critică ale metodologiei sale. Găsește că din acest punct istoria politică a românilor transilvăneni cu aristocrația maghiară, dar chiar și în esența ei de devenire națională. Înarmat cu ideea istoricismului savignyan, el neagă căii religioase rolul de factor formativ în sensul național, tocmai datorită sciziunii religioase dintre români. Prozelitismul religios – aspru admonestat de ideologia revoluționară! – anulează prin sine însuși acest rol, căci aparține unei fracțiuni minore a românimii, „teologilor, popilor, vlădicilor, cari poate n-au alta de lucru sau trag tocmai folos dintr-însul" (S, II/75). Istoricul nostru propune, în locul dihoniei religioase, „unire frățească și spirit național". Sancțiunea contemporană intervine încă o dată, în acest punct delicat al demersului său: „Noi, ca români, îi ținem de inimici ai românilor pe aceia cari ar vrea sau să-i unească [cu biserica Romei – n.ns.] sau să-i desunească pe români. Pe români nici unirea, nici neunirea, ci numai și singur spiritul național și patriotic îi va scăpa de cursele inimicilor" (Ibid./75). Firul organic al istoriei este cel național – „românii au de a îmbrățoșa cauza cea de trei ori sântă a naționalității" – în fluxul căruia integrează, după cum am văzut, cauza socială a românilor. Adept al instituționalismului istoric, el nu se poate opri la această structură instituțională românească, biserica greco-catolică, al cărei rol a fost atât de masiv exagerat înaintea lui și după aceea. Papiu Ilarian reduce rolul unirii la adevărata lui dimensiune: nominativul ductului istoric este efortul național general, în care foloasele unirii cu Roma se varsă ca niște izvoare binefăcătoare. Mai cu seamă prin marii bărbați pe care i-a dat confesiunea unită, și care ei înșiși au înțeles că imperativul istoric este unul național, nu confesional. Exemplul glorios este Inochentie Micu, al cărui merit istoric e intuirea țelului cardinal pe care trebuie să-l viseze românii: recunoașterea constituțională a națiunii și a religiei lor. Din acest moment, analiza lui Papiu Ilarian urmează strict această filieră, cântărind pe de o parte gesturile propriu-zise politice ale românilor în sensul amintit, pe de altă parte faptele și împlinirile care au întărit națiunea până la a-și cuceri cu puteri proprii – în 1848 – existența și emanciparea națională.

După eșecul de la 1744, efortul românilor crește din nou, în amândouă sensurile, sfârșitului secolului al XVIII-lea marcând două momente de culme: răscoala de la 1784 și actul *Supplexului* de la 1791. În condițiile aspre ale absolutismului postrevoluționar, este de la sine înțeles că autorul nu putea să se ocupe cât de cât amănunțit de răscoală. Era un subiect primejdios, despre care scriitorii anteriori s-au pronunțat *numai* la modul critic. Simplul fapt că Papiu Ilarian *nu condamnă* răscoala și pe conducătorii ei ar fi de ajuns ca să conchidem că s-a făcut un pas revoluționar în reconsiderarea acestui semnificativ eveniment, Dar, mai mult decât atât, istoricul nostru introduce o abilă formulare care *legitimează* răscoala lui Horea, legitimând astfel negarea constituției feudale prin forță: „Tiraniile ce făceau proprietarii cu românii țărani îi siliră pe aceștia la răscoală supt Horea și Cloșca" (Ibid./82). Ideea mai bine exprimată în legătură cu răscoala de la Bobâlna, se traduce prin dreptul poporului la rezistență armată, la insurecție. Este una din tezele ce urmau să fie puternic amplificate de Papiu Ilarian cu privire la momentul revoluției, dar și mai târziu, în scrierile politice. Cât despre *Supplex Libellus Valachorum,* documentul despre care va afirma ulterior că este „evangheliul politic, cartea credinței politice a românilor" (S, XXVII/44), acesta se resimte de o analiză excesiv de tributară unor reminiscențe secundare de la 1848. Firește, se recunoaște oportunitatea documentului, intervenit „la 7 ani după răscoala românilor, întrebuințându-se și de mișcările europene de atunci" (S, II/83). Virtutea de bază a *Supplexului* o constituie faptul de a fi fost elaborat în numele întregii națiuni române. Calea confesională este, dar, părăsită. Se cere acum, în mod energic, „naționalitate, adecă să intre și românii în constituțiune, ca români și ca națiune de sine stătătoarie" (Ibid./84). Din textul petițiunii (R, XXIV), Papiu Ilarian reproduce lungi pasaje în limba română căci, nu trebuie ignorat, *Istoria românilor din Dacia Superioară* cuprinde cea dintâi opinie românească *tipărită* despre actul de la 1791. După un procedeu obișnuit al său, autorul cântărește importanța actului prin gradul de opoziție pe care dușmanii națiunii române l-au ridicat împotriva lui. La 1791, această opoziție s-a manifestat printr-o adevărată exacerbare a înverșunării celor trei națiuni „regnicolare",

care nu-și precupețesc energia în a combate punct cu punct conținutul supliciului românilor (firește, fără ca aceștia să se poată apăra în mod public, așa cum decurgea atacul). Lăsând să vorbească documentele, Papiu Ilarian așează în paralel punctele suplicei și contraargumentele SS et CO-urilor aristocratice:

1. La cererea românilor de a fi puși în drepturi constituționale – conform vechilor legi de dinaintea răscoalei de la 1437 – alături de celelalte națiuni, se răspundea că ei sunt venetici (!!) în țară și că de dragul lor nu se va afecta „constituția" țării;

2. La pretenția de a li se emancipa confesiunea – preoți și popor – în rândul celorlalte religii recepte, li se răspunde că și de acum înainte religia românilor rămâne neoficială, susținerea aparatului cultic rămânând în sarcina poporului etc. Așadar, în 1791 românii n-au dobândit nimic, națiunile regnicolare reușind să-i păstreze pe mai departe în situația de toleraţi. Căutând izvoarele acestui eșec, Papiu Ilarian comite o oarecare deplasare a centrului de greutate către un motiv secundar. „Nenorocirea românilor de la 1791 – spune el – fu că cauza română o purtară numai episcopii de capul lor" (S, II/94). Generația anului 1848 în Transilvania avusese – și urma să mai aibă – mari conflicte politice cu șefii ierarhiei bisericești care, după tradiție, erau și conducătorii politici ai poporului. Pașoptiștii năzuiau preluarea puterii de către partida națională, cu alte cuvinte laicizarea conducerii politice. La 1848 acest lucru devine fapt împlinit, dar îndată după lichidarea mișcării, prelații își reiau atribuțiile cu o ostentație și mai subliniată. Dezamăgirea și iritarea *politicilor* nu cunoaște margini, dar vor mai trece câteva decenii până când cârma politică să poată fi smulsă din mâna prelaților. Tributar în mod acut acestei lupte pentru putere, Papiu Ilarian exclusivizează un aspect secundar, comițând două greșeli dintr-o dată: transferă vina aristocrației maghiare asupra conducătorilor români și diminuează astfel importanța istorică a *Supplexului.* În acest punct al cărții, judecata contemporană a evenimentelor trecute este greșit aplicată: „A fost absurd din partea lor [a episcopilor – n.ns] a pretinde ca să se recunoască de deputați ai națiunii fără a avea credințiunale de la națiune" (Ibid./94), adică n-au acționat în puterea unor

plenipotențe asemănătoare celor eliberate la 1848 delegațiilor de la Viena. Ignorând faptul că circumstanțele erau radical deosebite, autorul exclusivizează acest amănunt formal, riscând o compromitere a conținutului, a valorii deosebite pe care *Supplexul* o are în ochii contemporanilor și posterității. Cu toate că în dosul acestui fel de a aborda lucrurile de ascunde în fond o inerție salutară. „Zeloșii români de la 1791 – zice Papiu Ilarian – dacă n-au putut avea adunări naționale, dacă n-au putut culege subscripțiuni de la comunități, de la națiune, pentru ce nu făcură petițiunea lor în sinod?" (Ibid./95). Întrebarea este semnalul unui lung demers critic pe care-l întreprinde în contra conducerii bisericii greco-catolice. Ideile acestei critici își au originea în frământările ideologice dintre 1842-1846 (R, II) și sunt acceptate ca aspecte de seamă ale programului revoluției. Ele se grupează în jurul faptului că episcopii greco-catolici, începând cu Ioan Bob mai ales, au încălcat clauzele unirii de la 1700, ducând biserica românilor cu bună știință spre catolicism și iezuitism. Papiu Ilarian, urmându-l de aproape pe Petru Maior, găsește că întâiul pericol al acestei alunecări îl constituie răsturnarea vechii constituții bisericești a românilor. Această „constituție" are câteva virtuți deosebit de prețioase pentru stadiul de atunci al luptei naționale. În primul rând, rămânerea ambelor confesiuni românești – uniți și neuniți – pe lângă vechile legiuiri, era garanția păstrării esenței orientale a bisericii românilor, cu acceptarea de către o parte din ei a celor patru puncte cunoscute. De aici deriva implicit păstrarea unității religioase a națiunii. Apoi, lucru nu mai puțin important, pravila veche avea un caracter democratic, definind biserica prin totalitatea credincioșilor, clerici și mireni, și stabilind ca organ suprem de conducere soborul anual, alcătuit din reprezentanții ambelor tagme. Am arătat într-alt loc (R, II) că în deceniul revoluției partida națională pusese mare preț pe restaurarea sinodului oriental, pe care năzuia să-l transforme într-un congres politic sistematic al românilor. Exemple proxime și tentante erau soboarele sârbilor, în care se dezbăteau probleme naționale acute. La românii transilvăneni, în preajma revoluției, sinodul era doar o amintire a trecutului, fiind înlocuit de tirania autocrată,

papistășească, a episcopului. Revoluția, cu toată puterea ei, nu va reuși să restatornicească soborul bisericesc în forma lui democratică, Blajul continuând să alunece în albia străină a năravurilor catolice. Iată de ce, în acest punct al istoriei sale, Papiu Ilarian se pronunță cu asprime la adresa celui dintâi uzurpator al vechii tradiții, episcopul Bob, care „răsturnă din temei constituțiunea bisericei, în locul sistemei cei sinodale, care face firea cea de căpetenie a bisericei răsăritene, introduse sistema cea despotică- ierarhică a catolicilor" (S, II/95). Rețeaua administrativă este și ea organizată după moda iezuită ba, mult mai grav, Bob *admite* supremația primatelui ungur de la Strigoniu, ca arhiepiscop, dovedind astfel că pune mai mult accent pe confesiunea decât pe naționalitate. Arhiereul e criticat apoi pentru neinspirata conducere a eparhiei, pentru administrarea defectuoasă a fondurilor ei materiale, dar mai ales pentru prigonirea învățaților și patrioților, a lui Samuil Micu, Șincai, Petru Maior și a altora. De la Bob, critica se revarsă asupra urmașului său Ioan Lemeni, făcând un fir logic până la revoluția din 1848. Felul cum este purtată are o semnificație aparte, izvorâtă din formația politică a autorului. Papiu Ilarian consideră pragul lui 1800 drept Începutul unei perioade de clarificare politică. Până la această dată aproximativă, privește acumularea de energii naționale cu un ochi cantitativ. După această dată, criteriul devine cel selectiv și calitativ, identificând în acțiunea românilor un curs ratat, demodat, care nu duce nicăieri și altul viabil, corect orientat, cu șanse de izbândă. Cel dintâi este drumul acțiunilor sectare, personale, caracteristice episcopilor, iar celălalt drumul larg al conștientizării politice a românilor, drumul acumulărilor în sens general național și revoluționar. Ineficiența acțiunilor sectare o demonstrează prin eșecul altor câteva „inștanții" supliciste înainte de cei doi episcopi, Vasile Moga și Ioan Lemeni la diferite date: 1834, 1842 ș.a. Adevăratul flux al luptei naționale este cel politic radical, evoluând în afara legiuirilor feudale antiromânești, în bună măsură în obiectiv mai ales formarea unei baze populare conștiente și active, pe care partida națională să-și poată sprijini eforturile. Semnele bune ale acestei acumulări Papiu Ilarian le identifică în

toate acțiunile de ridicare și instruire a poporului. Dar că la el nu putem vorbi de o accepțiune iluministă a acestei întreprinderi, ci de una politico-liberală, o dovedește atitudinea politică, selectivă și interpretativă pe care și-o păstrează tot timpul.

De fapt, intrând în meritul lucrului, constatăm că aceasta era singura atitudine corectă cu putință și Papiu Ilarian o vede strâns determinată de împrejurările politice. Cu secolul al XIX-lea, românii nu mai au de-a face față doar SS et OO-urilor reacționare. Din strădaniile politicii liberale maghiare se naște, în mod paradoxal, un nou și virulent pericol pentru români: propaganda națională ultra-șovină, cu apucături deznaționalizatoare, numită ultramaghiarism. Papiu Ilarian acordă o importanță deosebită fenomenului, o analiză amănunțită, pe aproape 100 de pagini ale ambelor volume, dezvăluie până la cele mai mărunte consecințe mecanismele formării acestui curent nefast, ce urma să-și pună amprenta pe aproape un secol de istorie transilvană. Ceea ce reține ca esențial este faptul că cel mai puternic curent politic maghiar al timpului, cel liberal, condiționează emanciparea de sub tutela Austriei de contopirea tuturor națiunilor și limbilor de sub „Coroana Sfântului Ștefan, într-una singură: cea maghiară. Țelul este urmărit cu fanatism, acestuia îi este subordonată întreaga ideologie liberală, „democratică", maghiară, ceea ce îi sporește gradul de periclitate. Autorul va urmări de acum firul evoluției politice a românilor transilvăneni în opoziția pe care ei au făcut-o acestui curent. Are sentimentul satisfacției personale constatând adevărul celor sesizate înainte, anume că opoziția românească împotriva deznaționalizării nu s-a conturat în sferă clericală cvasioficială, ci la nivelul acelor acumulări ce vizau emanciparea și maturizarea politică a întregii națiuni. De la precursorii Școlii Ardelene s-au moștenit bazele culturale ale conștiinței românești. Inochentie Micu este omul care a legat nemijlocit emanciparea culturală a națiunii de recunoașterea ei politică, „Întemeietorul culturei românilor" se bucură în lucrarea istoricului nostru de un portret exemplar: „Acest episcop tânăr, prin faptele sale cele strălucite pentru fericirea națiunei sale cei scăpătate s-a făcut neuitat la gintea română pentru

totdeauna" (Ibid./213). „Fu cel dintâi român care avu curagiul a face pași pentru retificarea casei cei politice a națiunei române, surupate de unguri, secui și sași" (Ibid./213). Cu ereditatea politică și culturală coboară din atitudinea și faptele lui Inochentiu Micu autorul se pare că a găsit adevăratul element de organicitate al istoriei moderne a românilor transilvăneni. De acum, excursul devine fluid, nescrispat, drumul sigur, iar metoda revine la poziția polemico-critică originară, doar la nivelul dicotomic români-unguri. Istoricitatea acumulărilor naționale își adaugă latura culturală. Cu Petru Pavel Aron, care „foarte mult s-a străduit pentru înaintarea culturei române", se pun bazele învățământului național, prin deschiderea școlilor din Cluj, sub Grigore Maior se conturează marea pleiadă a învățaților ce urmau să fie fala națiunii, Iosofat Devai și Ștefan Pop, Filotei László și Gherman Peterlaki, Samuil Micu, Șincai și Petru Maior, „toți naționaliști mari, căci cu toate că învățau în Roma, dar de acolo nu atât aduceau spirit călugăresc, cât veneau înflăcărați de amoarea națională ce li-o inspirau în Roma monumintele cele eterne ale străbunilor noștri" (Ibid./219). Pe acești „apostoli ai românismului" Papiu Ilarian îi vede în lumina unei permanente opoziții împotriva episcopului Bob, căci „cu începutul episcopiei lui Bob se face noapte în sfera culturei românești. Și blășenii au dormit în 48 de ani cât a ținut episcopia lui Bob" (Ibid./220). Lucrul este numai pe jumătate adevărat, dar în structura unei cărți militante cum este *Istoria românilor din Dacia Superioară* el convinge cu putere. Se poate afirma cu certitudine că, în foarte mare măsură, blamul cu care istoriografia noastră națională l-a acoperit pe Bob se datorește după Petru Maior, lui Papiu Ilarian. Corifeii Școlii Ardelene sunt văzuți în cartea sa de istorie ca niște eroi de legendă, „cei dintâi apostoli ai regenerațiunii românești [...] căror asemeni bărbați n-a avut gintea românească, cari prin istoriele lor cele nemuritoarie, cu prin un fel de toiag al lui Moise au despicat o mare de întunerec" (Ibid./225). În ciuda tinereții, autorul deslușește trăsături comune ce-i unesc pe aceștia într-o familie, iar prin prezența altor învățați cu preocupări similare, în alte zone ale Daciei Superioare – Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici Loga, Paul

Iorgovici – într-o adevărată școală spirituală. Tot Papiu Ilarian sesizează și afirmă printre cei dintâi la noi *continuitatea Școlii Ardelene* (un punct de vedere sănătos, dar cu timpul abandonat, iar astăzi uitat cu totul!), notând că: „după acești bărbați nemuritori continuară *lupta* [s.ns.] pentru luminarea românilor mai mulți bărbați meritați, *pe deosebite căi* [s.ns.]" (Ibid./226). Departe de a admite un hiat după dispariția corifeilor, autorul constată o ramificare a direcției cultural-ideologice deschise de aceștia, semnalând o înflorire a poeziei prin Vasile Aron și Barac, strădanii de a reforma în sens latin ortografia română prin Nicolae Maniu, Simion Crainic și Ioan Alexi, noi eforturi pe tărâmul istoric și filosofic prin Eftimie Murgu și Damaschin Bojinca, începuturi ale publicisticii prin Teodor Racoce și Ștefan Neagoe. Iar accepțiunea de *luptă* pe care o dă acestei efervescente mișcări edifică pe deplin asupra poziției sale politice prin excelență. „Românii, nimiciți politic – spune – mai aflau nutremânt cel puțin în câmpul literaturei" (Ibid./227). Într-un moment al demersului său, el include chiar literatura și pe literați în rândul forțelor ce trebuiau să se opună curentului ultrașovin maghiar. Căci, așa cum e firesc, acest curent a provocat o ripostă puternică din partea românilor, mai cu seamă după votarea manifestului „articol de limbă" din 1842 (R, II).

Ne aflăm acum în deceniul revoluției, o a treia generație intelectuală se află în fruntea vieții spirituale a românilor, iar această generație este formată la școala ideilor înalte ale veacului. În luminarea rolului ei istoric și național, la Papiu Ilarian fuzionează acum argumentarea istorico-juridică cu rea raționalist-liberală. În fața unui seism iminent, ale cărui ecouri le-a simțit adânc pe tot parcursul analizei sale, autorul găsește națiunea română maturizată politic. Expresia acestei maturizări este reacția promptă la pericolul pierderii limbii și naționalității. Opoziția este generală și organizată, venind din mijlocul unor structuri instituționale de tip național. Aceste structuri nu sunt câștiguri spontane, ci dezvoltări de tip organicist ale unor nuclee existente dealungul secolelor. Fenomenul maturizării lor este însă de esență politică imediată. La 1842, Consistoriul greco-catolic devenise un forum de opoziție organizată

împotriva pericolului înstrăinării limbii române. *Protestul* său bine cunoscut din februarie 1842 (R, II) a avut răsunetul și efectul cunoscut tocmai prin faptul că era un gest *politic* de tip *organizat* venit din partea unui forum *național.* Pentru imaginea acestui reflex de apărare, istoricul nostru folosește guașa puternică a comparației romantice: „Când a sosit faima lui Gelu despre venirea lui Tuhutum în Transilvania [...] nu va fi făcut mai mare mișcare în el și în miniștri lui acea faimă, decât făcu numitul proiect de lege în consistoriul și în colegiul profesorilor din Blaș!..." (S, II/134). Dar esența actului este captată în termenii științifici cei mai proprii, prin evidențierea profilului raționalist al argumentelor. Dreptul natural, ca regantă filosofică a panoramei spirituale ce domina Europa deceniului al cincilea, își arogă acum rolul de catalizator al tuturor consecințelor urmărite de Papiu Ilarian pe parcursul analizei istorice. La pașoptiștii transilvăneni în general, la el mai cu seamă, dreptul natural și dreptul istoric nu au sensuri antinomice. E un fericit fenomen de simbioză, posibil în primul rând grație temeiurilor teoretice pe care-și bazează aceștia exprimarea programului ideologic. Rațiunea suficientă a acestei ideologii nu este exclusivismul, ci sinteza. Apoi, firul logic conduce la concluzia că această sinteză a fost posibilă prin faptul că istoria dădea dreptate platformei românești pe ambele planuri: al istoriei și al dreptului natural. Invocate oricare dintre aceste viziuni, oracolul era favorabil efortului național pe care-l pregăteau românii, consființindu-l, legitimându-l. Autorul nostru, după ce pe întregul parcurs a urmărit o filieră istorico-juridică, își găsește confluența în marele curent al filosofiei dreptului, argumentul teoretic ultim înaintea pronunțării finale, politico-revoluționare. *Protestul* din februarie 1842 are un astfel de temei: „Că dreptul națiunei romane de a se servi cu limba sa în beserica și școalele sale e un drept care nu i-l poate lua nimene, fără de a-i vătăma personalitatea națională și fără de a-i nimici una din libertățile omenești cele mai de frunte, adecă libertatea de a se cultiva pe sine" (Ibid./135). Din interiorul altei acumulări instituționale românești răzbate același ecou de bronz al dreptului natural. Înfruntând intenția privării națiunii române de limba sa străveche,

Gazeta de Transilvania apelează la „cuvintele marelui Herder, care zice că cel ce amă [iubește – s.ns.] mai mult limba străină decât sunetele cele dulci ale limbei matre-sa, unul ca acela nu e demn de nume de om" (Ibid./132). *Gazeta* – spune autorul – afirmă că „toate individuale și națiunele sunt egali", dar în același timp, combătându-i pe autorii nefastei legiuiri de limbă", „*îi aduce iarăși la istorie* [s.ns.] și petrecându-i de la Romul la Mihai Viteazul, le arată că numai cu Attila, cu Zolta și cu Arpad n-or putea stinge spiritul unei națiuni născute din semi zei" (Ibid./132). Același fenomen al întemeierii structurilor naționale de tip istorico-organicist pe doctrina militantă a dreptului firii acționează și în cazul școlilor naționale, „tocmai pentru că erau școale naționale" (Ibid./138). Acțiunea lui Simion Bărnuțiu, Cipariu, Demetriu Boer, Iosif Pop și alții de a naționaliza programa școlilor înalte din Blaj (R,II) se întemeiază în întregime pe dreptul natural. Începutul îl formează chiar predarea dreptului natural în limba română, de către Bărnuțiu, care „la 1839 traduse toată filosofia lui Krug și o propunea în limba română, pre acel timp tocmai, când se pregătea stingerea limbei și naționalității române în dietele ungurești, învățându-i pe tineri *drepturile cele înnăscute personali de libertate și egalitate* [s.ns.]" (Ibid./229). Astfel, cultura capătă sensuri pregnant ideologice, în virtutea crezului rostit de Papiu Ilarian sub forma unei concluzii quasi-finale: „Cultura va scăpa pe români, și aceasta numai *națională* poate fi" (Ibid./245). Privește acumulările în acest sens cu interes și gelozie. *Magazinul istoric pentru Dacia* – fapt notoriu: autorul îl înseriază și în rândul realizărilor transilvănene! – „este un tesaur perpetuu, nu de azi pe mâine", care „n-ar trebui să lipsească nici unui român, întru nici o parte sau ram al vieții publice" (Ibid./237). *Testamenul* lui A.T. Laurian îl vede ca o carte de căpătâi a filologiei noastre: „Care n-a studiat această carte să nu zică că știe limba romană" (Ibid./ 238). Această sublimare a efortului național în atitudine spirituală nu este întâmplătoare la autorul nostru. Analizând destinul politic al românilor transilvăneni dealungul secolelor, descoperă, după cum am văzut, continuitatea neîntreruptă a opresiunii *naționale,* cu ultima și cea mai

primejdioasă expresie, oprimarea spirituală. În calea acestei oprimări, românii pun un cuplu de forțe bine îngemănate istoric: acel instinct latin ancestral sesizat de Bonfinius – „Non tantum pro vitae, quantum pro linvae incolumitate certasse videatur" – și, clădit pe temelia moștenirii romane, procesul de continuitate, conturare, dezvoltare și afirmare ca popor și națiune română. Întregul proces a fost o nesfârșită năzuință spre împlinire spirituală, traversând adversități de nedescris. Dar – conchide Papiu Ilarian – „s-au deschis acum alte timpuri, timpuri libere și mai luminate, care strigă românilor să lucre și să se lumineze, ca să merite soarta ce o păstrează providența pentru gintea română" (Ibid./244)/ Și iată cum, în pragul revoluției, autorul varsă timpul spiritual al românimii transilvănene în timpul universal, proiectând în legitimitatea general europeană gestul lor de la 1848.

Revoluția

Această operație – premieră absolută în istoriografia românească – decurge pe mai bine de o sută de pagini ale celui de-al doilea volum. Concluziile demersului istoric al autorului se întâlnesc, după cum am văzut, într-un punct de focar din care rezultă consecința revoluției. Și totuși, *Istoria românilor din Dacia Superioară* nu se oprește aici. Odată adunate fasciculele puternicei lumini istorice, ele sunt folosite pentru scrutarea prezentului. Acest îndelung divertisment analitic nu este un act gratuit, ci dimpotrivă. În intenția autorului, el se vrea – și reușește să fie! – un corolar static, contemporan al motivației dinamice, istorice. Metodologic, o hartă politică a Europei, în care să fixeze locul exact al românilor transilvăneni și al problemei lor naționale. Dar, într-o lucrare ca aceea a lui Papiu Ilarian, dominată de vigoarea îndrăznelii și de neastâmpărul stilului, era fatal ca elementul descriptiv, static, să fie compromis din capul locului. Harta politică pe care ne-o propune tânărul istoric pentru începutul anului 1848 e un continent mistuit de patima unei așteptări înfrigurate. În locul unei hărți, rezultă un

portulaneum cu semnificație inversă. Peste liniștea malefică a Europei, istoricul nostru navighează către dorite limanuri de furtună, însemnându-le cu majuscula interesului politic. În urma înfriguratului condei de cartograf simbolic rămân repere ce-i captează interesul prin conținutul lor fără putință de tăgadă: iminența revoluției. Dar aceste repere sunt valabile pentru el doar în măsura în care pot să orienteze *corect* în spațiul contemporan corabia românilor transilvăneni. De aceea, din mulțimea ipostazelor în care se contura această iminență, Papiu Ilarian o alege pe aceea ce înrâurirea în cea mai mare măsură destinul națiunii sale: raporturile politice dintre națiuni în preziua revoluției. Odată circumscrisă aria de interes, harta se restrânge și ea. Am văzut că în analiza cronologică a avatarurilor națiunii sale, autorul găsește iminența revoluției. Acum, la ora excursului contemporan, acestea pălesc puternic în fața determinărilor naționale. Vizând *numai Europa răsăriteană,* constată primatul copleșitor al problematicii naționale. Protagoniștii sunt popoarele ce ocupau spațiul luat în atenție: slavii, ungurii și românii. Preluând de la istoricul francez Hippolyte Desprez teoria exclusivismului național, el citează după acesta: „Întrebările cari frământă spiritul acestor popoare ale Europei răsăritene nu sunt nicidecum întrebațiuni de sisteme; nu atât se lucră la aceste popoare pentru cutare sau cutare organizațiune socială, cât pentru *naționalitate,* adecă pentru independința și onoarea națională" (S, I/IV; R, LI/II: 4:„La question qui tourmentent le plus vivement l'esprit des peuples de l'Europe orientale ne sont pas précisément des questions de systemes; il s'agit beaucoup moins pour eux de telle au telle organisation sociale que de la nationalité, c'est-à-dire de l'indépendence et de l'honneur national"). Motivarea acestui primat național este temeinică. La cele trei popoare, el izvorăște din *comunitatea de limbă și naționalitate* la fiecare în parte, din *existența unui pericol pe care îl simte fiecare popor în parte,* în fine, din *existența unui ideal* – cu un aspect minimal și altul maximal – nutrit de fiecare popor în parte. Revirimentul pe care spiritul veacului îl imprimă acestei treimi declanșează o reacție în lanț fără egal în istorie. E marele spectacol al devenirii herdeliene, romantice,

surprins de Papiu Ilarian în termeni memorabili: „Literații începură a aduce de la moarte la vieață limbile națiunali, istoricii a descrie gloria împreună cu durerile timpurilor trecute, poeții a cânta gloria trecutului, durerile prezentului și mărimea viitorului" (S, I/VI). Deasupra întregului cortegiu tronează ideea majoră a unității naționale: „Fiecare în unitatea națională își vedea scăpare existenței, fericirea viitoriului" (Ibid./VII). Condus de inspiratorul său, Desprez, istoricul nostru descrie aici, de fapt, mecanismul mondial al formării statelor naționale sau, cel puțin, al declanșării tendințelor majore în această direcție. În momentul izbucnirii revoluției din Franța, în februarie 1848, „principiul național era idealul tuturor popoarelor răsăritene" (Ibid./ XVIII). Dar iată că, pentru românii Daciei Superioare, din această magnifică trezire a popoarelor la viața națională, a izvorât cel mai mare pericol istoric pe care l-am întâmpinat în întreaga lor istorie modernă. Fenomenul repune și acest plan, al analizei circumpolitice momentane, sub semnul aceleiași dicotomii care a funcționat cu atâta rigoare în demersul istoric. *Românii* și *ungurii!* După ce a parcurs aproape o mie de ani de istorie pe traseul cuplu antinomic, Papiu Ilarian cutreieră spațiul spiritual al Europei vremii sale, identificând țeluri și aspirații comune cu ale națiunii sale și totodată, convingându-se de justețea acestor țeluri și aspirații. Pentru ca, în final să constate din nou prezența relației antinomice români-maghiari mai puternică decât oricând.

Analizând începuturile mișcării naționale românești în sensul modern al cuvântului, mai ales după 1791, autorul nostru semnalase primejdia propagandei șovine a aristocrației maghiare transilvănene. Lucrurile se petreceau la nivelul ideologiei naționale, cu vagi efecte pe planul politic. Acum, el reia etimonul ultramaghiarismului, dar dimensiunile de abordare sunt cu totul altele, ca și stadiul politic al fenomenului. Ultramaghiarismul, acum, îl vede în ansamblul structurii statale simbolice numită Coroana Sfântului Ștefan, iar faza în care-l surprinde este aceea de doctrină politică activă. Baza fenomenului este aceeași: tendința creării unei mari națiuni ungare pe seama deznaționalizării celorlalte națiuni, a românilor, rutenilor, sârbilor, croaților. Manifestările concrete ale

acestei doctrine politice Papiu Ilarian le rezervă un spațiu poate exagerat de mare pentru cititorul de astăzi (S, I/XVIII-XCIX), dar necesar pentru cel de la 1852. Motivul proxim al analizei este observarea unui lanț vicios, cu totul nedorit, în evoluția ultramaghiarismului, în primul rând, printr-un accident legat de condițiile specifice din Ungaria și Transilvania, ideile liberale maghiare devin un apanaj al ideologiei aristocratice. Odată înstăpânită asupra conceptelor, aristocrația devine și stăpână factorilor care manevrau aceste concepte: reprezentanții partidei „revoluționare" maghiare. Așa se face că – lucru unic în Europa! – revoluția ungară de la 1848 a fost condusă, stăpânită de aristocrație. În țările europene, 1848 a însemnat cea mai puternică lovitură dată aristocrației feudale. În Ungaria, ideologia „revoluționară" pune în fruntea concluziilor sale glorificarea aristocrației, prin cuvintele celui mai autorizat ungur, Kossuth: „Eu așa consider nobilimea, ca a cărei istorie milenară sancționă fundamentul existenței naționale. E un merit al nobilimii că țara ungurească a fost și va fi!" (Ibid./LXVIII). Kossuth cheamă aristocrația în fruntea revoluției, lucru care se va și întâmpla și din care au isvorât apoi consecințele nefaste în-deobște cunoscute. Ideile nu sunt entități în sine, deasupra voinței sociale și se supun unor cerințe sociale concrete. Controalele de aristocrație, ideile liberale, mai apoi „revoluționare" maghiare suferă o gravă deviere de la accepțiunea generală europeană. Prin intarsia elementelor de *drept istoric feudal,* operată de aristocrație, aceste idei își pierd în primul rând valabilitatea principială, restrângându-se la o arie locală. Apoi, particularizarea lor continuă, în același colorit aristocratic: întregul eșafod ideologic e pus în slujba unei absurbe aspirații *din evul mediu timpuriu* (!!), reconstituirea „Imperiului"-fantomă al Sfântului Ștefan. Opinia publică maghiară din Ungaria și Transilvania, receptivă la tot ce era nou în mișcarea de idei, se lasă fermecată de această cale greșită, iluzoriu-euforistică. Era un mare câștig pentru aristocrație. Momentul următor, cel mai bizar, izvorăște dintr-o neobișnuită propagandă de intimidare a propriului popor, dusă de magnații „liberali". Se însămânțează ideea că ungurii sunt prea puțini pentru a face față acestei ambiții „imperiale". Era

perfect adevărat, dar în paralel se insinuează că ei sunt prea puțini în general, că sunt înconjurați de popoare dușmane, care le vor pieirea: germanii, slavii, românii ș.a. O înfrigurată panică națională se creează din senin, reazeme și remedii sunt căutate în toate părțile. Aristocrația ungurească, cea mai bine conservată din întreaga Europă, își oferă ea însăși serviciile de protectoare a națiunii pornite pe calea afirmării sale. Partida liberală acceptă bucuroasă sprijinul. În 1844, Széchenyi, atunci încă liderul acestei partide, afirmă clar: „Acum soarta ungurimii e legată de soarta nobilimii și a magnaților" (Ibid./LXIX). Acest început odată realizat, întreaga ideologie național-„liberală" e programată pe interesele aristocrației.

Aspectele sociale ale ideologiei sunt eludate până la simbolic, printr-o manevră de exacerbare a sentimentelor naționale. „Eu urăsc din suflet – spune același ideolog ungur – toată desvoltarea ce nu e ungurească, în această patrie" (Ibid./LXX). „Această patrie", în accepțiunea partidei naționale, era un conglomerat de teritorii și popoare care trebuiau obligate pe un singur flux: cel unguresc. Se motivează cu necesitatea sporirii națiunii maghiare și cu pericolul ce l-ar constitui pentru unguri celelalte popoare din raza „Coroanei maghiare": „A haza, a nemzet veszélyben forog!" (Patria și nația sunt în pericol!). Încet, dar tenace, toată mișcarea de idei e condusă către scopul extremist: deznaționalizarea forțată a românilor și slavilor. Se condiționează acceptarea acestora în cadrul constituției maghiare de deznaționalizarea lor. Respectiv, acordarea unor abstracte drepturi civile în schimbul unei concrete lepădări a naționalității. De fapt, în dosul acestei manevre se ascunde intenția aristocrației de a-și păstra prerogativele feudale neatinse, prin conservarea constituției care le asigura perenitatea. Această constituție care le asigura perenitatea. Această constituție admițând, din principiu doar *nobili* în cadrele ei, și anume nobilimea maghiară, păstrarea ei neștirbită reprezenta pentru aristocrația regentă o problemă vitală.

Acesta e tabloul politic pe care-l sesizează Papiu Ilarian în pragul revoluției, în răsăritul Imperiului austriac: o nobilime în plin efort pentru „susținerea și asigurarea supremației ungurești, prin unguri-

rea tuturor popoarelor" (Ibid./LXXXVII). În acest tablou – concluzionează autorul – „nu vom da de idei consunătoare cu dreptatea și cu spiritul timpului" (Ibid./LXXXVII). Iată de ce, în final, el neagă pe bună dreptate caracterul democratic al propagandei liberale maghiare din preziua revoluției: „La unguri n-a fost nicidecum o partidă, ci nici măcar un singur individ de idei adevărat liberale". Și iată de ce, cuplul antinomic *români – unguri* înseamnă și de această dată, în mod chiar mai acut, ura „între ungurii nobili și românii nenobili" (S, XVI). Cu atât mai mult cu cât constantă, în ceea ce-i privește pe români, o perfectă concordanță între principiile general-revoluționare și aspirațiile naționale românești. „Doară la nici un popor nu e atât de viu, atât de expresiv simțământul național ca la poporul român" (S, I/XCIX), afirmă el în ajunul mișcărilor revoluționare. Acest simțământ, cum era firesc, se identifică într-o dârză opoziție pe care o face tendințelor de deznaționalizare ale aristocrației. Fundamentele acestei opoziții izvorăsc din ideologia democratică europeană. Poporul este nominativul întregii strategii ideologice, poporul căruia Papiu Ilarian îi aduce elogiul unei calde aprecieri istorice: „Cine nu se va umple de mirare, cine nu-și va pleca capul cu respect înaintea acestui popor demn care, încungiurat și subjugat de barbari, asuprit de toată lumea [...] el singur, poporul român, protestă de la început împotriva tuturor acestor alunecări de la matrea comună, strigând cu superbie: «Noi suntem români!»" (Ibid./C). Poporul a fost sorgintea tuturor determinărilor istorice, de ordin social ca răscoala lui Horea sau cultural-ideologic de felul Școlii Ardelene, care au făcut posibilă crearea platformei puternice de rezistență și afirmare revoluționară pe care Papiu Ilarian o constată la ora marii mișcări a popoarelor. Este adevărat, bilanțul include și pierderi serioase, mai cu seamă prin deznaționalizarea păturii nobile a românilor. Dar acestea sunt compensate de vigoarea sufletească a poporului, de instinctul său național și de conștiința unității românești. Acoperindu-se prin cuvintele lui Desprez, autorul vorbește la un moment dat nu de românii transilvăneni, ci de „opt milioane de români ai Daciei lui Traian" (Ibid./CIII). Papiu Ilarian vede în români o *națiune genetică,* de

substanță populară și istorică, pe care n-o altera „adversitățile" timpului. Tăria poporului, a națiunii, rezidă apoi în dreptatea aspirațiilor sale, sociale și naționale, pe care autorul le analizează istoric – după cum am văzut – și le subliniază conclusiv acum, în ultimele alineate dinaintea descrierii revoluției. Apoi, mai constantă a maturizare ideologică, mai cu seamă în sens național, grație câtorva acțiuni precedente, cărora le conferă un înțeles prerevoluționar. Acțiunea blăjeană de la 1842-1846 (R, II) și presa națională au avut rolul de frunte: „*Gazeta* și acel proces au dat expresiune instinctele naționale, *Gazeta* și acel proces au format pe acei români nemuritori, cari au dat direcțiune pozitivă românismului. *Gazeta* a format oastea, procesul de la Blaș conducătorii oastei românismului" (S, I/CXXXVII).

Evenimentele propriu-zise revoluționare, „cari au scuturat Europa din temeliile sale" (Ibid./3) trebuiau să ocupe un spațiu mare în proiectata istorie a lui Papiu Ilarian: cinci-șase volume. Din acest ambițios proiect s-au împlinit abia vreo 300 de pagini, cuprinzând „evenimentele românilor la anul 1848, până la Adunarea din 15/3 mai inclusive", după cum arată chiar subtitlul volumului al doilea. Nu este o narațiune a evenimentelor, așa cum se putea aștepta de la prima carte despre revoluție. Profesiunea sa istorică: a descrie filosofic faptele, cauzele și urmările faptelor, ca mijloc de înțelegere a prezentului și de prospectare a viitorului, funcționează aici mai puternică decât în paginile anterioare. Am urmărit în partea a doua a studiului rolul jucat de Papiu Ilarian în desfășurarea revoluției de la 1848-1849 în Transilvania. S-au desprins cu ușurință două aspecte de vârf ale contribuției acestui foarte tânăr factor de răspundere revoluționară: aportul său la conturarea programului național, mai cu seamă în aspectele sale sociale, și radicalizarea maselor în vederea insurecției revoluționare. Tribunul de la Duminica Tomii e nu ideolog prin excelență. În practica revoluționară chiar, și-a orientat toate acțiunile în funcție de logica teoretică a înlănțuirii ideilor și evenimentelor. Acum, la rememorarea acestor evenimente trăite în urmă cu doi-trei ani, logica se strânge și mai mult, până la geometrizare pe formula semnificațiilor. Nu

trebuie să mire pe nimeni, dar și această parte, și *mai ales* aceasta, e paginată pe aceeași schemă dicotomică: *românii* și *ungurii.* În acest sistem, Papiu Ilarian reușește o adevărată performanță politico-istorică, până acum puțin băgată în seamă din cauza aspectului spinos al demersului. Se pare la prima vedere că autorul polemizează cu revoluția maghiară, că o combate, îi diminuează semnificațiile etc., etc. În această eroare au căzut, la scurtă vreme după apariția cărții, chiar contemporanii istoricului. În 1855, Alecu Russo, pripit și nepriceput într-ale politicii, vorbea (R, LII/49) despre „spiritul dușmănos al *Istoriei românilor...*", avertizând că „de multe ce ne vom lăuda, *de mult ce vom huli celelalte neamuri* [s.ns.], românii vor socoti că sunt buni și mari prin născare". Trei decenii mai târziu, Titu Maiorescu, în plină campanie ce calomniere cu orice preț a tot ceea ce a dat mai valoros Transilvania culturii românești – Samson Bodnărescu și Matilda Colger Poni mai mari decât Andrei Mureșanu; Grigore Tocilescu mai mare decât Șincai și Petru Maior, care sunt în ochii lui niște cronicari mărunți! – socotește aceeași carte „*o scriere tendențioasă* [s.ns.], poate patriotică, poate și politică, dar istorică nu" (R, LIII/27). Cercetării mai noi n-au pulberat această învinuire, unii din lipsa spațiului afectat problemei (R, LIV/173-178), alții dintr-o supralicitare a aspectelor sociale, în dauna celor politice (R, XLIII/93-114), în fine, alții din cauza felului superficial, pur verbal, de a-i analiza lui Papiu Ilarian meritul de istoriograf (R, IV).

E cazul ca această penumbră de rău augur să dispară. Papiu Ilarian n-a scris o istorie tendențioasă, cu atât mai puțin a hulit alte neamuri. Singura lui tendință eset *adevărul* despre națiunea sa, iar iubirea fierbinte față de aceasta nu înseamnă deloc dispreț față de alte națiuni. Papiu Ilarian e un romantic prin excelență, stăpânit de un stil ce evidențiază în toată clipa temperamentul scriitorului. Dar cine are în mână *Istoria* sa, e bine să pășească spre conținut, dincolo de luminile derutante ale limbajului, și va descoperi precizie, consecvență și sistem. Nu este tendențios, dar este militant, există și istoriografie „nemilitantă"? Cine o scrie, și pentru cine? Papiu Ilarian a scris despre o națiune în plin efort de afirmare, pe seama

unei națiuni căreia viitorul urma să-i rezerve încă un foarte lung răstimpuri de eforturi. 1848 a fost, pentru cei din Transilvania, un efort fantastic, prin lungul travaliu militar și prin jertfele omenești și materiale de proporțiile unui adevărat război. Dar Papiu Ilarian e un ideolog prin excelență. Înainte de toate, el vede în lucrurile și întâmplările românilor de la anul 1848 un mare efort de devenire politică și clarificare ideologică. Scopul și rezultatul acestui efort este programul revoluționar al națiunii române din Transilvania, obiectul, de fapt, al investigației întreprinse de autor. Ceea ce a apucat să scrie din istoria revoluției nu este altceva decât istoria fundamentării teoretice a acestei revoluții, povestea spectaculoasă a înfiripării acelei construcții politice care a făcut din românii transilvăneni, la 1848-1849, o forță morală de neclintit: programul național românesc. Că demersul său este corect și reușit întru totul o dovedește filiația puternică în posteritate. În esență, întreaga istoriografie ulterioară îi este tributară, în mod manifest sau tacit, acumulările factologice nu-i contrazic concluziile de bază, pe care le identificăm în orice lucrare, cât de neînsemnată, despre anul 1848 în țările române. Lucru firesc, deoarece Papiu Ilarian reflectă *fidel* realitatea, iar această realitate, în ceea ce privește perioada martie-iunie 1848, se reduce la următoarele: în Transilvania, aspectul cardinal al dezvoltării evenimentelor a fost contradicția ireductibilă dintre două ideologii cu caracter revoluționar, dintre două programe revoluționare naționale, programul românesc și programul unguresc. *Toate* evenimentele ulterioare îi vor da dreptate. Izvorâtă din această contradicție, revoluția românilor din Transilvania a fost – ascunderea sau ocolirea realității istorice nu folosește nimănui! – *o revoluție socială și națională a românilor împotriva ungurilor,* și orice tentativă de a-i schimba caracterul a fost, după câte se știe, sortită eșecului.

Din acest fapt s-a născut o altă consecință: *o revoluție împotriva altei revoluții?* Aparent, aceasta este realitatea. Istoricului nostru știe să clarifice, însă, terminologic și ideologic, această aparentă anomalie istorică, stabilind criterii de apreciere și diferențiere întru totul valabile și astăzi. În primul rând, după cum am văzut,

determinări de ordin istoric au făcut ca, în pragul revoluției, națiunea română să se afle în primejdia unui violent atac național din partea aristocrației maghiare, primejdie ce putea merge până la pierderea limbii și naționalității. Ce se întâmplă în momentul declanșării revoluției? Toată lumea se aștepta – spune Papiu Ilarian – „că ungurii în urma revoluțiunii din februariu, dacă nu din sentimentul de drept, dacă nu în urma principiilor de egalitate ce le proclama revoluțiunea, cel puțin din insuflarea unei politici sănătoase [...] se vor lăpădare de planurile subjugătoare" (S, I/5). Dar, din nefericire, lucrurile se petrec altminteri. Din structurile politicii liberal-naționale ungurești, stăpânite de conceptul imuabilității aristocrației, se clădește în martie 1848 un program național caracteristic, reflectând realitatea coaliției ideologice burghezo-aristocratice existente în Ungaria, dominată de ascendentul politic, social și economic al aristocrației. Istoric de factură cu adevărat revoluționară, Papiu Ilarian ia ca moment de culme al acestui program *cele 12 puncte emanate spontan la Pesta* în 15 martie 1848, urmate de hotărârile ulterioare ale Dietei ungare. Aceste hotărâri, ca și celelalte acte și documente emanate din direcția revoluției maghiare le socotește drept mărturii completive, fără valabilitate fundamentală. Cu toate că, în analiza programului maghiar, ține cont și de conținutul lor, tocmai în vederea unei circumscrieri cât mai complete, mai adevărate, a acestuia. Intrând cu îndrăzneală în analiza temeiurilor programatice ungurești, Papiu Ilarian descoperă din capul locului un viciu de bază: caracterul lor enunțiativ, metoda deductivă de alcătuire a programului, care păcătuiește prin hotărâri arbitrare, neîntemeiate pe concluziile cele le punea la îndemână realitatea. Cea mai gravă enunție se referă la unitatea și exclusivitatea națiunii ungare pe teritoriul „Coroanei Sfântului Ștefan": „Constituțiunea [„revoluționară" – n.ns.] dară, recunoaște numai una naționalitate, cea ungurească; toate celelalte naționalități sunt șterse și după nume" (Ibid./15). E inutil de amintit că în Ungaria trăiau, alături de unguri, câteva milioane de români, croați, ruteni, slovaci, sârbi, șvabi ș.a. Proclamarea unei singure națiuni, cu desăvârșita ignorare a celorlalte, e „curat feudalism" după socotința autorului, sub

următorul raționament: „Din ce oră pământul și țara e a ungurilor, celelalte națiuni, slava și româna, pe lângă toată ștergerea raporturilor iobăgești, n-au nici țară nici pământ" (Ibid./16). Unde mai punem faptul că punctele de la 15 martie, în forma lor genuină, *nu* prevedeau ștergerea *expresă* a iobăgiei! Caracterul feudal se menține și prin perpetuarea priorității politice a aristocrației. „Impetul [avântul – n.ns.] liberal – spune Papiu Ilarian – nu atât era scop în sine, cât era mai mult mijloc spre a ajunge scopuri naționale", care, odată atinse, Kossuth își poate permite la 18 martie să evidențieze încă o dată aristocrația, „cărei *singure* are de a-și mulțămire Ungaria esistența și susținerea sa" (Ibid./16). Același politician respinge ideea unei reprezentațiuni dietale bazate pe popor, pe motivul că gestul „ar afecta" nobilimea. Menajamentele avansează apoi și mai mult, netezind toate aspectele revoluționare ale celor 12 puncte. Punctului 4, despre egalitatea civilă, Dieta îi contrapune un vot censitiv riguros, după care „capacitățile nu se respectează după cuveninţă, atât cât se respectează averea" (Ibid./18). Firește, românii, cei fără avere, se exclud de la sine. Nobilii „se lasă în uzul dreptului de mai nainte de alegere", cu alte cuvinte li se subtilizează un privilegiu printr-o... hotărâre revoluționară. Libertatea tiparului este, de asemenea, iluzorie în ceea ce-i privea pe români. Cauțiunea ridicată până la 20.000 de florini, o sumă cu totul fabuloasă, însemna „oprirea tiparului pentru slavii și românii cei săraci și monopolizarea lui prin aristocrații unguresti" (Ibid./21). Libertatea cuvântului e anihilată printr-o dispoziție dietală care prevede suprimarea cu puterea armelor a oricărei încercări de afirmare a naționalității „ungurilor de altă limbă".

Din toate aceste *atenuări* rezultă o direcție bine condusă de aristocrație: eludarea totală a caracterului general democratic al programului maghiar și reducerea lui la o singură constantă care, în condițiile de turmentare a spiritelor din acea vreme, dădea roade nesperate. Era constanta exacerbării spiritului național hrănit cu iluzia supremației unguresti. În dosul acestui val fatal, ce mătură apoi el însuși toate celelalte considerente, aristocrația maghiară își pregătește un nou viitor. S-a folosit de puterea poporului spre a

smulge Împăratului de la Viena recunoașterea punctelor programatice maghiare. A reușit. În 31 martie, Ferdinand *semnează* în bloc *toate* cererile ungurești, dar, după cum am văzut, nu mai e vorba de revendicări revoluționare, ci naționale. Oricum însă, până la această dată, după legile istoriei, demersul se poate numi revoluție, o revoluție națională. De la 31 martie 1848, tot ceea ce a întreprins guvernul maghiar, alcătuit cu încuviințarea monarhului, s-a făcut *cu asentimentul și sub semnătură împărătească,* ceea ce *nu* mai poate fi numit revoluție, ci o formă de dualism austro-ungar, prima variantă din istorie, care a durat până în octombrie 1848. Aristocrația maghiară și-a jucat, cu deplină reușită deocamdată, una din marile mize ale istoriei sale. Era din nou stăpână, chiar mai puternică decât înainte, printr-o hotărâre de pomină ce pune vârf întregului edificiu politic de la 1848: uniunea forțată a Transilvaniei cu Ungaria, desființarea independenței constituționale a acesteia, cu ignorarea completă a faptului că principatul era locuit de o majoritate românească zdrobitoare, care n-a fost consultată asupra hotărârii.

Al doilea termen al comparației lui Papiu Ilarian e programul național al românilor din Transilvania la 1848. În partea a doua a studiului s-a văzut dinamica alcătuirii acestui program, rolul jucat de istoricul nostru și conținutul revendicărilor revoluționare ale românilor. Dar viziunea întreagă asupra acestui capitol de meditație istorică se realizează abia cu ajutorul narațiunii pe care i-o dedică tânărul cronicar al evenimentelor. Analiza mișcărilor românești pornește de la un fapt „accidental": imixtiunea nedorită a celui de al 12-lea punct „revoluționar" de la Pesta. E vorba de uniunea Transilvaniei cu Ungaria, dar, după cum am văzut, e vorba mai cu seamă de periclitatea națiunii și limbii române. Preluarea entuziastă a ideii de către nobilimea transilvăneană, propaganda lipsită de responsabilitate pe care câțiva profeți mincinoși, aserviți aristocrației, au făcut-o *uniunii* în rândul populației maghiare din principat avea caracterul unui clasic import de revoluție. Accidentul era cu atât mai inoportun, cu cât aici aristocrația era și mai puternică decât în Ungaria, burghezia mult mai slabă, iar masele maghiare

nepregătite din punct de vedere politic. Inoportun era mai cu seamă că, din toate punctele programatice maghiare, în Transilvania a ajuns doar unul singur: uniunea cu Ungaria. În această rezervație feudală care era Transilvania, problema uniunii a degenerat într-o propagandă iredentistă, ce nu mai avea nici cele mai mici tangențe cu revoluția. Iată de ce, în momentul când pornesc acțiunea revoluționară, în primăvara anului 1848, românii, hotărâți să zăgăzuiască aspectele nocive ale propagandei naționale maghiare și să împiedece desființarea Transilvaniei, nu mai au în față o revoluție, nici de drept, nici de fapt, ci, la scara întregii Dacii Superioare, o campanie politică de deznaționalizare purtată de un stat maghiar de tip aristocratic-burghez, cu încuviințarea oficială, *constituțională* a reacționarei Curți habsburgice, iar la scara Transilvaniei, un complot al nobilimii subminoritare maghiare împotriva românilor, sub pretextul înfăptuirii unui deziderat revoluționar-național.

Și iată de ce, mișcarea românilor n-a fost nicidecum o revoluție împotriva altei revoluții, ci una îndreptată împotriva stării seculare de lucruri din principat – analizată de Papiu Ilarian cu temei și înțeles – stare ce nu s-a îmbunătățit *cu nimic* în urma concordatului „revoluționar" între aristocrația maghiară și Împăratul austriac ci, dimpotrivă, s-a agravat până la limita insuportabilului. Așadar, ca națiune angajează într-o dinamică revoluționară, românii n-au avut în față *poporul maghiar,* ci o ideologie politică profund reacționară, rezultată din degenerarea unui program liberal. Papiu Ilarian n-a confundat niciodată poporul maghiar din Transilvania sau națiunea maghiară din Ungaria cu aristocrația panmaghiară. Dovadă sunt excepționalele alineate despre răscoala lui Doja (S, II/46-50), dovadă este informația – de mare interes istoric – despre participarea țăranilor maghiari la marea adunare din 3/15 mai: „Veniră la adunarea română și ungurii și sașii de prin satele vecine, și încă ungurii săteni se îmbia să se facă români. Iară tribunii le spunea că românii nu s-au adunat ca să facă români pe unguri, ci ca să-i scape pre toți din șerbitutea cu care au fost îngreuiați până acum. Așadară românii să fie români, ungurii să rămâie unguri, și toți frați

între sine. Cari cuvinte auzindu-le ungurii, răpiți de bucurie, nu știa ce să mai grăiască, dară ajunge că și după ce s-a șters șerbitutea, ungurii aceștia credea și zicea că adunarea de la Blaș a șters șerbitutea" (S, I/228). Sfera antinomică se restrânge și de data aceasta la „unguri nobili și români nenobili" (S, XVI), acoperind din nou noțiunea luptei de clasă. La 1848, o luptă de clasă ce sporește în complexitate prin „îmbogățirea" doctrinei politice a aristocrației cu aspecte de ordin naționalist radical. Anul revoluționar 1848 în Transilvania, insurecția revoluționară din 1848-1849 a fost, într-adevăr, o ridicare a românilor împotriva ungurilor, dar nu a poporului maghiar ca entitate socială, ci împotriva aristocrației cerbicoase ce-și aroga sieși calitatea de națiune maghiară, pângărind până și conceptul sfânt al revoluției. Iată de ce, în fine, nu trebuie să sperie pe nimeni nici antinomia istorică români – maghiari, pe care se clădește *Istoria Românilor din Dacia Superioară,* nici conflictul național româno-maghiar de la 1848. „Mișcările transilvanilor – spune Papiu Ilarian – au un caracter de drept înaintea tribunalului dreptului, pentru că au caracterul libertății naționale și-s îndreptate împotriva despotismului" (S, I/72). Terminologia este modernă, evidențiind o concepție politică înaintată. Istoricul nostru vede structurarea programului național românesc tocmai pe principiile acestui „caracter de drept". Nu provocarea nobilimii maghiare cu uniunea Transilvaniei și deznaționalizarea, nici alte motive n-au hotărât pasul românilor. „Adevăratele cauze ale faptelor omului în parte și ale popoarelor întregi sunt totdeauna interne" (Ibid./261). Motivația devine apoi și mai largă, ținând de marea motivație revoluționară: „Românii din Transilvania s-au sculat toți ca unul nu provocați de Curte, nu amăgiți de verice străin, ei s-au sculat din bună voința lor, provocați de credința națională, de amoarea libertății, ajustați de spiritul timpului" (Ibid./55). Izvorât dintr-o bază populară și cu limpezime revoluționară, programul românesc se înfiripă – în viziunea lui Papiu Ilarian – în mod inductiv, prin observarea îndelungă a evenimentelor, prin adăugarea de noi și noi concluzii specific românești la principiile general-revoluționare, până la acea grandioasă operă politico-ideologică finală care a fost

Proclamația de pe Câmpia Libertății din Blaj. Fără narațiunea tânărului tribun, drumul acestei deveniri politice probabil că nu s-ar fi putut reconstitui niciodată cu fidelitatea și bogăția de semnificații pe care le întâlnim în *Istoria* sa. Cartea îl definește ca stil mai cu seamă prin această istorie a programului național. Oameni și evenimente se leagă și se intercondiționează sub ochii cititorului, conduși de legi istorice bine surprinse. Nimic nu se petrece la voia întâmplării. Românii, afiliați unui mare flux de atitudine revoluționară, procedează atât pe linie critică, cât și constructivă. Nimic nu se decretează, totul se dezbate și se concluzionează pe calea inducției. Fiecare dezbatere scoate în evidență, la sfârșit, o concluzie ce devine punct programatic și un om ce devine național, din care rezultatele înfloresc cu forța granitului. Se respectă primatul gravității problemelor, Uniunea cu Ungaria, prima luată în dezbatere, capătă la 25 martie o strălucită rezolvare, prin Simion Bărnuțiu, autorul unei istorice proclamații: „Afurisit să fie în veci oricare român va îndrăzni a face vreo unire până nu va fi proclamată națiа română!" (R, XXI/214). Grava întrebare istorică a iobăgiei, peste care tineretul din Pesta, exaltat și derutat de ațâțările malefice ale aristocrației, a trecut cu ușurință, se bucură la românii din Transilvania de o analiză profundă și înțeleaptă. Trei proclamații de la sfârșitul lunii martie și începutul lui aprilie rezolvă problema în termeni de un revoluționarism răspicat, radical: a lui Papiu Ilarian (S, I/101/107; S, XV: „Cereți înainte de toate ștergerea iobăgiei, cereți drepturi civile, politice"), a lui Bărnuțiu (S, I/97-101; R, XXI/214: „Ștergerea iobăgiei nații române, ca naționalitatea română") și a lui Aron Pumnul (R, XXI/218-220).

Dar, fără îndoială, cheia de boltă a întregii dezbateri a constituit-o problema națională românească. Rezolvarea ei în sensul de la 1848, energic și îndreptățit act al istoriei noastre naționale, a izvorât din îndelungata observare a credinței românului față de neamul și limba sa. Această milenară luptă „mai mult pentru limbă decât pentru viață" a inspirat ideologilor noștri de la 1848 concluzia că a sosit momentul ca românii să sfărâme cu forța, odată pentru totdeauna, cătușele constituției feudale, proclamându-se pe sine

de națiune independentă și egală în drepturi. Formularea lui Bărnuțiu e epocală: „Încă odată fraților: fără nație și republica e numai un despotism afurisit!" (Ibid./214). Rezultatele ideologice se încheagă în ansambluri mai ample, în suite de concluzii ce trebuie supuse hotărârii factorului genitiv: poporul. Așa vede Papiu Ilarian geneza celor două adunări naționale de la Blaj: 30 aprilie și 3/15 mai 1848. Sunt două focare asupra cărora concentrează un maximum de interes istoric, care îi solicită avântul romantic până la redutabile performanțe literare. Cutare descriere a convocării poporului la Duminica Tomii suportă doar comparații din clasicitatea biblică sau romană: „Călătoria tinerimei dealungul țărei te face să-ți aduci aminte de călătoria apostolilor și de preconii romani, pentru că nicăieri nu poți citi în istorie o însuflețire mai mare de cum era însuflețirea acestor tineri aprinși de dorul fericirei națiunei române" (S, I/14). Colosală e tenacitatea, îndrăzneala cu care poporul urmează calea implacabilă a revoluției. Amintirea vie a lui Papiu Ilarian, tribun permanent în mijlocul poporului, reconstituie un tablou poate de nereconstituit fără *Istoria* sa: „Din părțile cele mai depărtate ale țărei, cu merindea în spate, cu peptul aprins de dorul libertații naționale, cu tinerii conducători în frunte, în frunte cu preoții cei mulți, cari era adevărați părinți și păstori ai poporului, cu speranță în Dumnezeu și un viitoriu mai frumos al românilor, înfrângând toate amenințările, decretele, amăgirile, maltratările inemicilor, așa alerga românii din toate părțile țărei, tot gloate, la Blaș, la adunarea românilor din toată țara" (Ibid./201). Autorul nostru, căruia-i revine un merit important în convocarea celor două adunări, recunoaște rolul propagandei ce s-a făcut printre români în favoarea congresului național. Dar din filele cărții răzbate cu tărie instinctul atemporal al poporului român, care-l conduce implacabil către locul și ceasul izbăvirii. Planul politic este aici depășit, perceperea realizându-se cu sentimentul veșnic al dreptului natural, în expresia insolită a lui Lamennais: „Zburătoarele de sub cer, târâtoarele pre pământ, se adună spre a facere împreună cât n-ar putea face singură nici una din ele. Vă puteți voi aduna spre a vă consultare împreună asupra binelui vostru, spre a vă apărare drepturile, a vă

câștigare vreo ușurare a sarcinelor voastre? Și dacă nu puteți, cum sunteți voi liberi?" (Ibid./199). Dimensiunea populară a Adunării de la 3/15 mai 1848 nu e la Papiu Ilarian o necesitate a stilului politico-romantic, ci o realitate providențială, punctul de maximă concentrare democratică a viziunii sale. Accepțiunea este, credem, unică și timpurie în ideologia pașoptistă europeană. Poporul nu este o masă de manevră, nici element de susținere – pasiv și activ – al ideologiei revoluționare. Este *generatorul* acestei ideologii, creatorul adevărat al programului național. Tânărul nostru istoric e convins că o adunare a intelectualității numai „ar fi dat de rușine pe români înaintea lumei", „de nu era ajuns poporul la acel grad de cunoștință a intereselor sale naționale și a împregiurărilor celor periculoase, încât să alege însuși la adunare cu miile, ca să dea consultărei direpțiunea cea firească" (Ibid./212). Gravitatea și înțelepciunea poporului la cele două adunări e subliniată la tot pasul, devenind un adevărat fond al înscrierii evenimentului politico-ideologic, autorul având convingerea că, deoarece poporul „chiar în școala nevoilor a ajuns la maturitate", „într-însul se află sâmburele cel sănătos și nestricat și toate elementele existenței naționale" (Ibid./ 260-261). Poporul, deci, a fost izvorul programului politic național, baza revoluționară a realizării lui și elementul de control al rectitudinii expresiei acestuia. „De nu era acea mulțime de popor – spune Papiu Ilarian, și suntem convinși că are dreptate – rezultatul adunărei din Blaș ar fi fost cu totul altul" (Ibid./263). Numai așa, cu preluarea efectivă a puterii de către popor, fie și pentru două zile chiar, s-a putut ajunge la acel cumul programatic de mare densitate democrat-revoluționară, înmănunchiat în cele 16 puncte de la 3/ 15 mai 1848, document fundamental pentru politica națională a românilor transilvăneni până la Unirea de la 1 Decembrie 1918.

Programul acoperă în mod fericit principiile generale ale revoluției (R, XXXIII), adaptate situației din Transilvania în mare, situației politice a românilor în special: 1) independență națională; 2) libertate și independență confesională; 3) desființarea iobăgiei; 4) libertatea industrială și comercială; 5) libera dezvoltare a păstoritului; 6) desființarea zeciuielii „metalelor create în patria

aceasta", în vederea dezvoltării mineritului românesc; 7) libertatea cuvântului; 8) imunitate personală și libertatea întrunirilor; 9) reforma justiției; 10) gardă națională; 11) reformă cadastrală, cu unele aspecte de reformă agrară; 12) înzestrarea clerului român din bugetul statului; 13) reformă școlară națională; 14) ștergerea privilegiilor și purtarea egală a sarcinilor obștești; 15) reformă constituțională; 16) respingerea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, pe baza dreptului națiunii române de a-și hotărî singură soarta. Din înșirarea punctelor definitive ale programului se desprinde o armonioasă îmbinare a revendicărilor general-revoluționare cu cele specifice naționale, preponderând în mod categoric cele dintâi (punctele 1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 14, 15), atât ca număr cât și ca accent de exprimare.

Firește, programul pașoptist transilvănean nu se va opri aici, amploarea lui îmbogățindu-se cu noi și importante aspecte: insurecția armată și unitatea națională mai cu seamă. Dar începutul, masiv și prețios, aici s-a făcut, la Blaj în armonia unui for unic și impunător, pe care Papiu Ilarian îl numește – ca și Simion Bărnuțiu – „senatul și poporul român". Tânărul istoric pune întregul demers literar sub augurii acestei revigorări a criteriului nostru psiho-istoric de urmași ai traianizilor. Adunările de la Blaj au *un stil,* și acesta izvorăște din adâncul latinității noastre: *Virtus Romana Rediviva.* Dacă poporul are masivitatea compactă a legiunilor lui Traian, nici conducătorii săi nu sunt mai prejos de momentul istoric pe care-l trăiesc. Impunătoare portrete se înfiripă prin metoda nervoasă a crochiului romantic începând cu excepționalul autoportret de la Duminica Tomii. Elevul teolog Vasile Nobili, cuvântând în vestmânt alb la aceeași adunare, evocă un serafim incendiar, un Saint-Just al duhului carpatic: „Nici nu apucase să se dezbrace de vestmintele cele albe, în cari ministrase la șerbirea cea sântă [liturghie – n.ns.] ci, ieșind din biserică, începu, în vestmântul cel alb, a ține – între entuziasmul poporului – cuvântări însuflețitoare către popor" (Ibid./ 141). Apariția incognito a lui Constantin Romanu-Vivu la 3/15 mai are efectul unui portret în penumbre carbonaro-mazziniene: „Intră în mijlocul conferinței *un român necunoscut,* și abia s-a pus pre

scaun și începu îndată a cuvântare cu mare însuflețire. Acest român era fericitul prefect Constantin Romanu, care atunci se întorsese din România" (Ibid./193-194). Iancu și Buteanu se desprind în contururi marțiale, din cadrul obligatoriu al cetelor de luptători cu sânge roman și cu flori de primăvară în pălărie: „Sâmbătă, pe când se mesteca ziua cu noaptea, vine Iancul și Buteanul cu muntenii, împănați cu frunze și flori de primăvară, cu flamuri naționale" (Ibid./ 206). Dar portretul care domină întreaga compoziție, atât de vizuală, de plastică, a congresului românesc este Simion Bărnuțiu. În realizarea lui, istoricul folosește sugestiile clasice. „Anteluptătorul" cu ochii verzi, tăioși, cu aspect sever și exaltat era cu neputință să nu inspire apropieri de Roma republicană. Tribunul tribunilor de la 1848 evocă pregnant imagini celebre din galeria similarilor romani, de la scena purtării în triumf la Duminica Tomii, până la aceea a discursului din 2/14 mai. Clasic este, în acest portret, și felul reflexiv de a realiza imaginea omului, nu atât din detalii personale, cât din penetrarea personalității sale în spiritul colectiv: „Cuvântul lui Bărnuțiu câștigă pentru principiele libertății naționale pe toate inimile cele bune și dezarmă toate inimile cele rele. Acest cuvânt atâta influență magică exersă asupra a toată adunarea, încât toate părerile, toate ideile și cugetările diferitoarie de mai nainte, în acest moment toate se contopiră în cugetarea națională" (Ibid./214).

Portretele acestea, ca și câteva memorabile descrieri, din care am citat mai sus, se integrează unei modalități care face din *Istoria* lui Papiu Ilarian o reușită literară de excepțională a vremii sale. Contemporanii de peste Carpați i-au ignorat această calitate, obsedați de propriul fanatism împotriva ortografiei transilvănenilor. Alecu Russo, în același loc (R, LII/49) spune că „această istorie nu poate sluji de învățătură, căci sistemul limbei îneacă *cujetul* [s.ns.]". Trecând peste amănuntul că sujet e tot atât de „nefiresc" în perspectiva timpului ca – să zicem – *prefeptură,* acest mod de a „critica" o carte înseamnă a comanda conținutul la patrat – conținutul efectiv al operei și conținutul stilistic – pe motive formale de importanță secundară. Adevărul este că, dezbrăcată de ortografia cipariană, cartea acestui tânăr istoric este un eveniment

și din punct de vedere al realizării literare. E curios cum n-a observat nimeni acest lucru! E linia pe care Papiu Ilarian poate fi alăturat marilor precursori ai stilului istoriografic modern. *Istoria românilor din Dacia Superioară* e scrisă la 1851-1852. Câte cărți de istoria românilor *în limba română* avem înaintea lui? Numărabile pe degetele unei singure mâini. Petru Maior e ca un Ianus cu două fețe, ce închide pozitivismul arhaic al iluminiștilor noștri din secolul al XVIII-lea și deschidea seria lucrărilor de reflexie personală din secolul al XIX-lea. Spiritul răzvrătitului febrorian anticipează subiectivismul stilistic acut al romanticilor și liberalilor noștri. Dar, timp de patru decenii, românii au făcut progrese neesențiale în această direcție. Dionisie Fotino scrie în grecește, Kogălniceanu, tentat de propaganda internațională în limbile germană și franceză. La fel Vaillant, De Gerando și Hippolyte Desprez. Aron Florian, cu a lui *Idee repede de istoria Prințipiatului Țării Românești* – vol. I-III, 1835-1838 – era un model excepțional pentru pătrunderea romantică, națională, a istorici, dar nicidecum un model de stil, demersul său păstrându-se pe coordonatele unei expuneri didactice, de-o cumințenie trenantă. Lista precursorilor se restrânge și mai mult dacă eliminăm nenumăratele creionări gazetărești ale lui Bariț din foile brașovene, ca și „historiile" bisericești greoaie și pedante, apărute mai cu seamă în Țara Românească și Transilvania. Și iată cum, dacă obligația paternității este o lege a continuității literare, pe Papiu Ilarian trebuie să-l afiliem singurei școli stilistice posibile, aceea a *Magazinului istoric pentru Dacia.* Laurian mai puțin, Bălcescu în măsură mai mare sunt modelele stilistice proxime, care stau însă la baza unei personalități distincte, frapante. Fundamental romantic și național prin această filiație, tânărul istoric evoluează mai apoi într-o direcție net originală, în care este un pionier în istoriografia noastră. Identificându-i filiații mai îndepărtate în istoriografia politică a germanului Karl Rotteck, se poate formula și caracteristica esențială a acestei originalități: primatul stilului *politic,* de colorit liberal revoluționar. Papiu Ilarian *nu* vizează scopuri didactice, cu atât mai puțin de popularizare, ca Laurian. Ceea ce îl domină e ideea filtrării istoriei printr-o viziune politică anume, cea

liberal-națională, mai apoi acceptarea „unei astfel de descriere filosofică a faptelor și urmărilor acelor fapte", ca adevăr unic și general asupra trecutului. Scopul acesta și temperamentul autorului se întâlnesc în paginile operei analizate, care îl definește ca un reper interesant în istoriografia noastră. *Istoria românilor din Dacia Superioară* e o scriere profund militantă, prin toate articulațiile ei, iar stilul se raliază cu ușurință acestui scop, oglindind temperamentul omului. Cuvântul slujește în foarte modestă măsură expresie conținutului faptelor, dar într-o măsură copleșitoare exprimarea ideilor autorului. În această direcție, istoricul nostru e, în primul rând, un concluziv. Ideile sale se fixează în concluzii, care formează celulele structurale ale cărții. Întreaga organizare e aservită acestui scop, fapt din care rezultă o formă insolită. Papiu Ilarian nu-și poartă cititorul pe câmpuri nesfârșite de litere, fără repere. Sistemului intern riguros, pe temeiul căruia au făcut analiza de mai sus, îi corespunde un sistem extern la fel de consecvent, care urmărește lizibilitatea cât mai mare a cărții. Oglinda textului e organizată pe capitole și paragrafe independente, care conferă cărții o articulație vioaie, suplă. Ceva mai mult, autorul scoate din pagină enunțurile factologice și concluzive ale demersului său, așezându-le marginal, în afara textului. Pe filiera acestor subcapitole – concluzii, cartea are virtuțile unei facilități de lectură cum puține cărți științifice din secolul trecut o au. Acestui aparat stilistic obiectiv îi corespunde un altul, subiectiv, care-l definește în al doilea rând: Papiu Ilarian e un sentențios. Aspectul nu dăunează cărții, căci sentința este precedată sistematic de demonstrație istorică. Aici, în aceste sentințe presărate pe tot parcursul celor două volume, întâlnim în cea mai înaltă măsură prezența autorului. Nu este vorba doar de răsfrângerea romantică a autorului istoric în opera sa – stadiu prezent și el, firește! – ci o încercare de a rezolva demersul istoric cu instrumentele scriitorului politic. Sentințele sale, ca și concluziile înșirate pe margine, sunt în conținut și formă politice, intervenind *nu* în funcție de ductul cronologic al cărții, ci din incidențe de ordin politic. Așa se face că printre aceste intervenții aparent accidentale, asistematice, se întâlnesc cele mai valoroase idei ale cărții. Un

repertoriu al lor ar copleși prin bogăție, dar sunt de ajuns și câteva exemple. La capitolul năvălitorilor, sentința cu vizibil aplomb politic: „Un popor probat ca acesta [românii – n.ns.] poartă în sânul său sâmburele vieții perpetue" (S, II/7); vorbind despre formarea separată a statelor feudale românești, sentința interogativă: „Când vor învăța odată românii că ei numai cu puteri întrunite pot să înfrângă pre inamicii lor!? (Ibid./14); la capitolul răscoalelor medievale: „Poporului acela e demn de sclavie, care nu încearcă a scutura un jug vătămătoriu de sânțietatea libertății personale" (Ibid./23); la un subsol despre românii Daciei Inferioare, sentința: „O istorie generală a toată România ar fi astăzi de cea mai mare trebuință" (Ibid./26, n*), și tot cu acest prilej: „Moldo-România, din seculi până astăzi, fu locul de scăpare al celorlalți frați ai lor din Dacia Superioară" (Ibid./31); la persecuțiile bisericești din secolul al XVII-lea: „Un popor, chiar liber fiind, supt limbă străină geme supt o supunere amară" (Ibid./62); la nereușita acțiunii supliciste din 1791, un adevărat îndemn politic: „Învățați odată, românilor, a nu vă mai încredința cauzele cele mari, de la cari atârnă moartea și viața națiunei și bisericei singur episcopilor și altor privești, pe cari lesne-i pot înșela, corumpe sau și speria, ci le încredințați la oameni probați, aleși din sânul vostru și răspunzători vouă!" (Ibid./95); la înșirarea realizărilor culturale din primele decenii ale secolului al XIX-lea: „Cultura, cultura va scăpa pe români, și cultura numai națională poate fi!" (Ibid./245); în preziua Duminicii Tomii: „Până când tot străinii să poarte grija românilor?!" (S, I/128); în fine, în fața celei de la 3/15 mai: „Caracterul naționalității este limba, garanția naționalității sunt instituțiunile naționale, administrațiunea și legislațiunea națională" (Ibid./164). Papiu Ilarian e în permanentă poziție de critică politică față de materia istorică, într-un permanent dialog cu cititorul, față de care ia poziția mentorului politic. Viziunea exclusivistă se răsfrânge și asupra stilului, adâncindu-i coloritul politic. Om al unei singure partide politice – partida națională liberală – el vede întreaga istorie cu ochii acestei partide. Obiectivismul lânced nu are ce căuta într-o carte ca *Istoria* lui Papiu Ilrian, deci nici șovăiala în fața cumpenei dreptății. Dreptatea e mereu de partea laturii extreme, revoluționare,

a istoriei, din care descindea generația politică a istoricului. Exprimarea e, ca atare, limpede, concisă, dură, fără echivocuri. Fraza scurtă și nervoasă, tensiune interioară excepțională: „Principele Báthory fu prins și ucis de secui [după lupta de la Șelimbăr – n.ns.]. Capul lui se aduse la Mihai. Dar Mihai pedepsi pe ucigători cu moarte, iar pe Báthory-l înmormântată cu pompa ce se cuvine unui principe. Deasupra mormântului i-a pus o marmură cu inscripțiunea: «Aicea zace prințul Andrei, pe care l-a învins Mihai Vodă»" (S, II/54). Din aceeași respingere a obiectivismului rezultă și o altă caracteristică a stilului cărții: lipsa penumbrelor. Nu există măsură de mijloc, linie de mijloc. E, aceasta, o trăsătură generală a stilului romantic, dar la istoricul nostru abisurile și înălțimile extreme n-au o funcționalitate psiho-logică, ci una politică acută, născută din ideologia revoluționară. În istorie nu există două adevăruri, două dreptăți. Stilul urmează radicalitatea concepției: întreaga *Istorie* este confruntarea dintre alb și negru, într-o manieră cu preponderență vizuală. Martor al evenimentelor descrise – acolo unde este – Papiu Ilarian construiește tablouri dinamice în gama extremelor, dirijând totul spre ideea politică. Romantic în fond, el nu se încadrează totuși integral în acea comunitate de motive caracteristice familiei romanticilor. Scrisul său anticipează modalitatea deceniului următor: stilul politice al epocii liberale.

Izvoare și destin

Ca reconstituire a evenimentelor de la 1848-1849, *Istoria românilor din Dacia Superioară* trebuia, după cum am văzut, să înmănuncheze mărturiile recente și pline încă de tumultul vieții, despre revoluția transilvăneană. Ar fi rezultat lucrare epocală – după câte ne putem da seama din materialul adunat (D, XLV) – din care nu s-a realizat decât un preambul istoric încheiat cu formularea programului revoluționar. Pe firul acestui excurs istoriografic ni se dezvăluie concepția documentară a lui Papiu Ilarian, caracterul izvoarelor sale și atitudinea autorului față de acestea. Lucru cu atât

mai interesant dacă ne gândim că este vorba de cel mai tânăr autor al unei istorii a românilor până la acea dată. Dar iată că, în pofida acestei tinereți, găsim în el un erudit de surprinzătoare cuprindere documentară, amintind istoricul pozitivist care urma să fie peste un deceniu. Practic, nimic din ceea ce se putea utiliza la acea dată pentru depănarea istoriei românilor de pretutindeni nu-i este străin. Sprijinirea pe document urmează o cale modernă, care va fi justificată de istoriografia ulterioară: părțile mai lapidare, mai concentrate ale textului sunt secondare de subsoluri bogate în trimiteri și citări. Documentația se rarefiază pe măsură ce autorul intră în analiza amănunțită a fenomenului istoric. Părțile critice sau polemice sunt, din considerente ușor de ghicit, mult mai scrupulos consolidate documentar decât cele analitice sau descriptive. Aparatul critic-documentar se rarefiază, cum e firesc, și despre analiză spre sinteză, dinspre concret spre abstract. Cert este că tânărul nostru istoric are o atitudine erudită față de izvoare fundamentale, documente istorice, lucrări speciale și *lucrări de orientare teoretică generală.* Sistemul funcționează pentru ambele volume, cu variații de pondere de la o perioadă analizată la alta. În primul volum predomină izvoarele istorice, dintre care cele mai intens utilizate sunt sursele maghiare rămase fundamentale până astăzi: Anonymus, *Cronica* lui Thuróczi, Bonifinius și *Acta et scripta Sancti Gheraldi episcopi chanadiensis* a lui Batthyáni, în ediția din 1790. Cu secolul al XVII-lea și mai ales în analiza iobăgiei, ponderea se mută pe documente politice și juridice ale epocii, folosite cu intensitate extremă: *Tripartitum, Approbatae et Compilatae, Corpus Juris Hungarici, Diploma leopoldină, Supplex Libellus Valachorum* ș.a. Cunoaște marile corpusuri documentare despre regii unguri, ca și principalele sinteze speciale ce interesau Transilvania: Pray, Istvánffy, Eder, Katona. Dintre sursele de peste Carpați, utilizează pe Ureche, Costin și Neculce din ediția lui Kogălniceanu, *Istoria domnilor Terei Românești* de Constantin Căpitanul, din *Magazin istoric pentru Dacia,* poema lui Stavrinos – pe care nu-l citează cu numele, ci-l numește „un poet contimporan" (S, II/54) – sau recenta *Idee repede...* a lui Aron Florian. Influența acestuia din urmă – deși

„Geniul lui Mihai croia și românii, punând în lucrare, făcea minuni. Aceasta era vremea cea mărită pentru români, era epoca care prevestea pentru dânșii veacuri de aur. Încă puțin, și românii s-ar fi fericit"

(Aron Florian)

„[Mihai], acel geniu militariu și politic, care era să mărească numele, gloria și puterea românilor. Câțiva ani mai mult din viața lui Mihai, și nu numai românii, dar tot orientul altă față avea astăzi"

(Papiu Ilarian).

nu e citat cu numele – e evidentă mai ales în capitolul despre Mihai Viteazul:

Tot Aron Florian, împreună cu Bălcescu, îl ajută să-și construiască definiția istoriei, în următoarea simbioză: *Bălcescu,* istoria „nu trebue să fie numai ca un șir de oarecare întâmplări politice sau militare uscate" (R, LIV/158) ci, *Aron Florian:* „oglinda cea magică a veacurilor trecute, icoana cea adevărată a vremii de acum și cheia cea de preț cu care se descuie oarecum și ascunzișurile viitorului" (Ibid./92), din care rezultă la *Papiu Ilarian:* „Istoria națională n-are de a fi un registru de regi și războe, o grămădătură de nume și ani [...], ci o astfeli de descriere filosofică a faptelor și a cauzelor acelor fapte memorabile ale națiunei, care să servească de cheie pentru prezente și de speclu [oglindă – n.ns.] citată sub absolutismul austriac instaurat după revoluție. Dar nu rămâne nici o îndoială că acesta i-a influențat după revoluție. Dar nu rămâne nici o îndoială că acesta i-a influențat orientarea către analiza istorică a problemei țărănești. Studiul lui Bălcescu *Despre starea soțială a muncitorilor plugari,* apărut în *Magazinul istoric pentru Dacia* încă din 1846 și purtat pe aripile acestei mult răspândite foi în toată Transilvania, era o noutate în măsură să dea prilej de meditație și altora. Influențat de gândirea confratelui de peste Cărpați încă din primăvara anului 1848 (S, XV), Papiu Ilarian adoptă la 1851 însuși fundametul motodologic al acestuia: analiza situației țăranilor în perspectivă istorică. Ceea ce realizează Papiu Ilarian este, fără îndoială, mult superior scurtei incursiuni bălcesciene, dar imboldul în această direcție lui Bălcescu trebuie atribuit. Astfel, deși necitată din motive

de prudență, lucrarea lui Bălcescu este una din sursele de orientare generală utilizate de istoricul nostru. În primul volum, un astfel de rol, într-o măsură copleșitoare, îl joacă Petru Maior și mai cu seamă istoria sa bisericească (S, XXVIII), de unde istoricul nostru împrumută întreaga argumentare teoretică a capitolului despre unirea cu biserica Romei și dezvoltarea instituțională a bisericii românești din Transilvania. În măsură mai redusă, face apel și la ideile lui Karl Rotteck, Jean Jacques Rousseau, Herder.

Dacă izvoarele, documentele și lucrările de sinteză istorică locală îl definesc factologic, ca pe un autor erudit și cu respect față de document, lucrările de inspirație generală aruncă o semnificativă trăsătură chiar asupra personalității sale ideologice. La Papiu Ilarian, această categorie de surse ne este cerută de materia istorică, ci de propria sa necesitate spirituală, de cursul integrării într-o familie largă de gândire. Lucrările de acest fel nici nu au, de fapt, regimul celorlalte piese de aparat critic. Fără a le cita mereu și mereu la subsol, apelează la ele ca la niște lucruri familiare, a căror semnificație crește odată cu avansarea demersului către evenimentele revoluționare. Este cazul lui Lamennais, din al doilea volum: deși citat într-un singur loc (S, I/199), răzvrătitul de la Chesnaie, recepționat de Papiu Ilarian dintr-o sursă sigură, *Foaie pentru minte...* (R, LVI) și două foarte posibile: *Învățătorul poporului* de la Blaj (R, LVII) și traducerea bucureșteană a *Cuvintelor unui credincios* (R, LVIII/133-134) intervenite toate trei în vara anului 1848 – este prezent într-o măsură simțitoare, mai cu seamă în paginile despre mobilizarea poporului la actul revoluționar, care are și la istoricul nostru semnificația unei profetice scadențe a istoriei. Dealtminteri, întregul volum al doilea e tributar, într-o măsură foarte mare, unor lucrări teoretice de orientare. Sursa surselor este, firește, discursul lui Simion Bărnuțiu de la 2/14 mai 1848, pe care-l publică printre documentele anexe ale volumului, realizând astfel prima ediție tipărită a acestei celebre opere oratorice. Papiu Ilarian nu-l citează pe Bărnuțiu niciodată, dar însuși gestul publicării integrale a discursului este suficient de semnificativ. Tânărul istoric datorează dascălului și mentorului său ideologic însăși fundamen-

tarea teoretică a cărții. Am mai subliniat odată dezacordul cu ideea că *Istoria românilor din Dacia Superioară* ar fi o simplă dezvoltare a motivelor discursului (R, XLIII/94). Nu este, însă, mai puțin adevărat că acest discurs i-a inspirat autorului nostru linia generală a analizei, care trebuia să ducă la justificarea tezelor programului revoluționar românesc. Cei doi urmează două căi distincte: aceea a manifestului politic deschizător de revoluție, la Bărnuțiu, aceea a adâncirii istorice pe firul problemei revoluției, la Papiu Ilarian. Asemănarea izbitoare a celor două opere izvorăște din faptul că amândouă sunt justificări teoretice ale programului național, una la modul sintetic și la timpul prezent, alta în perspectiva analitică a trecutului. Bărnuțiu are meritul de a fi închis o primă mare fază a cercului concluziilor revoluționare românești. El este cel care definește caracterul fenomenului: acela de revoluție *românească,* elementele revoluției: națiunea română și cerințele ei sociale și naționale, precum și forțele care se ciocneau la 1848 în Transilvania: românii și aristocrația feudală maghiară. Clarviziunea bărnuțiană a ferit mișcarea românilor de pericolul de a deveni o anexă a unei mișcări străine, a respins punctele programatice de import și a făcut fuziunea între purtătorul revoluției, națiunea română, și propriile ei revendicări revoluționare. Întemeiat pe preceptele militante ale dreptului natural, Bărnuțiu supune noțiunile panrevoluționare unei critici prin prisma națională, condiționând valabilitatea oricărei idei de acoperirea ei internă, națională. Lui Bărnuțiu îi datorăm și acea profundă cercetare a intereselor naționale și sociale ce animau Transilvania anului 1848, cercetare ce îl duce la concluzia că românii se află în situația de antinomie revoluționară față de programul „naționa" al aristocrației maghiare. Papiu Ilarian preia întregul eșafodaj al definițiilor bărnuțiene, după cum am văzut din cele analizate până aici, dar mai cu seamă paginarea antinomică români-unguri, căreia-i găsește rădăcinile istorice și adevărata semnificație: lupta de clasă.

Un loc aparte ocupă între izvoarele lui Papiu Ilarian cartea francezului Hippolyte Desprez despre popoarele Austriei și Turciei, tipărită la Paris în 1850 (R, LI). Citită recent, în febra documentării

și elaborării istoriei sale, cartea lui Desprez a produs o impresie covârșitoare asupra lui Papiu Ilarian, printr-o revelație pe cât de simplă, pe atât de prețioasă: identificarea și cercetarea idealurilor politice maximale ale diferitelor națiuni pe plan geografic și istoric și interpretarea destinului acestor națiuni în funcție de idealul lor major. Pe acest fundament metodologic, Desprez construiește o interesantă hartă a acestor idealuri politice în întreaga Europă răsăriteană. Intuiția fină, obiectivitatea și probitatea analizei, dar mai cu seamă faptul că vede în aceste idealuri politice niște nesecate izvoare de acțiuni naționale și revoluționare, au avut darul de a-l vrăji pe autorul nostru, care intră în relații de corespondență cu istoricul francez. „Agerimea și pătrunderea acestui străin în lucrurile noastre domestice – îi scrie Papiu Ilarian lui Iacob Mureșanu la 24 octombrie 1852 (R, XVII/I: 168) – profunditatea și imparțialitatea lui în judecată ne pune în mirare și pe noi, cari s-ar cădea să ne cunoaștem mai bine. Pentru noi, românii, cu atât este mai interesant opul lui Desprez, cu cât dânsul scrie despre noi cu multă simpatie, pot zice predilecțiune, ca despre o națiune soră". Un mare capitol din *Istoria* lui Papiu Ilarian, acela despre mișcările naționale în Europa răsăriteană în preajma revoluției (S, I/IV-CXXXVIII) este alcătuit prin defalcarea unor părți masive din primul volum al lucrării lui Desprez, mai cu seamă din capitolul I: *La Croatie et le nouvement illirien* și II: *La Hongrie et la nationalité magyare.* Pe măsură ce își apropie subiectul și-l localizează la nivelul româno-maghiar, autorul nostru adaugă un mare număr de documente locale, pe care le aduce în sprijinul ideilor lui Desprez. Papiu Ilarian se dovedește un excelent cunoscător al scrierilor politice liberale ungurești din deceniile al patrulea și al cincilea, operând masiv cu ideile lui Széchenyi, Wesselényi, Kossuth, Jókai. Analiza curentului deznaționalizator al ultramaghiarismului, critica bazelor acestui curent se întemeiază pe o impresionantă documentație maghiară, dovadă a seriozității cu care s-a apropiat de această problemă. Sunt citate ziare și publicații maghiare de toate categoriile, după cum la analiza mișcării naționale românești va utiliza de asemenea documentul jurnalistic. Este cel dintâi dintre istoricii românii care

ridică mărturia ziaristică la rangul de document istoric de primă importanță, direcție în care viitorul îi va da deplină dreptate. „Am neapărată trebuință – îl alertează el pe același Iacob Mureșanu în 30 septembrie 1850 (R, XVIII/163) – de *Gazeta* și *Foaia* din 1848, precum și de *Organul luminării!".* Pe parcurs apoi, când demersul istoric se apropie de marile adunări românești și în descrierea acestora, Papiu Ilarian uzează tot mai mult de documentul oficial propriu-zis, un loc de frunte ocupându-l elaboratele Adunări Naționale de la 3/15 mai 1848, precum și rapoartele autorităților maghiare despre mișcările românești. În ultima parte a volumului al doilea, când expune fluxul mișcărilor românești, un „document" hotărâtor este amintirea vie a autorului, care a participat ca factor responsabil la toate acțiunile revoluționare de seamă. Începuturile din martie, episodul convocării poporului la Blaj, Duminica Tomii mai cu seamă, dar și Adunarea de la 3/15 mai sunt reconstituite din memorie, fapt care imprimă narațiunii acel farmec aparte, de opera memorialistică fără persoana întâia singular. Aici încep să-și găsească locul și mărturiile primite de la alții, dar ponderea acestora urma să fie covârșitoare în celelalte volume, care nu s-a mai realizat. Și este o mare pierdere pentru cultura noastră faptul că această istorie contemporană a revoluției din Transilvania n-a devenit operă împlinită. Cele două volume tipărite – mai cu seamă al doilea! – cum și conceptul manuscris al volumului III dau certitudinea că, dacă Papiu Ilarian ar fi reușit să dea întreaga istorie proiectată, ne-am fi găsit în fața unui grandios monument literar al revoluției transilvănene, realizat în egală măsură cu metoda istoricului, memorialistului și anchetatorului istoric.

Dar, chiar și la proporțiile existente, lucrarea lui Papiu Ilarian a suscitat un interes deosebit. Realizare notorie a orientării istoriografiei romantice, *Istoria românilor din Dacia Superioară* nu putea să scape atenției marilor reprezentanți ai curentului, care și-a trăit în anii de după revoluție un ultim deceniu glorios, alimentat mai cu seamă din reconstituirea evenimentelor de la 1848. Cu o febrilitate rar întâlnită, istoricii Europei scriu despre evenimentul cel mai caracteristic al epocii și sensibilității lor. Majoritatea sunt ei înșiși

foști participanți la revoluție sau ideologi ai acesteia, fie că este vorba de francezi, italieni, unguri sau români. Aceste istorii, în măsură copleșitoare, au aceeași caracteristică fundamentală: refuzul obietivismului în favoarea interpretării ideologice. O familie mare de opere istoriografice care împrumută una de la cealaltă date și concluzii, compunând tabloul revoluției de pe aceleași poziții pe care s-au situat în 1848. Am putea zice, o continuare reflectată a luptei ideologice de la 1848. Am putea zice, o continuare reflectată a luptei ideologice de la 1848. Cartea lui Papiu Ilarian își are locul său incontestabil într-o grupare substanțială referitoare la revoluția din principatele dunărene. Ceea ce caracterizează aceste lucrări, fie că sunt scrise de autori români sau străini, este modalitatea generală a analizei. Declanșate, firește, de incidentul revoluției, existența lor nu este, pe de altă parte, mai puțin datoare acelui reviriment al interesului pentru problema Dunării care a caracterizat opinia publică a Europei la mijlocul secolului al XIX-lea. Lucrările amintite sunt în egală măsură cercetări istorice, economice, etno-sociale, politice și ideologice. La Hippolyte Desprez, în a sa *Les Peuples de l'Austriche et de la Turquie* (R, LI), renașterea națională și revoluția românilor e înscrisă în ansamblul unei monografii a strategiilor naționale din întreaga Europă răsăriteană, Blaze de Bury (R, LIX) încadrează românii – în măsură în care se ocupă de aceștia – în partitura politică ungaro-austriacă de la 1848, saturată de aspecte și consecințe politice internaționale, *La Valachie moderne* a româncei Aurélie Ghica, tipărită la Paris în 1850 uzează de amănuntul politic și etno-social, în timp ce *Question économique...* a lui Bălcescu traduce cauzele revoluției în datele statistice convingătoare. O scriere aparte a lui Heliade Rădulescu, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie,* ieșită la Paris în 1851, operează cu considerente culturale sau filosofice generale, în timp ce cunoscuta culegere documentară a lui August Treboniu Laurian (S, XXIX) e o reflactare a revoluției transilvănene în oglinda severă a documentului politic oficial. A. Ubicini (R, LX) vede problema principatelor dunărene legată de istoria modernă a Imperiului

turcesc, Ion Ghica în fine, într-o broșură tipărită la Paris în 1853 – *Dernière occupation des principautes danubiennes par la Russie* – în corelație cu tendințele de expansiune ale țarismului. O culme a acestor investigatori pline de nervul interesului și participării este lucrarea lui Elias Regnaul, *Histoire politique et sociale des principautes danubiennes* (R, LXI), cea mai bună sinteză despre mișcarea românilor de la 1848 scrisă de un străin. Cartea lui Regnault este un cumul fericit al tuturor acestor variante metodologice, supuse rezultantei sale internaționale: analiza politică. Rezultatul e ireproșabil: chestiunea românilor privită în ansamblul marii politici europene, cu indicarea exactă a coordonatelor pe care trebuie căutat destinul politic al principatelor dunărene. Élias Regnault nu neglijează politica la scară redusă, națională sau provincială. Dimpotrivă, este un pasionat al detaliului și amănuntului. Dar el așează această analiză de amănunt peste harta politică a unei mari zone europene. Cu totul interesantă este lucrarea pentru români din două motive mai ales. Autorul tratează în mod unitar istoria mișcării naționale a românilor din întregul spațiu carpato-dunărean, găsind certe trăsături de unitate și în semnificația ultimă a acestei mișcări, revoluția. Apoi, analiza bine condusă a lui Regnault face ca legitimitatea acțiunilor revoluționare românești să reiasă obiectiv și firesc din însăși această situație la scară politică mare, cu care îi place să opereze. Regnault are șansa de a fi avut la dispoziție toate lucrările amintite mai sus, între care și *Istoria românilor din Dacia Superioară* a lui Papiu Ilarian. Istoricul nostru i-a servit ca izvor de bază pentru capitolul al XII-lea, despre revoluția din Transilvania: „Tout les détails de ce chapitre sont empruntés à un ouvrage écrit en roumain par un témoin oculaire, Papiu Ilarian, sous le titre de *Istoria românilor din Dacia Superioară (Histoire des roumains de la Haute-Dacia),* Vienne, 1852", recunoaște istoricul francez (R, LXI/376) – dar îl putem identifica și în alte capitole ale lucrării. Astfel, la abia 2-3 ani după apariție, cartea autorului nostru intră într-un circuit prestigios de valori europene, confirmându-și la această scară propria valoare. Élias Regnault utilizează masiv elementele cărții lui Papiu Ilarian, rămânând în întregime fidel

datelor pe care i le oferă acesta. Nu operează nu rezumat propriu al textului românesc, ci alege pasajele într-o suită de valoare din care să rezulte rezumatul. Intervine în mersul textului doar acolo unde se simte nevoia unei legături care să strângă lectura, pentru ca apoi să lase din nou drum liber autorului român, în lungi pasaje copiate ad litteram (S, I/221-222; R, LXI/375-376). Creditul pe care-l acordă Regnault scrierii românești este totul. Atunci când intervin modificări din partea lui, acestea aduc, în majoritatea cazurilor, *accentuări* ale tonului politic, oricum foarte accentuat, al lui Papiu Ilarian. Descriind momentul ieșirii poporului în Câmpia Libertății, sub flamurile naționale și imperiale, Regnault introduce un pasaj inexistent la Papiu Ilarian: „Car les magyars avaient eu l'imprudence de poser pour dileme la Hongrie ou l'Autriche, et les roumains avaient choisi l'Autriche, pour placer leur nationalité sous le patronage de l'empereur" (R, LXI/275-276). Într-un alt loc (S, I/245 – R, LXI/279) autorul francez adaugă o frază care augmentează impresia de forță a poporului adunat la Blaj:

„Bărnuțiu provocă pe oameni ca, până se va șterge iobăgia pe care legiuită să-și plinească toate dătoriele cătră domnii pământești și să fie în așteptare. Iar poporul a zis: «Bine, numai să fie cât mai curând!»"

(Papiu Ilarian)

„Barnutz invita les paysans à satisfaire provisoirement à tout les redevances envers les propriétaires fonciers, jusqu'à ce que l'iobagie fut légalmente abolie. «Volontiers! s'écrierent les paysans, mais hâtez la promulgation de la nouvelle lor». *Même avec la conscience de sa force et de son droit, le paysan consentait à attendre sa délivrance de la sanction législative".*

(Élias Regnaut).

Alteori, procedeul lui Regnault este derutant și plin de mistere, ca în următorul pasaj (S, I/229 – R, LXI/376) care obligă la ideea că istoricul francez a cunoscut celebra gravură reprezentând

„Ziua de 15 mai era una din cele mai strălucite zile, limpede – senină, și ca un câmp verde și înflorit în auria primăvară era întinși pre câmp fiii României. Era căldură fierbinte și poporul sta numai în cămeși albe, încinși cu șerpare"

(Papiu Ilarian).

„Une magnifique journée de printemps donnait à la scène populaire un aspect de jeuneusse et de beauté. À travers une atmosphère limpide, le soleil versait ses raysons sur cette plaîne de fleurs et de verdure, animée par les agitations de la foule empressée. *Placés sous la chaude voûte du ciel, les paysans semblaient de loin tracer sur le gazon de grandes lignes éclatantes, ou représenter de profonds massifs"*

(Élias Regnault).

Adunarea de la 3/15 mai 1848 sau, mai plauzibil, o reproducere sau o copie a ei.

Istoric de bună marcă revoluționară – cronicar printre altele, al revoluției din propria țară! – Élias Regnault a știut să aleagă, după cum am arătat, o listă de surse bibliografice mai mult decât convingătoare. *Toți* autorii folosiți, români sau străini, sunt martori oculari ai evenimentelor din principatele de la Dunăre. Faptul imprimă însăși cărții lui Regnault o pregnantă notă de autenticitate, de mare concentrație documentară, palpabilă, pe care autorul francez a știut să o asimileze în spiritul unei poziții ideologice militante, străbătute de ideea legitimității revoluției române. Nu se miră, așadar, faptul că această *sinteză a sitezelor* care este *Histoire politique et sociale de principautes danubiennes* a fost remarcată de Karl Marx și că i-a slujit acestuia ca principală sursă pentru o largă suită de însemnări despre români și despre problema națională și socială a românilor (R, LXII). Modalitatea preluării de către Marx a informațiilor lui Regnault este analizată de seminarii studiului introductiv la ediția românească (Ibid./9-23) – singura, dealtfel – a însemnărilor. Marele clasic dă dovadă și aici de o uluitoare putere de sinteză și concentrare. Fundamental, Marx adoptă poziția ideologică a istoricului francez, nu fără a o completa cu sclipitoare aporturi personale. Ceea ce caracterizează însă însemnările este grija de a prelua nealterate pasajele și ideile de

bază, acele de maximă definire a unui eveniment sau moment din desfășurarea acestuia, de maximă expresie a unei idei. Cum Élias Regnault avusese, la rândul său, aceeași atitudine față de sursele folosite, rezultă o oglindire plină de acurateţe și justeţe a problematicii revoluționare românești, în viziunea rezumată a lui Karl Marx. Referitor la poziția lui Kossuth față de aristocrația maghiară, Papiu Ilarian relata că: „În ședința dietală din 18 martiu [1848 – n.ns] ținu Kossuth nobilimei, «cărei singure are de a-și mulțămire Ungaria existența și susținerea sa», o panegirică călduroasă și însuflețită" (S, I/16-17). Regnault nu putea să scape această abatere gravă de la principiile generale ale revoluției și, în scrierea sa, preia informația, cu o completare a înțelesului: „Dans la séance du 18 mars, Kossuth déclare que la Hongrie ne doit son existence qu'à la noblesse, *et que c'est à la nobleese à guider la nation"* (R, LXI/364). Marx, la rândul său, adugă remarca ce rezumă admirabil poziția lui Kossuth: „18 martie 1848. Kossuth declară în Dietă că Ungaria nu-și datorește existența decât nobilimii. *Nobilimea este maghiarul.* Numai nobilul are să conducă națiunea" (R, LXII/147). Filiera este plină de revelații și în continuare, confirmând justeţea poziției românilor din Transilvania la 1848, valoarea demersului istoric și ideologic al lui Papiu Ilarian, prin cele mai luminate minți ale secolului. Tezele fundamentale formulate de istoricul nostru despre programul național românesc sunt preluate și subliniate de Regnault și Marx cu interes și deplină aprobare.

„În 25 a lunei lui marțiu circula între românii din Sibiu o proclamațiune al cărei cuprins se reducea la următoarele: nici una unire cu ungurii, până vor trata românii ca națiune liberă cu națiune liberă!"

(Papiu Ilarian).

„Le 25 mars, une proclamation manuscrite fut mise en circulation parmi les roumains de Hermanstadt. Elle se terminait par ces mots: *Pas d'union avec les Hongrois, avant que nous ayons le droit de traiter avec eux de nation libre à nation libre!"*

(Élias Regnault).

„La 25 martie 1848, o proclamație a fost pusă în circulație printre românii din Sibiu. Ea se termina prin cuvintele: *Nu vrem unire cu ungurii înainte de a avea dreptul să tratăm cu ei de la națiune liberă la națiune liberă!"*

(Karl Marx).

Iată cazul tezei programatice care respinge uniunea Transilvaniei cu Ungaria (S, I/97 – R, LXI/367 – R, LXII/147):

Prin Élias Regnault, Marx rezumă succint și sugestiv, cadru cu cadru, narațiunea lui Papiu Ilarian despre adunările de la Blaj (R, LXII/147-149), respectând atât înțelesul fundamental cât și ierarhizarea valorică a autorului nostru. Însemnările lui Marx au chiar un microcapitol *Bărnuțiu la tribună,* dovadă că a recepționat rolul hotărâtor al acestuia în direcționarea ultimă a programului revoluționar românesc. Și astfel, cartea cu adânc înțeles militant a tânărului istoric român își desăvârșește mesajul pentru care a fost scrisă cu trudă și mari sacrificii. Ea devine un crâmpei din ideologia revoluționară europeană a secolului al XIX-lea, oglinda revoluției transilvănene în lume.

Al treilea volum

Într-o notă de subsol la volumul al doilea din *Istoria românilor...,* Papiu Ilarian anticipează: „Precum vom vedea și în tom. III, ungurii, îndată după adunare [după 3/15 mai – n.ns.], atât în jurnale, cât și în dietă... etc." (S, I/122). E singura mențiune a autorului despre continuarea *Istoriei...,* despre volumul care n-a mai văzut lumina tiparului și despre existența căruia nu s-a știut public nimic, timp de aproape un secol. Prin 1903, tânărul Vasile Pârvan, într-o scrisoare către Aurel Mureșanu (R, LXIII/7-8), îi sesizează redactorului de la Brașov existența unei continuări a cărții lui Papiu Ilarian, „adică ce-am numi noi ai treilea tom", dimpreună cu oferta de a publica manuscrisul în foiletonul *Gazetei Transilvaniei.* Dar intenția lui Pârvan nu s-a realizat, informația a rămas la nivelul corespondenței private, iar al treilea volum, care exista într-adevăr, a mai dormit timp de patru decenii în filele manuscrisului românesc 1060 de la Biblioteca Academiei Române. După care, un alt cercetător tânăr al istoriei naționale se apropie, cu mai multă îndrăzneală și tenacitate, de manuscrisul neobișnuit de obositor al lui Papiu Ilarian. Întreprindere are de data aceasta un sfârșit fericit: în 1943, Ștefan

Pascu tipărește la Sibiu manuscrisul lui Papiu Ilarian (S, XX), întregind astfel *Istoria românilor din Dacia Superioară* la dimensiunile *reale* înfăptuite de autor. Consecințele acestei restituiri sunt copleșitoare pentru cercetătorul operei istoricului nostru. Mare parte din revelațiile evenimentului le-a subliniat însuși inițiatorul ediției postume, într-un studiu introductiv (Ibid./III-XVIII) ce constituie o tainică bază de înțelegere a implicațiilor cauzate de prelungirea *în acest fel* a scrierii lui Papiu Ilarian. Ștefan Pascu pornește de la constatarea că cel de-al treilea volum este „numai o schiță ce trebuia întregită și prelucrată cu informațiuni ample" (Ibid./VII), lucru pe care consultarea manuscrisului îl confirmă cu prisosință. Aplecându-se cu respect asupra acestui valoros lăsământ al marelui înaintaș, editorul de la 1943 procedează la întregirea manuscrisului cu un aparat critic, pe care autorul n-a mai avut răgazul să-l înfăptuiască. Textul însuși este paginat după modelul ediției de la 1851-1852, fapt care-l introduce din nou pe cititor în atmosfera caracteristică celor două volume autume.

Concluziile ce se desprind din consultarea celui de-al treilea volum sunt importante atât în ceea ce privește destinul uneia dintre remarcabilele opere ale istoriografiei românești din secolul al XIX-lea, cât și în legătura cu continuitatea ideilor autorului. Schița noului volum înmănunchează evenimentele ulterioare Adunării Naționale de la 3/15 mai 1848, până la prăbușirea revoluției, în toamna anului 1849, ba chiar, în unele aspecte, până pe la 1851. Consultând proiectul *Istoriei* lui Papiu Ilarian, expus la începutul volumului al doilea (S, I/IX-X), constatăm că schița publică de Ștefan Pascu îmbrățișează aria cronologică a ultimelor patru volume proiectate, într-un crochiu nervos și succint. E o condensare pripită, care dovedește că autorul renunțase la ideea marii opere. Ceea ce mai avea de spus e nevoit să spună în pripă, și atunci recurge la acest fișier de date și idei, care urma să capete mai târziu perfuzia „descrierii filosofice" dorite de autor. Lucru ce nu s-a mai întâmplat, din aceleași motive pentru care a recurs și la concetrarea materialului.

Avatarurile cărții au implicații adânci și oferă noi prilejuri de meditație în legătură cu destinul pașoptist al autorului. În Viena, după cum am mai arătat, grupul de studenți juriști seconda în mod eficient activitatea Delegației române (R, XVIII/I-II), pass.; XXXIV-XXXV; XLVIII), în jurul căreia se înmănunchiau acțiunile din cadrul programului pașoptist minimal. Continuarea principiului revoluționar în rațiunea acestui nucleu instituțional românesc – adevărat guvern delegat al românilor! – era asigurată prin ascendentul radicalilor din rândurile delegației: Simion Bărnuțiu, A.T. Laurian, Ioan Maiorescu, sprijiniți continuu de factorii politici din Transilvania, Banat, Maramureș. Avram Iancu face două călătorii la Viena, pentru îmbărbătarea deputaților naționali (R, VIII). George Bariț, îndată după reorganizarea publicațiilor românești de la Brașov, la sfârșitul anului 1849, transformă cele două foi în veritabile organe ale Delegației române. Faptul, surprins de autoritățile habsburgice, aduce după sine înlăturarea redactorului, în februarie 1850, și suprimarea foilor (R, XXIX/II; 367-368). Desființarea gazetelor a fost un preludiu al răfuielii Vienei cu partida revoluționară română care, în virtutea calității ei de reprezentanță politică a unei națiuni ce se simțea învingătoare, persista pe o poziție revendicativă mult prea radicală pentru Curtea imperială și noua ei politică. Soarta foilor lui Bariț o va împărtăși în curând și *Bucovina,* românii din Imperiul austriac rămânând fără nici o publicație în limba națională. Rămasă fără vreo posibilitate de legătură cu opinia românească, delegația recurge la modalitatea publicațiilor proprii. Prezența delegaților români în capitala monarhiei este jalonată de numeroase lucrări cotangente cu problematica transilvăneană. Laurian deschide seria cu *Die Romänen der Oesterreichischen Monarchie* (S, XXIX) și cu tomul VII din *Magazinul istoric pentru Dacia,* a cărui continuare prin strădanie transilvăneană este un excepțional simbol al unității spirituale românești. Timpurie este și prezența lui Papiu Ilarian în acest sens, încă în 1850 tipărindu-și în broșură, la Viena, adresa *Sântă Adunare!* (R, XVIII/I: 210-215), sub titlul *Carte cătră sânta Adunare a Diecesei române unite din Transilvania, ce este a se ținea la Blaș la 18/30 septembre 1850, de la tinerimea*

studioasă în Viena. E cea dintâi manifestare publicistică a lui Papiu Ilarian la Viena, broșură aproape necunoscută de cercetători, în pofida semnificației deosebite pe care o sugerează. După cum am văzut în partea a treia a acestui studiu, adresa către Sinodul electoral greco-catolic din septembrie 1850 pune câteva probleme național-culturale de competența Delegației române de la Viena. Analiza lor dezvăluie ascendentul delegației, purtătoarea mandatului pașoptist, asupra tinerimii române postrevoluționare. Alături de alte nenumărate izvoare (R, XXIX/I: pass.), dezvăluie puternica bază națională a activității delegaților români. Tot în anii 1849-1850, Șaguna își publică cele două *Promemoria* despre drepturile bisericii neunite din Transilvania și Banat (Ibid./I: 177), dintre care prima, *Promemoria über das historische Recht der nationalen Kirchen Authonomie der Romänen Kirche* se tipărește la Viena. În ordinea acestor publicații, mai importante sunt cele tipărite după 31 decembrie 1851, data instaurării ordinii absolutiste fățișe. Discursul lui Bărnuțiu din 2/14 mai 1848 e tipărit în 1852 în nu mai puțin de două ediții, la care se adaugă a treia ediție, din același an, în anexa volumului II al *Istoriei românilor din Dacia Superioară.* Proclamării absolutismului, românii transilvăneni îi replică astfel prin reafirmarea întregului program revoluționar de la 1848.

Dar, fără îndoială, evenimentul editorial cel mai important în acest sens îl constituie însăși *Istoria* lui Papiu Ilarian. Nici o altă lucrare din seria celor legate, într-un fel sau altul, de activitatea Delegației române, nici chiar corpusul oficial al acesteia, *Die Romänen der Oesterreichischen Monarcchie* nu reflectă cu atâta acuratețe și fidelitate esența problematicii naționale, revoluționare a românilor. Iată un îndreptățit unghi de apreciere a importanței scrierii în epocă și, idem, un posibil unghi de apreciere a maturității și îndrăznelii politice a lui Papiu Ilarian. Responsabilitatea unei sinteze imediate asupra revoluției românilor, scrise și tipărite în citadela reacțiunii europene postrevoluționare, în Viena, era copleșitoare. Înțelegem acest lucru urmărind soarta celui de-al doilea volum al *Istoriei* care, spre deosebire de preambulul istoric

din primul volum, nu putea să scape atenției autorităților. Îndată după ieșirea de sub tipar, cartea intră în analiza poliției vieneze. În lunile noiembrie-decembrie 1852, când Papiu Ilarian se afla de pe acum la Padova, ca student al Facultății de drept din „anticissima et celeberrima" universitate italiană (R, LXIV), îi parvine știrea că un agent de o apartenență dubioasă – firește, un polițist! – întreprinde traducerea integrală a celor două volume. Din fericire, printr-o manevră abilă a lui Ioan Maiorescu, cel mai influent dintre radicalii de la Viena, agentul vienez îl primește drept colaborator la traducere pe studentul Ioan Rațiu, coleg și prieten intim al autorului. „De intimitatea noastră nici nu visează", îi scrie Rațiu colegului său din Italia (R, XVIII/II: 290). În câteva epistole (Ibid./II: 286-294), traducătorul îl informează pe Papiu Ilarian despre comportamentul agentului, față de care are o atitudine de derutare, pe cât este posibil, asupra spiritului revoluționar, în esență antihabsburgic, al cărții: „Eu numa atunci îi descopăr energia, spiritul și constanța românilor, când e vorba de un lucru care l-au făcut ei, l-au cerut sau îl cer cu toții. Iară judecata ta și spiritul în care scrii numa atunci i le descoper când îs silit, dar și atunci cu cuvinte cât se poate mai reci" (Ibid./II: 290). „Azi – scrie Rațiu cu aceeași ocazie – începem tomul II. Vezi și-mi scrie unde ți-i ața mai subțire, ca să o înnod, căci, cum sigur zici, tu cunoști mai bine spiritul cărței tale. O să-mi poți însemna din când în când toate câte cugeți că-i vor vătăma urechile" (Ibid./II: 291). Cei de la Viena, Maiorescu în primul rând, se iluzionează însă cu ideea că „poliția ar fi tradus de mult cartea și neamțul meu [care se recomanda funcționar la Ministerul Cultelor din Viena – n.ns.] are alt scop, adecă a vedea progresele românilor, a se convinge despre ideile și tendințele lor" (Ibid./II: 289). Mai lucid, Bărnuțiu nu-și face iluzii în legătură cu bunele intenții ale „neamțului" și-i scrie lui Papiu Ilarian: „Se vede că popii cei mari au mare influență la oprirea cărții. Își tem catolicismul, care acolo nu e atacat" (Ibid./II: 33). Și, într-adevăr, la scurtă vreme după schimbul de epistole amintit, cartea lui Papiu Ilarian este „oprită", interzisă în tot cuprinsul Imperiului austriac. Simion Bărnuțiu, după cum vedem, pune gestul pe seama greco-catolicilor, a căror confesiune – în

treacăt fie spus – e puternic atacată de autor. Peste o jumătate de veac, Vasile Pârvan îi atribuie lui Șaguna principalul rol în interzicerea cărții (R, XLVIII). Până la o clarificare factologică a lucrurilor, credem că antipatia forurilor bisericești transilvănene a *contribuit* doar la declanșarea anchetei, *Istoria* lui Papiu Ilarian fiind interzisă de fapt de către oficialitățile guvernamentale vieneze, care nu puteau tolera o apoteoză a revoluției române – fie și sub masca falsă a „fidelității" față de Împărat! – acum când la ordinea zilei era amuțirea tuturor glasurilor naționale din monarhie. Oricum, și la dimensiunile tipărite, *Istoria românilor din Dacia Superioară* înseamnă un mare succes național. Cele două volume s-au editat *după* alungarea deputaților români din Viena, printr-un ordin al poliției, în februarie 1851 (R, VIII/177), dată la care activitatea politică românească în capitala austriacă intră într-o perioadă grea, infructuoasă, lipsită de inițiative. Puțini funcționari români: Ioan Dobran, Aron Florian, Ioan Maiorescu și alții, rămân încadrați în aparatul birocratic absolutist și nu mai reprezintă, nici în fond, nici în formă, națiunea română. Singurii purtători ai făcliei pașoptiste sunt tinerii juriști de la universitatea vieneză, în frunte cu Papiu Ilarian. Singura acțiune posibilă, publicarea istoriei revoluției române, acțiune care, ținând cont de puternicile determinări ce o leagă de activitatea Delegației române, poate fi considerată importantă continuare culturală a mandatului național, indirect în cazul istoricului nostru. Această continuare a fost cu putință până în vara anului 1852, când radicalii români se „compromit" definitiv în ochii autorităților, prin refuzul epocal al lui Avram Iancu de a se înfățișa înaintea suveranului. Papiu Ilarian recepționează uluitoarea știre abia în septembrie, printr-o scrisoare primită de la Simion Balint (R, XVIII/II: 7-10), din care putea să întrezărească o nouă etapă de interdicție politică. Este cel dintâi, după cum am văzut, care intuiește soarta cărții sale (Ibid./I: 166) și – trebuie să ne închipuim! – primul în măsură să-și dea seama de imposibilitatea continuării ei, chiar înaintea interzicerii oficiale. Volumul al treilea trebuia să aibă și are în centrul atenției *tocmai* figura impunătoare a lui Iancu și este centrată pe luptele din Munții Apuseni purtate de acesta.

Or, după întâmplarea cu Împăratul, eroul Munților devine persona non grata Numărul 1, dintre români, în ochii habsburgilor. Răstimpul redactării schiței acestui volum lămuritor și el, îl plasăm între mijlocul lunii aprilie 1852, când Papiu Ilarian îi solicită lui Simion Balint relatarea amintită mai sus, fără de care nu poate continua cartea (Ibid./I: 125) și sfârșitul lunii septembrie, când este de pe acum preocupat de plecarea în Italia (R, LXIV). Un răstimp agitat și obositor, în care autorul oscilează între greoaiele cursuri universitare, ținute în limba germană, și munca adunării și sistematizării documentelor, între febrilitatea și satisfacția tipăririi celui de al doilea volum și teama pentru soarta acestuia, între tentația activității politice naționale și piedicile tot mai mari ce se puneau în calea acestei activități. Pentru condițiile în care a fost elaborată, schița celui de-al treilea volum este un rezultat remarcabil, o scriere demnă de a fi alăturată volumelor tipărite la Viena.

Continuitate și omogenitate

Schița tomului III este rezultatul unei mari condensări documentare. Papiu Ilarian n-a apucat să nominalizeze sursele utilizate, această operație rezervându-și-o pentru redactarea finală a volumului. Tipărind schița în 1943, Ștefan Pascu suplinește munca autorului, realizând aparatul critic și trimiterile cerute de textul lui Papiu Ilarian. Rezultă un subsol de referințe excepțional de bogat, care dovedește acest aspect de *condensare* al schiței. La data redactării acesteia, istoricul avea la îndemână un număr impresionant de mărturii și documente despre revoluția armată a românilor, care constituie nominativul tematic al schiței. Am înșirat mai sus câteva documente mai importante din rândul acestora. Între timp, Laurian publică în *Die Romänen...* (S, XXIX/II: 3-68; 69-97; 98-147), rapoartele celor trei prefecți români: Avram Iancu, Simion Balint și Axente Sever, surse excepționale tocmai pentru aspectul care-l interesa în cel mai mare grad pe autor. Condensarea rezultă,

în al doilea rând, din comprimarea cronologică a ultimelor patru rezultă, în al doilea rând, din comprimarea cronologică a ultimelor patru volume intenționale într-unul singur, abia schițat. Această operă de comprimare are darul de a scoate pregnant în evidență principală virtute a cărții. Pe parcursul scurt și nervos al unui demers care abia cu mare greutate îi permite punctarea evenimentelor, autorul evită cu pricepere căderea în enunțul sec, expeditiv. Narațiunea trădează încă o dată personalitatea și temperamentul autorului, întreaga lui modalitate ideologică și literară, mai evidente poate tocmai datorită caracterului succint al exprimării. În această operă de laborator, Papiu Ilarian trăiește cu o vigoare rară, reflexiunile și aprecierile personale presărând la tot pasul narațiunea. În acest crochiu provizoriu, proporția de *interpretare* este tot atât de mare ca în primele două volume, adevărul istoric nu-l lasă la voia expresiei documentelor – cu adevărat foarte dense! – ci îl evidențiază în formulări sintetice corespunzătoare ideologiei revoluționare. „Scopul nostru [este] a scrie o istorie mai mult politică" (S, XX/81) mărturisește Papiu Ilarian, apropiindu-se astfel, cu ocazia acestui excurs concentrat, de adevărata accepțiune pe care o dădea „descrierii filosofice" a istoriei. Într-o nouă prefață (Ibid./ 1-3) își exprimă intenția de a da „o icoană pragmatică a istoriei naționale", prin care însă nu înțelege un manual practic de factologie istorică, ci un îndreptar practic pentru înțelegerea *spiritului* istoriei naționale. „Un popor fără istorie e mort și un popor care nu-și cunoaște istoria orbecă în toți pașii lucrurilor sale". Ce înțelege el prin istorie, se evidențiază aici încă o dată, dacă mai era necesar după obiectivările atât de limpezi din primele volume: pentru românii transilvăneni, ea a însemnat o nesfârșită luptă „pentru limbă și naționalitate, fără care nu este viață". Sfârșitul prefeței este memorabil, enunțând mai pregnant decât tot ceea ce a scris până la această dată, influența ideilor de drept natural captate din discursul lui Bărnuțiu: „Un popor numai pe temeiul naționalității se poate desvolta, înălța și ferici. Aceea ce este individualitatea pentru un singuratic, aceea este naționalitatea pentru un popor. Ați nimicit individualitatea unui singuratic, spuneți-mi ce i-ați mai lăsat? Ați răpit

naționalitatea unui popor, spuneți-mi prin ce-l mai puteți despăgubi?". Apoi, formularea ia o turnură spectaculoasă: Este o lege și un drept firesc pentru un popor, ca și pentru un singuratic, a-și apăra individualitatea sa. *Este dreptul și datoria apărării de sine, asupra oricui care contează a ataca acest drept personal și înnăscut"* [s.ns.]. Iată , dar, cum conceptele dreptului natural devin, în utilizarea unui revoluționar de vocație, instrumente de legitimare a insurecției revoluționare. Promisiunile dreptului firii circulau, poate de un veac, în perimetrul spiritual românesc din Transilvania. Accepțiunea lor, însă s-a sublimat în aparatul teoretic, filosofic al gândirii transilvănene, sporind zestrea iluministă cu ideea implicării poporului în propria sa devenire. Dar nimeni înaintea lui Papiu Ilarian n-a ajuns la consecința *dreptului la răzvrătire* ca rezultat al prerogativelor dreptului natural. Sub Horea, românii au aplicat în chip spontan acest drept, dar, se știe, timp de o jumătate de veac gestul lor nu și-a putut găsi justificarea în compartimentele marii ideologi. Istoricul nostru implică acest drept la răzvrătire în consecințele teoriei revoluționare și îl invocă acum, la începutul volumului al treilea, ca pivot de sprijinire al dezvoltării materiei abordate.

Căci schița volumului III nu este altceva decât un repertoriu al determinărilor care au necesitat trecerea la faza insurecțională a revoluției. În virtutea metodei pe care a folosit-o și la volumul al II-lea, Papiu Ilarian vede această evoluție în ansamblul marii politici a momentului. *Die grosse Politik* era obsesia generației istoriografice a lui Karl Rotteck, de la a cărui școală și-a însușit tânărul istoric primele sugestii ideologii și metodologice, iar autorii francezi ai restaurației și revoluției nu disprețuiesc nici ei această viziune, ci dimpotrivă. La Papiu Ilarian analiza țesăturii politice face parte integrantă din procesul romantic de recepționare a evenimentului istoric. În cazul schiței analizate, schema politică urmărită o constituie labirintului relațiilor dubioase dintre autoritatea supremă de la Viena, guvernul „revoluționar" de la Pesta și aristocrația din Transilvania. Avatarurile insurecției române se conturează chinuitor, din coșmarul acestor relații incerte, ambigue. Între încurajările pe

jumătate ale imperialilor și amenințările întregi ale autorităților maghiare, pentru conducătorii națiunii se pune problema grea a orientării corecte. În situația dată, o singură atitudine era cu putință: aceea *politică,* pe măsura caracteristicii momentului. Schița este o fidelă oglindire a acestei constatări . Îi regăsim pe români în fața unei experiențe politice reușite: Congresul național, eveniment providențial care a evitat o eventuală izbucnire spontană a mișcării. Congresul național de la 3/15 mai 1848 a deschis o școală politică, aceea a marii reprezentanțe naționale. Tactica congresului național se generalizează cu repeziciune în toate zonele românești ale Imperiului austriac și, desigur, această tactică o resimțim și peste Carpați, în Țara Românească. Transilvănenii, conștienți de valabilitatea ei, își extrag întregul procedeu practic din concluziile congresului. În fața strădaniilor autorităților ungurești de a nega funcționalitatea *națională* a Adunării de la 3/15 mai, românii se regăsesc, până la toamnă, pe pozițiile hotărâte la Blaj, în convingerea îndreptățită că „pe români numai naționalitatea îi poate scăpa" (Ibid./13). Și, tocmai pentru că perseverarea pe această poziție era vitală pentru români, Papiu Ilarian distinge la modul critic între diferitele elemente ale mișcării generale românești. Această clarificare, necesară pentru amalgamul de impulsuri contradictorii care au dominat partida națională după 3/15 mai și până la izbucnirea insurecției, este un mare merit al istoricului nostru și a fost însușită întocmai de către istoriografia noastră națională. Elementele eterogene ale adunării au fost sesizate de Papiu Ilarian încă în volumul II, manifestările colaterale interesului național major criticate încă acolo – vezi cazul vicarului Constantin Papfalvi, al episcopului Lemeni, al lui Șaguna (S, I/pass.) – ideea purificării rândurilor partidei sugerată în mod sensibil.

Prețios este faptul că Papiu Ilarian adoptă ca etalon general de apreciere și comparație atitudinea politică și revoluționară a poporului, care era una radicală. Față de toți istoricii contemporani ai revoluției de la 1848 în Transilvania, care laudă de-a valma pe toți părtașii – cu sau fără voie – ai evenimentelor, autorului nostru îi revine meritul de a fi distins existența, în sânul marii partide

românești, a unei grupări aparte, cu aspect de partid politic și cu o viziune revoluționară radicală. Acestei grupări îi atribuie, pe drept cuvânt, caracterul intransigent, radical, caracteristic revoluționar al mișcării românești de la 1848. Dreptatea ei emană din dreptatea poporului, sintetizată de Bărnuțiu în memorabilul îndemn: „Țineți cu poporul dacă nu vreți să vă rătăciți!". Nici în al doilea volum, și cu atât mai puțin în schița tomului III, atitudinea critică a lui Papiu Ilarian nu este un act subiectiv, gratuit, ci o necesitate impusă de această chemare spre limpezirea politică, în lumina etalonului oferit de marele forum al poporului: „Nimeni, fără numai poporul își știe toate trebuințele sale politice, și care vrea să lucre ceva pentru popor își știe toate trebuințele sale politice, și care vrea să lucre ceva pentru popor, pe acesta să-l întrebe" (Ibid./23). De aici izvorăște și critica poziției pe care s-au situat elementele conservatoare din rândul fruntașilor români, grupate mai cu seamă în jurul episcopului Ioan Lemeni. Eroarea acestora este una de recepționare și de acțiune în același timp. Neputând înțelege imperativul revoluționar în raporturile dintre popor și conducătorii săi, aceștia recurg la vechea tactică a „călăuzirii turmei de credincioși. Or, țăranii de la 3/15 mai nu aveau nevoie de „păstori", ci de conducători, nu de elemente care să dispună atitudini în numele lor, ci de oameni de sinteză, care să distingă elementul centralizator al dorințelor exprimate în congresul național. Iată de ce, în viziunea istoricului nostru, intervențiile oficiale „pacificatoare" ale episcopului Lemeni, din vara anului 1848, apar drept niște acte rupte de fluxul voinței națiunii. Ba, ținând cont de prigoana la care erau supuși românii tocmai în acea perioadă, de către aristocrația maghiară, niște veritabile trădări naționale. Critica lui Papiu Ilarian e incisivă și pătimașe, ca în cazul proclamației lui Lemeni din 9/21 mai 1848 a cărei analiză abundă de intervenții personale, directe, abia așezate în paranteze. Istoricul dialoghează pur și simplu, peste ani, cu autorul proclamației, dând impresia șocantă a veridicității (dealtfel, Papiu Ilarian a rămas în istoria revoluției, printre altele, în ipostaza de la Duminica Tomii, când a dialogat de adevăratelea

cu episcopul, spunându-i:„Domnule episcop, astăzi cine nu ascultă de popor nu ascultă de Dumnezeu!”):

Episcopul: „[Poporul] să aștepte până ce se va hotărî... altă lege pentru slujba [iobăgească], pentru a cărei ușurare...”

Papiu Ilarian: „...Numai ușurare, domnule episcop!?...”

Episcopul: „...ca și pe învrăjbitul popor...”

Papiu Ilarian: „...Învrăjbitul? Asta nici comisarii guberniali de la Blaj n-o ziceau!!”

Episcopul: „...să-l putem mângâia, am cerut și am dobândit...”

Papiu Ilarian: „...Numai măria ta ai cerut și ai dobândit? Îți mulțumește națiunea!...”

Episcopul: „...a se aduna protopopii și cei mai pricepuți...”

Papiu Ilarian: „...Cine sunt acei mai pricepuți? Poporul tot prost și nepriceput, așadar!...”

Un conținut și mai grav are proclamația lui Lemeni din 14 iunie 1848, plină de insinuări defetiste, descurajatoare, de amenințări la adresa propriei națiuni și care se încheia cu ideea că acum, după Dieta de la Cluj, în care s-a votat – cu sila și fără asentimentul românilor! uniunea Transilvaniei cu Ungaria, românii „toți sunt cetățeni ai Țării Ungurești” (!!). La această aserțiune, ce cu greu putea fi depășită, Papiu Ilarian răspunde sec și expeditiv: „Vezi că națiunea, măria ta, nu vrea să înceteze a se numi română!” (Ibid./22). Semnificativă o găsește autorul, în aceeași ordine de idei, purtarea episcopului blăjean la Dieta din 29 mai 1848. Aici discută problema vitală pentru acel moment, a reprezentanței sau pseudoreprezentanței naționale în legătură cu momentele istorice de seamă. În zilele sesiunii dietale de la Cluj, când se putea în cumpănă însăși existența uneia dintre țările românești, soarta Transilvaniei, orașul găzduia nu mai puțin de 100 de reprezentanți ai națiunii, deputați trimiși de Adunarea de la 3/15 mai. Și totuși, în Dietă nu este primit decât episcopul Lemeni, care *nu* reprezenta națiunea, ci regalitatea, ca deputat *numit* în mod oficial. Purtarea lui Lemeni în această calitate a fost, după cum se cunoaște, jalnică. Dar episcopul mai avea un mandat – deocamdată! din partea a două milioane de români, din partea reprezentanților acestora, adunați pe Câmpia

Libertății. „Episcopul Lemeni – spune Papiu Ilarian – dacă ar fi apărat cauza națională, după cum s-a legat prin jurământ, prin instrucțiune [din partea Adunării Naționale – n.ns.] și precum i se cuvine ca unui român și președinte al deputațiunii, putea să molcomească mult furia și fanatismul ungurilor [adică a deputaților unguri, în legătură cu uniunea Transilvaniei – n.ns.]" (Ibid./20). Dar acest lucru nu s-a întâmplat ci, dimpotrivă, Lemeni s-a lăsat folosit drept marionetă de către aristocrație, ținând cuvântări din balconul sediului gubernial, în favoarea uniunii Transilvaniei cu Ungaria. Întâmplarea, considerată de Papiu Ilarian de o gravitate excepțională, îi smulge următorul îndemn, pe care-l racordăm la ideile sale din volumele anterioare, cu privire la conducerea politică și reprezentanța națională: „Învățați, românilor, din cele trecute, cui aveți de a vă încredința cauzele naționale, de la a căror reieșire atârnă viața sau moartea voastră națională! Aceste cauze totdeauna la încredințați la români probați, dintre toate niciodată singuri episcopilor, nu, episcopilor singuri niciodată!" (Ibid./22-23).

Critica politicii naționale continuă cu o lucidă analiză a atitudinii fruntașilor români, din „părțile ungurene": Banat, Biharia, Maramureș. Aceștia au adoptat metoda generală a congresului, dar au comis „pași politici greșiți, a căror urmări cu durere le simt și până în ziua de astăzi" (Ibid./32). Ei „nu vrură să asculte de poporul ardelean, de frații lor cu care tot aceeași istorie, tot aceleași patimi și tot aceiași vrăjmași și tot același viitor îl au" (Ibid./32), ci s-au lăsat ademeniți de glasurile de sirenă ale politicii aristocratice. Căderea acestora în hibris se datorează mai cu seamă îndepărtării de instinctul istoric al poporului: „În loc de a povățui pe poporul de acolo *într-acolo încotro îl trăgea simțul național* [s.ns.], care nici într-un popor, fie acela oricât de apăsat, nu este stins de tot, trimiteau proclamații peste proclamații la ardeleni, prin gazete ungurești, *chemându-i la uniunea cu Țara Ungurească"* (Ibid./33). Regretul său că nu s-a putut realiza un front unitar se luptă revoluționară efectivă între toți românii din Imperiul austriac, încă de la începutul evenimentelor (se va realiza abia la începutul anului 1849, dar un front de natură diplomatico-petiționară!), include din

nou considerentul dacoromân: „O românime unită de trei milioane putea să facă atunci a înceta războiul și poate multe nu se întâmplau pre cum s-au întâmplat. Alta ar fi astăzi soarta românilor" (Ibid./ 34). Cercul aserțiunilor critice se închide din nou la ideea congresului național, constanta ideologică de bază a programului politic dinaintea insurecției: „Cauza voastră să n-o trateze unul sau altul, ci națiunea, în adunare națională" (Ibid./23). Această necesitate a statorniciei pe lângă strategia congresului național izvorăște, la Papiu Ilarian, din situația politică a românilor transilvăneni după Adunarea de la 3/15 mai, dar mai cu seamă după Dieta de la Cluj. Istoricul urmărește izolarea tot mai accentuată a românilor, restrângerea la propriile puteri, în condițiile când Curtea imperială se străduiește să satisfacă toate pretențiile aristocrației maghiare. Aspectul de vârf al acestei colaborări dualiste austro- maghiare îl constituie sancțiunea imperială a uniunii Transilvaniei cu Ungaria. La răspunsul Împăratului că, prin uniune, românii au dobândit tot ce au dorit, autorul nostru exclamă: „Aceasta nu e dobândă, ci o nedreptate strigătoare la cer!" (Ibid./25). E sesizată din capul locului cârdășia – provizorie! – dintre habsburgi și aristocrații unguri, „deosebitele interese private ale aristocraților și birocraților" (Ibid./ 35), care are ca rezultat înrăutățirea situației românilor.

Suferințele transilvănenilor, din mai și până în septembrie 1848 sunt descrise în termeni duri, cu amănunte care fac din câteva pasaje – ca acela unde se narează cruzimile de la Mihalț și Lona – adevărate pagini de literatură terifiantă, augmentată de stilul lapidar și nud ce caracterizează schița volumului al treilea. În Munții Apuseni, garda aristocrației „face cele mai nespuse excese: a bătut cu baionetele, la Roșia pe un frate român l-au bătut de moarte, tăindu-l cu sabia în cap, până la creeri" ș.a.m.d (Ibid./44). Narațiuni de acest fel nu se încropesc la istoricul nostru de dragul fabulației, ele nu au funcționalitatea literară, ci una politico-istorică. Evocarea îndelungată a suferințelor națiunii române trebuia să dovedească justețea unui cumul de constatări ale sale, explicite sau implicite, ce se pot rezuma în următoarele: a) autoritatea habsburgică i-a lăsat pe români la discreția aristocrației maghiare; b) aristocrația a

dezvlănțuit o mare campanie de prigonire a românilor, ca să-i îndepărteze de linia programului național, cu scopul de a eluda desființarea iobăgiei – „cu vărsare de sânge pecetluită ștergerea iobăgiei" (Ibid./36) – și a sugruma tendința românilor de afirmare națională; c) metoda revoluționară a românilor a fost, între ultimele două adunări de la Blaj, una politică, neinsurecțională, care n-a îndreptățit cu nimic teroarea albă a aristocrației; d) condițiile din principat și de la scara întregului Imperiu i-au convins pe români despre necesitatea păstrării caracterului *național,* românesc, al revoluției, despre necesitatea unirii forțate în jurul nucleului politic radial. Acest nucleu îl formau Comitetul Național ales la 3/15 mai 1848.

„Comitetul Național era ca un singur reazem al națiunii în niște împrejurări atât de critice" (Ibid./47)., concluzionează Papiu Ilarian la capătul lungului repertoriu de suferințe ale națiunii. În condițiile restrângerii la o schiță concentrată, autorul n-a putut dedica sublinierii importanței Comitetului Național de la 1848 decât un crochiu de câteva pagini. În forma definitivă a *Istoriei,* spațiul acordat acestui nucleu politic ar fi fost, fără îndoială, deosebit de substanțial. Căci, la istoricul nostru, în ființa Comitetului Național se întrupează un lung șir de constatări analitice și meditații personale legate de sistematizarea activității politice a românilor transilvăneni. Am văzut cum Papiu Ilarian supune analizei critice competența și legitimitatea națională a reprezentanței politice întruchipate în persoanele episcopilor, la 1791, ca și la 1837 și 1842. Critica este operată de pe pozițiile unei concepții politice evoluate, radical-liberale, conforme unei orientări general europene în această direcție. Felul subliniat în care autorul nostru paginează, însă, această problemă ține în primul rând de natura relațiilor ierarhice între românii transilvăneni. Demersul său în istoria modernă a acestora este presărat de căutări în direcția identificării unei reprezentanțe naționale firești, legată de organizitatea eforturilor națiunii în direcția devenirii sale istorice. Un prim popas pe acest drum îl face în momentul analizei istorice și politice a Congresului Național, care întruchipa la modul grandios orientarea generală a națiunii.

Dar Papiu Ilarian e un ideolog mult prea subtil ca să confunde congresul revoluționar cu reprezentanța națională. În mersul revoluției la transilvăneni, concentrat în focarul congresului, identifică o mare partidă națională, purtătoarea a celor mai generale idealuri naționale și alcătuită din indivizi de cele mai diverse orientări. Cei mai mulți dintre contemporanii revoluției, ca și o mare parte a istoricilor acesteia s-au oprit aici cu consecințele concentrării politice a luptei românilor pentru afirmarea națională. Rezultă acea apreciere globală, general pozitivă, a oamenilor și evenimentelor de la 1848-1849, înecată în elogiu și panegiric. *Istoria românilor din Dacia Superioară* a fost o carte școlară – și mai este încă! – și prin faptul că sfâșie cu brutalitate acest văl de nesănătoasă euforie. Aderent fanatic al lucidității politice totale, tânărul cronicar al evenimentelor discerne cu finețe la acest capitol distingând unele orientări contradictorii, altele greșite, în fine, unele chiar contrare intereselor naționale, în marele panoramic politic de la 3/15 mai 1848 și de mai târziu. De la nuanța apolitică, sentimental-românească, a atitudinii unor participanți ca magnatul Vasile Nopcea (acestuia Papiu Ilarian i-a strigat în auzul poporului, pe Câmpia Libertății: „Vasilică Nopcea, jos cu mănușa!"; R, LXV/208), trecând prin marea grupare a nehotărâților dispuși să cedeze presiunii nobilimii și să accepte uniunea cu Ungaria – Timotei Cipariu chiar a făcut parte din rândul acestora! – și până la adversarii declarați ai congresului și revoluției, ca episcopul Ioan Lemeni și deloc neglijabila sa partidă, aspectele imature ale manifestării partidei general-naționale s-au manifestat într-o multitudine de chipuri. În fața acestei situații, atitudinea lui Papiu Ilarian nu este nicidecum contemplativă, ci una critică, selectivă. Acest lucru se manifestă în asemenea măsură, încât la un moment dat transpare o parte a încărcăturii revoluționare în limitele luptei de clasă din sânul propriei națiuni. Vehemența autorului împotriva episcopului Lemeni nu vizează *un individ,* ci *o concepție,* una fundamental- conservatoare, cu nimic deosebită de aceea a aristocrației maghiare. Asimilând atitudinea grupării clericale a lui Lemeni cu atitudinea aristocrației, Papiu Ilarian dimensionează exact cadrele conflictului revoluționar, care este în esență

național, dar general democratic în formele concrete de manifestare. Cadrul național este unul de principiu, de referință. Cel general revoluționar unul de amănunt, de concretizare. Românul Lemeni gravitează către aristocrație în virtutea calității sale de mare feudal. Țăranii unguri din Câmpia Transilvaniei gravitează către revoluția română în virtutea situației lor de iobagi. „E de însemnat – notează Papiu Ilarian – că atât la Adunarea Națională de la 15 mai, cât și mai cu seamă la aceasta din septemvrie, fură de față și mulți unguri iobagi, care peste tot în Transilvania țin cu românii, fiindcă și dânșii asemenea erau asupriți de nemeși" (S, XX/60). E un punct de vedere de asemenea evoluat, confirmat de sintezele istoriografice moderne (R, XXI/pass.), rezultat tocmai din această analiză critică întreprinsă de autor la nivelul partidei naționale generale. Care, firește, nu putea să-și aroge calitatea de reprezentanță națională. Unde, atunci, trebuie căutată aceasta? Dezlegarea vine iarăși din observarea atitudinii poporului la 1848, care, după cum am văzut, este una revoluționar- radicală. În consecință Papiu Ilarian identifică reprezentanța politică permanentă a națiunii în acea grupare din preajma Congresului de la 3/15 mai și din timpul desfășurării lui, care întruchipează cel mai fidel această atitudine radicală. Autorul îi numește pe rând „oamenii poporului", „naționaliști" – în sensul de iubitori ai națiunii! – „români adevărați" etc. Grija cu care distinge formația, atitudinea și ideologia acestora din marele conglomerat al ideilor general românești, minuțiozitatea cu care punctează acordul perfect între vederile acestora și vederile majore ale poporului, ale națiunii, trădează la Papiu Ilarian o preocupare fără echivoc. La ora reconstituirii istorice a revoluției, fostul tribun depășește noțiunea istorică de *partidă* națională, ajungând la aceea de *partid politic.* Fără a folosi acest termen, autorul oferă suficiente repere definitorii care fac din radicalii transilvăneni de la 1848-1849 un veritabil partid politic. Comitetul Național este organul de conducere al acestui partid și, deci, emanația supremă a întregii desfășurări politice de la 1848.

Aici sunt de căutat motivele importanței pe care Papiu Ilarian o acordă Comitetului Național, în existența și activitatea căruia se

întruchipează concluziile majore ale hotărârii naționale și a cărui activitate străbate ca un fir roșu cea mai acută perioadă a revoluției transilvănene. Structură de concentrare a elementelor politice radicale, Comitetul avea ca atare, o funcționabilitate politică logică, organică. Apoi, în condițiile Transilvaniei, Comitetul capătă și o investitură instituțională, mai târziu cvasiguvernamentală, devenind un adevărat organ național de conducere. Atribuțiile lui aveau o bază *națională:* revoluția românilor transilvăneni, și una *constituțională* (în sensul revoluționar): hotărârile Adunării Naționale de la 3/15 mai 1848. Istoricul nostru legitimează, pe această bază, competența unică de conducere a revoluției, care îi aparține comitetului și pe care acesta știe să și-o exercite până la ultima limită a posibilităților . Exemplul clasic este chemarea la ordine a unei fracțiuni din Delegația română trimisă Împăratului, fracțiune condusă de Șaguna și care, în lunile Iulie-august 1848, trecând peste hotărârile comitetului, s-au așezat la tratative cu guvernul ungar, nerecunoscut de către națiunea română (R, XXIX/I: 148): „Împrăștiații mădulari ai comitetului [aruncat în ilegalitate și persecutat de către autoritățile maghiare – n.ns.] avură curajul a se aduna la Sibii și a îndrepta o adresă către deputații ce rămaseră la Pesta, la deputațiunea regnicolară, în care dânșii le opriră acestora [lui Șaguna și celorlalți – n.ns.] toată consfătuirea cu ministeriul maghiar, în numele națiunii, și-i chemară acasă" (S, XX/48). Comitetul se sprijină permanent pe ținuta și inițiativa revoluționară a poporului, atitudini ce se manifestă din plin la mijlocul lui august 1848, când Comitetul Național este salvat de la arestare printr-o energică acțiune a maselor populare din „satele de prinprejurul Sibiiului, care cuprinseră toate drumurile țării, oprind toate căruțele ce mergeau pe drum, temându-se nu cumva să ducă ungurii într-acele pe oamenii lor" (Ibid./51)

Cu același sprijin al poporului, de data aceasta din întreaga Transilvanie, Comitetul Național își îndeplinește și cea mai înaltă sarcină politică din întreaga existență: adunările „marțiale" din septembrie 1848. Esențială este, firește adunarea de la Blaj din 15-25 septembrie, cea mai lungă consfătuire politică revoluționară

din viața românilor transilvăneni, asupra căreia Papiu Ilarian proiectează luminile unui interes cu totul aparte, socotind-o drept un jalon de periodizare a revoluției (S, I/IV), alături de data constituirii Comitetului de Pacificație. Ceea ce reține autorul cu predilecție din semnificațiile „adunării marțiale" este aspectul de ultimatum al noului congres. Românii se întrunesc în număr mare – 50.000 – și *înarmați,* hotărâți să pună capăt dezordinii civile provocate de aristocrația maghiară din principat. Autorul vede adunarea ca pe un act al unei națiuni puternice și conștiente de puterea ei. Românii s-au adunat – afirmă el – ca să invalideze toate hotărârile de ordin constituțional, ca și măsurile administrative, opresive, luate împotriva lor de la 3/15 mai și până la data adunării marțiale. Istoricul nostru – mai puțin tributar lozincilor formale de fidelitate față de Împăratul, având în vedere caracterul de schiță a lucrării – dă de înțeles că românii cunoșteau sursa adevărată a nenorocirilor pe care le Îndurau: dualismul politic – nesincer, dar efectiv – dintre Habsburgi și aristocrația ungurească, cu avantajul – deocamdată – al celei din urmă. Renunțând la ideea fidelității necondiționate față de monarh încă la 3/15 mai, când iau hotărâri contrare jocului politic al acestuia, românii vin în septembrie să respingă *hotărâri legislative sancționate de acesta,* cum ar fi legea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, votată de Dieta de la Cluj în 30 mai 1848. Într-un mod demn de semnalat, Papiu Ilarian direcționează riposta celor 50.000 de români înarmați, în egală măsură împotriva nemeșimii maghiare și a Împăratului: „Națiunea română nu vrea să știe de uniunea făcută cu Ungaria, că acea glotișoară de nemeși care au răcnit în Dieta trecută, la 30 mai, uniunea, adecă desființarea marelui principat al Transilvaniei [...] trebuie priviți numai ca vânzători de patrie și ucigători de națiune, că nici Împăratul n-avea dreptul de a călca *Sancțiunea Pragmatică"* (S, XX/59). Deși adunarea este acum militarizată, caracterul ei rămâne cu acuratețe politic, orice aspect de răscoală fiind inexistent. Dar acum românii părăsesc tentația suplicistă, deciziile și hotărârile adunării, având doar rolul de a *informa* forurile interesate despre intențiile ultime ale națiunii. Nu se mai cere consimțământul nimănui, ci se *decretează,* sub formă

de ultimatum adresat autorilor, încetarea tuturor nedreptăților ce-i asaltau pe locuitorii Transilvaniei din direcția coaliției constituționale austro-maghiare. Depășind caracterul strict național, adunarea marțială își arogă calitatea de for reprezentativ al întregului popor transilvănean, bogat reprezentat la întrunirea din septembrie: „Noi poporul transilvan, români, unguri și sași – se spune în declarația către comisarul Vay Miklós – adunați în număr aproape de 50 de mii, rămânând credincioși jurământului care l-au depus în Câmpia Libertății, că nu vom asupri pe nimeni, dar nici nu vom suferi ca să ne asuprească cineva, prin aceasta *declarăm..."* [s.ns.] (Ibid./ 60-61). Ceea ce declară adunarea întrece în mod vădit, prin concizie și radicalism, tot ce întreprinseră românii până la acea dată, îmbogățind programul național cu câteva accepțiuni hotărâte: se respinge uniunea Transilvaniei cu Ungaria și nu se recunoaște ministerul de la Pesta; de pretinde deschiderea unei adunări naționale și întărirea Comitetului Național ca reprezentanță națională; se cere o dietă reprezentată proporțional – cu alte cuvinte, ținând cont de proporția zdrobitoare a românilor, o adevărată adunare legislativă românească – și un guvern alcătuit după același principiu.

Că, de data aceasta, poporul nu mai aștepta nimic din partea instanțelor guvernamentale o dovedește trecerea imediată la organizarea gărzii naționale, ajunsă în scurtă vreme la dimensiunile și atribuțiile unei veritabile armate revoluționare. Legând făurirea acestei armate de concluziile ultime ale *Congresului național,* Papiu Ilarian îi conferă organicitate politică și semnificație revoluționară. Din punct de vedere al dezvoltării programului național, istoricul nostru vede germenii insurecției revoluționare a românilor în actul Adunării Naționale de la Blaj din septembrie 1848. Românii, națiunea română, „se organizează în gardă națională, spre apărarea siguranței publice, *spre apărarea țării și a sa"* (Ibid./66). Dar, după cum se știe, țara, Transilvania, ca și națiunea română, *nu existau după legile Dietei din 30 mai,* așa că existența unei gărzi naționale *românești* însemna implicit declanșarea unei situații militare între autoritatea suprapusă, dublă, austro-nemeșească și structura națională română, aflată pe pozițiile unui program

revoluționar. În septembrie, toate legile impuse de aristocrație și sancționate de Împărat, inclusiv uniunea cu Ungaria, erau în vigoare. Comisarul baron Vay, autorul unor măsuri administrative exasperante, printre care legea recrutării forțate a feciorilor români pentru armata maghiară, îl reprezenta pe Împărat și acționa în numele acestuia. Vay avea putere chiar și asupra comandamentului militar din Sibiu, care se afla în subordinea sa. Adoptând poziția militară ca mijloc de negare a situației politice, românii se ridicau implicit și împotriva Împăratului, în pofida declarațiilor formale de fidelitate față de acesta. Astfel se explică tentativele autorităților militare austriece din Transilvania, ale generalilor Puchner și Schurter de a zădărnici organizarea gărzii naționale (Ibid./66). Iată, așadar, că insurecția revoluționară românească din Transilvania are la început un caracter în egală măsură antiaristocratic și antihabsburgic. Dar această situație complexă, dificilă, s-a soluționat în scurtă vreme, odată cu ruperea relațiilor dintre Viena și guvernul maghiar, astfel că acțiunile armate propriu-zise ale românilor vor fi îndreptate numai împotriva aristocrației maghiare. Nu trebuie scăpat însă din vedere faptul că începuturile insurecției stau sub semnul dublei direcționări amintite, fapt care dă o semnificație în plus congresului revoluționar din septembrie 1848. Adăugat la atitudinea românilor din luna mai și până în septembrie, când s-au opus din răsputeri opresiuni politice de care se făceau în egală măsură vinovate Curtea de la Viena și aristocrația „revoluționară" din Transilvania, faptul e în măsură să ofere bogate subiecte de meditație lucidă în legătură cu netemeinicia prejudecății, multă vreme acreditate de unii istoriografi străini (R, XXVI/pass.), că românii transilvăneni au „făcut jocul Habsburgilor" împotriva revoluției maghiare. Întreaga *Istorie* a lui Papiu Ilarian este o argumentare fin susținută și puternic întemeiată a adevărului că, la 1848-1849, românii: a) s-au situat pe pozițiile unui program revoluționar organic și clasic, izvorât din preceptele general revoluționare și din cerințele politice interne; b) n-au avut în față, politic și militar, revoluția maghiară, care, după legile interne ale revoluțiilor, privea doar națiunea ungară și nu avea o imixtiune

organică în Transilvania, ci aristocrația reacționară a principatului (împotriva căreia s-au ridicat, după cum am văzut, și iobagii maghiari), iar mai târziu, în 1849, o armată străină de ocupație, aservită aristocrației ungurești; c) n-au acționat în virtutea intereselor politice și militare ale Austriei, ci conform intereselor revoluționare ale propriei națiuni (colaborarea militară cu austriecii are loc *după* data de 3 octombrie 1848, când Împăratul proclamă egalitatea și drepturile *tuturor* națiunilor din imperiu, lucru pe care guvernul de la Pesta l-a refuzat cu îndârjire).

Românii și Împăratul?

Epopeea războiului revoluționar purtat de românii transilvăneni, din octombrie 1848 și până în august 1849 își găsește în Papiu Ilarian primul cronicar de amploare. Redusă la criteriile unei națiuni, abundând în crochiuri succinte și frapante prim-planuri, desfășurată în limitele unui stil nervos și rezumativ, istoria luptei armate nu se îndepărtează, cu toate acestea, de principiul abordării politice. Peste tot, Papiu Ilarian evidențiază documente și proclamații politice care stau la temelia conflagrației, plasează mereu și mereu monumente militare în ansamblul politic al imperiului, al Transilvaniei. Dar, fundamental, această parte a volumului, al treilea are totuși aspectul unei cronici de campanie, din care răsar, ici-colo, monumentale chipuri de eroi și comandanți de oaste revoluționară. Întâiul portret, fugar dar de neuitat, este al lui Avram Iancu, surprins la adunarea din septembrie: „Iancu, călare, în fruntea oastei sale, nu se opri până în Câmpia Libertății unde, suindu-se pe tribună cu un pistol în mână, zise numai următoarele cuvinte ponderoase: «*Pretețiunile* [s.ns.] sunt sfinte, precum o sfântă dreptate și noi, românii, vom fi gata a le apăra cu orice preț», sloboade pistolul și se scoboară de pe tribună" (S, XX/59-60). Cu acest îndemn înaintea ochilor, 200.000 de români „cu flori în pălărie, gata a-și vărsa sângele pentru recuperarea libertății naționale" (Ibid./83), dimensionează apoi la scară națională portretul conducătorului.

Călăuziți de îndemnul Comitetului Național: „Să evităm pustiirile de prisos, că doar fiecare dintre noi vrea să locuiască și în viitor țara aceasta" (Ibid./76), ei alunecă în tărâmul unui război de-o duritate unanim recunoscută de toți autorii. Tensiunea evocării are la Papiu Ilarian o voită și chinuitoare uscăciune, printr-un adevărat holocaust de date și cifre tragice cu care reconstituie dimensiunile războiului. Cenușiul de plumb al descrierii de campanie îneacă încet, încet narațiunea, rezultând un excepțional tablou al monotoniei ritmate de glasul morții. Peisajul psihic al oamenilor e unicord, obsedat de furia încleștării, iar în acest peisaj istoricul se rezumă la manevra unei creionări generalizatoare, ca mișcarea unor fanioane pe o hartă de campanie. Sentimentul personal al autorului, ca și descrierile ce ar angaja acest sentiment lipsesc aproape cu desăvârșire. Ceea ce îl interesează e sesizarea liniilor de forță, mereu dinamice, ale războiului. Distrugerea satului copilăriei (legată de amintirea dureroasă a uciderii tatălui și risipirii întregii familii) de către dușmani, nu-i tulbură acest demers cu o desfășurare seacă, ce evocă scenariul de film: „Așa făcură, între altele, tocmai și în satul Budiu, de unde sunt eu, unde au stricat biserica, iară casa popească o arseră până în temei" (Ibid./82). Dar, dincolo de cifre și manevre strategice, e marea tragedie a războiului, cu detaliile lui zguduitoare, în pofida uscăciunii narative: „Gloatele românești își continuară calea către Turda și Cluj. Pe cale, ajungând la Vințul de Sus, aflară opt români omorâți și aruncați într-o groapă cu var. Între aceia era și un preot ferecat în lanțuri, diformat, încât oamenii numai cât ghiceau că doară ar fi fost popa din Michiș. Vințul se prefăcu în cenușe" (Ibid./89). Atâta doar, despre unul din episoadele de groază ale războiului! Dar, oare, era nevoie de mai mult? Cu totul excepțional, condeiul îl fură pe cronicarul campaniilor de la 1849, scăpându-i descrieri miezoase, ca aceea a bătăliei femeilor de pe muntele Mărișelul: „Fiind românii puțini la număr, învingerea lor mai numai demonstrațiunii vrednicelor românce din munte se poate atribui, care, îmbrăcându-se în haine bărbătești, cu pălării în cap, sub povața Pelaghiei Roșu, arătându-se în număr însemnat înaintea vrăjmașului, cu strigătele lor, cu răsunetele buciumelor,

astfel de tulburare și frică băgară în inamicul mult mai numeros, încât bărbații, aieptându-se asupra lui, îl putură goni" (Ibid./101). Peste tot, mișcarea strategică masivă îl atrage cu predilecție, portretul belic fiind de fiecare dată colectiv. Individualitățile răsar fulgurant din imaginea generală a oastei revoluționare, ca niște sesizări accidentale, factologice. Uneori, însă aceste individualități câștigă, tocmai prin matrița lor generală, o forță sugestivă copleșitoare. E cazul lui Axente Sever în martie 1849 când, încolțit de dușmani și refuzându-i-se găzduirea de către comandantul cetății Alba Iulia, face cu oastea sa cele de pomină marșuri și manevre forțate, în perimetrul larg dintre Târnave și Apuseni, convertind slăbiciunea situației într-o răsunătoare victorie. În alte cazuri, prim-planul este subliniat în treacăt de lapidare detalii fizice sau psihice, niciodată întrecând rostul unei revelații de secundă, ca la prefectul Vlăduț, care luptă „cu sabia întinsă în dreapta" (Ibid./ 109) sau la Buteanu care, surprins în ipostaza antipodică „muri cu mare resignare" (Ibid./112). Iancu însuși apare de mai multe ori, în aceeași ipostază fulgurantă, mereu aceeași, de duh al războiului care intervine – însuși sau prin misive de comandant general – ori de câte ori situația este deosebit de critică și se simte lipsa unei corecțiuni de principiu a mersului luptei. Războinicul preferat al lui Papiu Ilarian nu este însă Avram Iancu, conducătorul moților care, de bine de rău, luptau la ei acasă și aveau o situație suportabilă, ci Axente Sever, prefectul de fier, generalul celei mai încercate legiuni române de la 1848-1849, Prima Blasiana, alcătuită din oameni de pe Câmpie și din bazinul Mureșului. Departe de casele și familiile lor, aceștia luptă în condiții de nedescris. Legiunea lui Axente e văzută de Papiu Ilarian ca o mare trupă de comando, nevoită să lupte în orice împrejurări, oricând și cu orice pierdere. Axente, căruia îi dedică nu numai un întreg capitol din volumul al treilea (Ibid./ 112-118), dar și alte nenumărate pagini și pasaje, e văzut ca un Hanibal invincibil datorită manevrelor lungi de-o incredibilă dificultate. Tânărul istoric va fi impresionat de faptul că regimentul lui Axente a fost singura legiune dinafara Munților Apuseni care și-a menținut existența până la sfârșitul războiului revoluționar, în poziția

dificilă de păzitor al munților către largile intrări din sud și sud-est și în același timp, de cheie a tuturor operațiilor efectuate de români în aceste direcții. Amintindu-și de incursiunea din 25 iulie 1848, pentru depresurarea aceleiași neprimitoare cetăți a Albei Iulia, autorul scapă o pagină de memorabilă literatură militară, lăsându-se, o singură dată, dominat de sentimentul descriptiv: „Românii se băteau ca leii. Eroul Axente, cu sabia în mână, nu lipsea nicăiri a insufla curaj vitejilor români, premergând însuși cu exemplul [...]. Un fecior din Buceș avu curajul a trece înainte de oaste cu o sută de pași" (Ibid./130). Demersul sec al națiunii cedează cu totul „după această victorie eclatantă și ultimă", Papiu Ilarian lăsându-se cu totul copleșit de emoție la locul descrierii sfârșitului războiului, acompaniat de o suspectă grabă a autorităților habsburgice „învingătoare" de a-i dezarma pe români: „Așa, într-o dimineață, sosește prefectul [Axente, care-și lăsase legiunea la Blaj și plecase la Sibiu ca să discute cu comanda superioară austriacă – n.ns.] la Blaj, cu poruncă de dezarmare. Adună pe feciori în piață, se suie pe locul de unde se publicase libertatea poporului și adunarea în contra inamicilor și vrea să vorbească, dar nu poate de lacrimi, ci-și descinse sabia. Tribunii încă-și iau ziua bună de la feciorii lor, care toți plângeau, și-i mângâiau cu aceea că romanii încă, în ore de pace, depuneau armele și se duceau acasă, la familie, în timp de pericol apoi iar prindeau armele în mână. Feciorii își sărutau puștile și le depuneau. „Armă – ziceau ei, plângând ca și copiii – care te-am câștigat cu sângele, care ai *apărat tronul* [s.ns.], viața mea și a națiunii, acum sunt silit să te părăsesc!?" (Ibid./132-133).

Pentru „apărarea tronului" habsburgilor, românii au jertfit în 1848-1849 peste 40.000 de vieți omenești și vreo 300 de sate arse și devastate. E o realitate peste care istoricul român nu putea și *nu voia* să treacă. Sfârșitul schiței e dedicat analizării acestei situații, pe care nu puțini autori străini ai interpretat-o drept risipă de sacrificii pentru o cauză nedemnă. Papiu Ilarian, care bănuia o astfel de interpretare viitoare, chibzuiește el însuși, înaintea tuturor, asupra faptelor, în pagini de o lucidă și matură concentrare. Este regretabil peste orice măsură, faptul că aceste pagini *n-au văzut lumina*

tiparului, căci astfel istoriografia românească ar avea, de 125 de ani, o explicație de necombătut a relațiilor dintre românii transilvăneni și puterea Habsburgilor în luptele de la 1848-1849. Dar, oricum, și astăzi, cine vrea să afle pentru ce au ținut românii cu Împăratul la acest mare ceas de cumpănă istorică, citească mai întâi capitolul XX din schița lui Papiu Ilarian, intitulată ...*Pentru ce au ținut românii cu Împăratul?* (Ibid./140-143). „Românii făcură aceasta nu corupți de camarilă, nu instigați, cu atât mai puțin ajutați de guvernul central [vienez – n.ns.]", ci din interes curat național". Argumentarea acestui interes, a felului cum românii ajung la concluzia că „interesele lor naționale sunt strâns legate de ale tronului" istoricului o operează printr-o eliminare a tuturor considerentelor secundare și adiacente liniei constituționale și, implicit, deci, pe această linie majoră. Am văzut cum el urmărește sforțările aristocrației maghiare de a nega, tocmai pe baze constituționale, existența națiunii române. Aceste sforțări își înmiesc gravitatea dacă le acumulăm în focarul a două implicații: *că se pretindeau emanații ale unei ideologii revoluționare* – lucru infirmat de autor, care demonstrează filiația aristocratică a tendințelor ultrașovine, iredentiste maghiare de la 1848! – și *că interveneau tocmai la ora când românii ajunseră la concluzia istorică a dobândirii libertăților sociale și naționale pe calea revoluției.* Regretând așadar, că „nu putem să ne unim sub ideea politică a dreptului și a libertății" (Ibid./76), românii iau ca arie de referință situația constituțională a întregului imperiu unde, în litera formală a legilor de bază cel puțin, perspectiva existenței naționale se arată viabilă. Până în octombrie 1848, românii se raportează la constituția imperială din 25 aprilie a aceluiași an, după cum am văzut, aceeași constituție perfectă a tuturor națiunilor. Dar, după cum am văzut, aceeași constituție consfințește totodată uniunea Transilvaniei cu Ungaria, proiectând națiunea română în bătaia politicii aristocrației maghiare, principala stavilă în calea afirmării naționale și a eliberării sociale. Tactica românilor, în această situație, elaborată pe baza programului național, a fost aceea de respingere a competenței autorității guvernamentale maghiare și de „alipire la tron", adică acceptarea

autorității centrale care, prin faptul că momentan nu viza un scop *constituțional* de desființare a orientărilor naționale din imperiu, dădea speranța împlinirii obiectivului de bază din programul național românesc: recunoașterea legală a națiunii române. Momentul politic potențează, însă, această recunoaștere la accepțiunea revoluționară de „*independență* [s.ns.] națională în respectul politic", lucru pe care constituția austriacă era departe de a-l formula, cu atât mai puțin de a-l nominaliza la adresa românilor. Proclamată printr-un congres revoluționar, revendicarea independenței naționale îi așează pe români, în principiu, într-o egală poziție revoluționară față de Viena, ca și față de aristocrația transilvăneană și autoritatea centrală a Ungariei. Dar, față de cele două din urmă, care urmăreau în mod manifest sugrumarea impulsurilor naționale din raza „Coroanei Sfântului Ștefan", puterea centrală încurajează deocamdată aceste impulsuri. Firește, în scopul tactic de a slăbi forța de șoc a politicii separatiste a Ungariei, care impunea Vienei dualismul, în sensul reducerii legăturilor cu Austria la uniunea personală cu Monarhul și a preluării puterii efective la est de Leita. Dar, chiar interesată fiind, această încurajare se realizează *pe baza unor acte legislative* efective, la fel de concrete ca emanațiile similare ale aristocrației maghiare, care anihilează cu brutalitate orientările naționale. Manifestul împărătesc din 3 octombrie 1848 revine la promiterea „drepturilor egale ale tuturor naționalităților, asigurate pentru vecie" (Ibid./141, n. 1), formulare clarificată în manifestul din 20 octombrie: „Programul acesta îl vom urma totdeauna și nu vom tolera ca o naționalitate să apese pe alta. Egala îndreptățire: acesta este scopul nostru, pe care vom căuta să-l realizăm și în țările aparținătoare Coroanei Ungare, cu toate mijloacele ce ne stau la dispoziție și *în baza legilor constituționale"* [s.ns.] (Ibid./141). Iată dar, că românii își paralelizează eforturile militare cu guvernul central nu datorită unor instigări ieftine, ci în virtutea documentelor politice fundamentale. Ceva mai mult – observă Papiu Ilarian – „cine se mai îndoia de garantarea naționalității, când Puchner, încă sub război, organiza o parte a țării – [Transilvania – n.ns] – pe temeiul național?" (Ibid./141-142), adică recunoscuse autoritatea

Comitetului Național și structura administrativ-militară a prefecturilor și tribunatelor române (R, LXVI). Și seria interogativelor nu se încheie aici: „Cum putea românul, pe lângă atâtea promisiuni împărătești, să se mai îndoiască de garantarea și egalizarea naționalității sale?" (S, XX/143). „Cu finitul războiului și cel mai incredul român ținea ca în mână drepturile naționale și aștepta mai cu totală încredere înființarea lor" (Ibid./143). Și totuși, *Ce câștigară românii?* – titlul următorului capitol, al XXI-lea, din schița lui Papiu Ilarian! – în urma eforturilor de la 1848-1849. Noua întrebare deschide seria unor reflexiuni amare și îndrăznețe ale autorului nostru, precipitând finalul volumului către concluzia dezamăgirii. Limbajul e sarcastic, dur la adresa infidelului partener: „Românii tocmai aceea pentru ce și-au vărsat sângele, naționalitatea, n-au dobândit, aceea ce nici alte popoare ale Monarhiei încă nu căpătară, pentru că altmintre se vătăma *egalitatea drepturilor* [!!]" (Ibid./144). Pașoptist riguros, istoricul nostru urmărește edificiul dezamăgirii în raport cu prăbușirea unei alte construcții politice: programul național revoluționar. Culmea frustrării o constituie eșecul aspectului de culme al programului maximal, „unirea și independența națională a românilor din Monarhia austriacă" (Ibid./144). Celelalte aspecte dezolante izvorăsc logic din această nereușită de căpetenie, astfel încât „românii de pe acest pământ – [Imperiul Austriac – n.ns.] – în loc de a mai fi dobândit ceva, se degradară la starea de supuși ai veneticilor (Ibid./145). Dar *Pentru ce nu dobândiră românii naționalitatea?,* se întreabă Papiu Ilarian în continuare. E un capitol mai mult decât temerar, al cărui text nu poate să apară nicidecum în Austria postrevoluționară, și autorul era convins, credem, de acest lucru. Ceea ce interesează este, însă desfășurarea ideilor acestui capitol, ele făcând parte din patrimoniul politicii radicalilor din Delegația vieneză. La Papiu Ilarian, ele se organizează pe firul unei critici zdrobitoare la adresa politicii Habsburgilor față de români. „Cauza de căpetenie e sistema cea greșită de centralizare" (Ibid./ 146), afirmă el, atacând principiul fundamental al legii care instaurase această sistemă: *Constituția octroată din martie 1849.*

„Celelalte cauze ale asuprirei românilor sunt secundare", rezultante ale centralismului.

Ce înțelegea istoricul prin acest centralism, e o incidență ideologică ce lămurește definitiv falsitatea oricărei învinuiri de tendențiozitate antimaghiară care i s-a adus sau i s-ar putea aduce lui Papiu Ilarian. Asupra tânărului istoric a planat suspiciunea unei adversități speciale la adresa ungurilor, probabil dedusă din faptul că tatăl său a fost spânzurat de către gardiștii maghiari, printr-o sentință a Tribunalului de sânge din Turda, în martie 1849. Seria incriminărilor la adresa politicii absolutiste de după revoluție dovedește că întreaga construcție a *Istoriei românilor din Dacia Superioară,* a cărei axă centrală o constituie într-adevăr critica politicii naționale a aristocrației maghiare, nu are nici o tangență cu sentimentele personale nutrite de autor, ci izvorăște din organizitatea unei concepții ideologice. După cum am văzut, Papiu Ilarian reproșează suprastructurii politice maghiare trei lucruri: despotismul politic, exclusivismul național și asuprirea socială. E o rezultantă întreită a marii ideologii liberale europene de la mijlocul secolului al XIX-lea, sistematizată și aplicată de românii transilvăneni în funcție de specificul intern al principatului. Întregul program național se sprijină pe imperativele corectării acestei trigeminate tare istorice, atât de pregnant reprezentate în Marele Principat al Transilvaniei. Românii „au ținut" cu Împăratul și l-au acceptat ca părtaș al rezultatelor insurecției lor revoluționare, în măsura în care politica acestuia, întărită de acte solemne, venea în întâmpinarea dorinței lor de a se descătușa din catenele politice ale nemeșimii maghiare. Dar manevra Curții vieneze a fost uluitoare, demoralizantă: odată conturată victoria împotriva armatei maghiare ungare, și mai cu seamă după capitularea acesteia la Șiria, *românii sunt asimilați celorlalți „rebeli"* din imperiu și tratați în consecință. Accepțiunea Vienei nu este lipsită de adevăr, românii transilvăneni fiind în fond, la 1848-1849, o națiune în revoluție, supusă formal autorității centrale de la Viena dar, de fapt, desfășurându- și existența politică numai pe baza hotărârilor proprii, sistematizate în programul revoluționar. Gestul retractil al

imperialilor față de românii transilvăneni, față de românii din întreaga Austrie, a căror existență nici măcar nu este amintită în *Constituția octroată,* cum sunt nominalizați, de pildă, croații, sârbii sau sașii (Ibid./144-145) dovedește că Habsburgii au suportat de nevoie revoluția românilor care, fiind direcționată în principal împotriva artistocrației maghiare și abia în al doilea rând împotriva ordinii generale din imperiu, era un serios contrafort în calea scizioniștilor de la Pesta, atentatori în același timp la existența Transilvaniei. De asemenea manieră s-au înlănțuit interesele românilor cu Împăratul la 1848: încredere în promisiunile suveranului, în ceea ce-i privește pe români – calcul rece și perfidie machiavelică din partea celui de-al doilea. Odată stăpân pe situație, monarhul fructifică în favoarea sa *toate* sacrificiile românilor, excluzându-i pe aceștia, cu o incredibilă lipsă de înțelegere, de la cele mai infime beneficii. Lucru pe care l-am urmărit odată cu analiza etapei minimale a programului revoluționar și cu retragerea totală a lui din aria politicii. În locul constituționalismului proclamat la 20 octombrie 1848, în anii 1849-1851 Imperiul alunecă în centralism și absolutism, în exclusivism național și opresiune socială. Lui Papiu Ilarian i se pare că a mai cunoscut undeva această politică. Unde? „Centralizațiunea e domnirea guvernului central peste toate trebile, fără nici o restricție, ea este domnirea elementului nemțesc peste națiunile Monarhiei și sugrumarea tuturor naționalităților și limbilor, afară de cea nemțească" (Ibid./ 146). Concluzia? „Ea – centralizarea birocratică – tocmai aceea este pentru noi românii ce a fost sistema kossuthiană?"(Ibid./146).

Cercul concluziilor lui Papiu Ilarian, cu prilejul meditației istorice despre revoluția românilor de la 1848-1849 se închide, iată, la constatarea că între camarila vieneză și aristocrația maghiară nu există nici o deosebire în ceea ce privește comportamentul lor la adresa românilor. Și, cu aceasta, „prohabsburgul" Papiu Ilarian, ca și „antimaghiarul" Papiu Ilarian, dispare.

Rămâne revoluționarul și patriotul sincer, condus de nu singur resort: emanciparea națiunii sale. *Ce trebuie să facă românii?* pe mai departe – se întreabă el în ultimul capitol. Ce trebuie să facă

românii, în condițiile în care la ordinea zilei este „nimicirea a tot simțul național, sugrumarea tuturor naționalităților, germanizarea cu grosul" (Ibid./154), cum fusese în deceniul anterior maghiarizarea? Îndemnul e destul de străveziu și aruncă – atât de devreme! – o punte posibilă către zorii altei revoluții: „Românii nicidecum să nu stea cu mâinile în sân. Virtuțile care și le-au câștigat românii în războiul cetățean [civil – n.ns.], în care-și măsurară puterile, victorioși, cu un dușman puternic, în care și românul cel mai de pe urmă învață a-și vărsa sângele pentru națiune, în care românii, dacă n-au câștigat naționalitatea, câștigară conștiința drepturilor naționale – și acesta este câștigul cel dintâi, cel mai mare pentru o națiune care se luptă pentru libertate! – virtuțile acestea să le desfășoare românii și acum și totdeauna" (Ibid./155). Această desfășurare de virtuți este necesară până la realizarea țelului final: „*Unire politică națională, naționalitatea, să fie scopul întreprinderii fiecărui român!*" (Ibid./157).

Argument

Existența cărții lui Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară* este o întâmplare fericită pentru cultura noastră. Elaborată imediat după revoluție, ca o reflectare a acesteia, cartea este un receptacul fidel al ideologiei pașoptiste transilvănene, aport valoros la gândirea revoluționară românească a secolului al XIX-lea. Din multitudinea orientărilor ce și-au găsit confluența în marele fluviu al revoluției române de la 1848 în țările române, istoria a selecționat cu predilecție, ca pe un fruct de valoare, atitudinea radicală, ca cea mai apropiată de năzuințele și atitudinea poporului. În Transilvania, mai mult decât în Țara Românească sau Moldova, mersul revoluției a fost controlat de partida radicală, sporită și organizată la criteriile unui adevărat partid politic, și care a dus revoluția până la consecințele unei zguduitoare insurecții revoluționare. Cartea istoricului nostru oglindește la modul cel mai viu, mai proaspăt, întreaga ideologie a acestei partide radicale. Întârziată cu câteva decenii,

lucrarea s-ar fi resimțit de retușurile pe care timpul le-a aplicat gândirii și atitudinii pașoptiste, sau s-ar fi îngreunat cu accepțiuni noi, inexistente la 1848. Atunci, literatura istorică românească n-ar mai avea la îndemână această vie, fremătătoare și – în felul ei – incomodă oglindă a marii ridicări naționale a românilor din interiorul arcului carpatic, pentru libertate, egalitate, frățietate și *naționalitate.* Această prospețime o datorăm în egală măsură tinereții istoricului, familiarității subiectului și apropierii evenimentelor relatate. Incomoditatea cărții constă tocmai în aspectul ei frust, sincer, fără răgaz pentru retușuri. *Istoria românilor din Dacia Superioară* e o mare doamnă a istoriografiei românești care, neavând timp să se fardeze, a apărut înaintea obiectivului cu fața cea adevărată, poate puțin obosită, poate puțin crispată și nehotărâtă, dar plină de tulburătoare vrajă a naturalului, a realității.

Istoria românilor din Dacia Superioară constituie un reper important în cultura noastră nu mai puțin datorită virtuților ei literare. La o dată când literatura propriu-zisă nu era încă desprinsă definitiv din matca generală a culturii, Papiu Ilarian propune un mod de exprimare ce îngemănează stilul romantic și cel politic. Cartea este cea din urmă – totodată cea mai pregnantă! – manifestare a romanismului istoriografic, atât de sărac reprezentat la românii din Transilvania. Este cea dintâi manifestare a ideologiei istorice de orientare politică, variantă care va înregistra o adevărată perioadă de glorie la aceiași români, în deceniile următoare.

Opera analizată își găsește un loc demn în ansamblul istoriografiei românești din secolul al XIX-lea și o prestigioasă confluență în marea istoriografie europeană a aceluiași secol.

BIBLIOGRAFIE

D *(Documente)*

I. *Auditores Juris, Philosophiae, et Chirurgiae in Reg. Lyceo Claudiopolitano Secundum Examina annuumque Progressum in Classes Distributi.* Anno MDCCXLV. Claudiopoli, Typis Lycei Regii.

II. *Scrisoarea episcopului romano catolic Kovács Miklós către subdirectorul Liceului Academic, Begai József, despre cuvântarea românească a lui Nicolae Popea,* referatul translatorului guvernial Ioan Bobb și referatul protopopului greco-catolic Teodor Baldi despre aceeași cuvântare, la Arhivele Statului din Cluj, Fond. Liceul academic piarist din Cluj, act. 127/1846.

III. *Dosarul procesului lui Hossu,* la Arhivele Statului din Cluj, Fond. cit., nr. 5733/1846; 67/1846; 109/1846 și 201/1846.

IV. B.A.R., ms. rom. *553.*

V. Ibid., f. IX-XVI.

VI. *Scrisoarea către George Bariț din 18/30 octombrie 1846,* la B.A.R., ms. rom. *998,* f. 210r-211v.

VII. B.A.R., ms. rom., *978,* f. 15r-21v.

VIII. *Scrisoarea lui Nicolae Maniu către Bariț din 27 mai 1842,* la B.A.R., ms. rom. *998,* f. 44r-46v.

IX. *Scrisoarea de mulțumire a lui Iosif Hodoș și a altor studenți români de la Cluj către Bariț din 2/14 octombrie 1847,* la B.A.R., ms. rom. *1004,* f. 177r-178v.

X. *Adresa protopopului neunit Grigore Gal către direcțiunea Liceului academic din Cluj, din 26 februarie 1846,* la

Arhivele Statului din Cluj, Fond. Liceul academic piarist, dosar. Schol. 1846.

XI. *Scrisoarea protopopului greco-catolic de Bistra, Grigore Mihali către Bariț, din 18/30 octombrie 1846,* la B.A.R., ms. rom. *998,* f. 210r-211v.

XII. *Adeverința eliberată la 23 octombrie 1849 de către Sándor János, cancelarul Tablei Regale din Târgu-Mureș, lui Papiu Ilarian,* la B.A.R., dosar documente DCCCLXXXIV, nr. 157/a.

XIII. *Raportul contelui Tholdalagi Ferenc către guvernatorul Teleki Jósef, din 26 martie 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 592/1848, Praes.

XIV. *Raportul lui Szentiváni Dániel, asesor la Tabla Regală din Târgu- Mureș către guvernatorul Teleki Jósef, din 29 martie 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 632/1848, Praes.

XV. *Scrisoarea lui Timotei Cipariu către Bariț din 17 aprilie 1848,* la B.A.R., ms. rom. *994,* f. 200r-201v.

XVI. *Adresa episcopului Ioan Lemeni către guvernatoul Teleki Jósef, din 18 aprilie 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 884/1848, Praes.

XVII. *Raportul celor doi comisari, Fosztó Menyhárt și Miksa János către Bánfy Miklós, comitele Albei de Jos, din 1 mai 1848,* publicată la Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară,* tom. II, Viena, 1852, p. 279-283.

XVIII. *Raportul judecătorilor de instrucție Ujvári Károly și Szatmári Gábor către comitele suprem al Cojocnei, din 1 mai 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 1003/1848, Praes.

XIX. *Ordonanța guvernatorului Transilvaniei către judele primar din Abrud și comitele suprem al Comitatului Turda, din 1 mai 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 1003/1848, Praes.

XX. *Adresa episcopului Ioan Lemeni către guvernatorul Transilvaniei, din 2 mai 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 1071/1848, Praes.

XXI. *Ordonanța guvernatorului Transilvaniei către primarul Sibiului, Daniei Ziegler, contele Béldi Ferencz și contele Tholdalagi Ferencz, din 7 mai 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 1068/1848, Praes.

XXII. *Ordonanța guvernatorului Transilvaniei către comitele suprem de Turda, din 8 mai 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 1078/1848, Praes.

XXIII. *Raportul vicejudelui regesc din Târgu-Mureș, Szeredai Benedek către guvernatorul Transilvaniei, din 9 mai 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 1148/1848, Praes.

XXIV. *Raportul informativ al episcopului Ioan Lemeni către guvernatorul Transilvaniei, din 10 mai 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 1154/1848, Praes.

XXV. *Raportul contelui Béldi György din Sibiu către guvernatorul Transilvaniei, din 12 mai 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 1190/1848, Praes.

XXVI. *Un «facti species» al anchetării tatălui lui Papiu Ilarian, după arestarea din 17 iunie 1848,* la Arhivele Statului din Cluj, Fond. Comitat. Turda, nr. 851/1848, Praes.

XXVII. *Traducerea maghiară a scrisorii lui Alexandru Papiu Ilarian către protopopul George Crișan din Pogăceaua, din 9 iunie 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 10/939/1848, Praes.

XXVIII. *Raportul notarului consistorial din Blaj, Ștefan Manfi, către Guvernul Transilvaniei, din 14 iulie 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 8626/1848, Praes.

XXIX. *Adresa Guvernului Transilvaniei către comitelui suprem de Turda, din 24 iulie 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 8626/1848, Praes.

XXX. *Adresa guvernatorului Mikó Imre către comitele suprem de Turda, din 5 septembrie 1848,* la Arhivele Statului din Cluj, Fond. Comitat. Turda., nr. 962/1848, Praes.

XXXI. *Raportul primarului Sibiului, Daniel Ziegler către guvernatorul Transilvaniei, din 12 mai 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 1218/1848, Praes.

XXXII. *Scrisoarea administratorului de moșie Gazda Jósef către baronul Apor, din 14 mai 1848,* la Arhivele Statului din Sfântu Gheorghe, Fond. familia Apor, fasc. XXI, nr. 4.

XXXIII. *Dosarul primei anchete împotriva preotului Ioan Pop, tatăl lui Alexandru Papiu Ilarian, desfășurată în 9 august 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 7677/1848, în Politicis.

XXXIV. B.A.R., ms. rom. *4586.*

XXXV. Ibid., ms. rom. *4585,* f. 57v-58r.

XXXVI. Ibid., ms. rom. *996.*

XXXVII. Ibid., ms. rom. *1059.*

XXXVIII. Ibid., ms. rom. *1060.*

XXXIX. Ibid., ms. rom. *1058.*

XL. Ibid., ms. rom. *1061.*

XLI. Ibid., Fond. coresp., nr. 24368 (fost ms. rom . 2242).

XLII. Ibid., ms. rom. *4284.*

XLIII. Ibid., Fond coresp., nr. 13497.

XLIV. *Scrisoarea lui Nicolae Maniu către George Bariț, din 25 martie 1842,* la B.A.R., ms. rom. *998,* f. 41v.

XLV. B.A.R., ms. rom. *1059-1061.*

XLVI. *Catalogul școlar «Institutum litterarium. Informatio de studiosis infimae classis grammaticae pro anno scholastico 1838/9. Conspectus,* la Arhivele Statului din Târgu-Mureș, Fond. Gimnaziul romano-catolic, catalog. 3 *(A marosvásárhelyi rom. Kath. Gimnasium névkönyve az 1835/6-1846/7 iskolai évekböl)*

XLVII. *Scrisoarea profesorului Nicolae Marcu către George Bariț, din 10 octombrie 1843,* la B.A.R., ms. rom. *1004,* f. 39r-40v.

XLVIII. *Scrisoarea lui Papiu Ilarian către Ioan Micu Moldovan din 9 noiembrie 1868,* la Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei, Fond. coresp., necatalogat.

XLIX. *Propositiones e psihologia, auxiliaribus historiae scientiis, et historia universali aevi antiqui, e quibus secundum institutiones Aloysii Tegó e S. Piis AA. LL. Et philosophiae doctoris, in Reg. Lyceo Claudiopolitani philologiae, et historiae universalis professoris P.C. Die 15-a Februarii 1845. Tentamen publicum subiverunt. Typis Lycei Regii,* (1845), programa tipărită a examenului.

L. *Sinopsis tentaminis publici, quod e praelectionibus Laurentii Koretz e S.P. in R. Lyceo Claudiopolitano phisicae theoreticae et experimenalis professoris P.Ord. AA. LL. Et philosophiae doctoris. Die 15-a Februarii anni 1845-i subiverunt. Typis Lycei Regii,* (1845), programa tipărită a examenului.

LI. *Lista integrală a bursierilor Fondului Ramonțai până la 1848,* la Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei, Fond. Blaj, dosar consistorial – burse.

LII. *Adresa guvernatorului Teleki Jósef către asesorul de la Tabla Regească din Târgu-Mureș, Szentiványi Dániel, din 27 martie 1848,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 592/1848, Praes.

LIII. *Scrisoarea parohului Alexandru Bariț din Partidul de Mijloc către fratele său George Bariț, din 11 iunie – stil nou 23 iunie – 1848,* la Biblioteca Universitară din Cluj, Fond. coresp., dosar 313/1, nr. 1.

LIV. *Ordonanța dată din Cluj de generalul Puchner la 15 iunie 1848, cu nr. 1550, către comitele suprem al Turzii, Thoroczkay Miklós, pentru arestarea lui Papiu Ilarian,* la Arhivele Statului din Budapesta, Fond. Gub. Trans., nr. 1550/1848, Praes.

LV. *Scrisoarea lui Al. Papiu Ilarian către Consistoriul din Blaj, din octombrie 1849,* la Arhivele Statului din Blaj, Fond. Mitropolia greco-catolică, nr. 109/1849.

LVI. *Chitanță de 100 florini completată de Papiu Ilarian,* la Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei, Fond. T. Cipariu, mapa 5, nr. 2588.

LVII. *Scrisoarea lui Dimitrie Rosetti către mama sa Ecaterina Rosetti, din 10/22 februarie 1851,* la B.A.R., Fond. corespond., nr. 13.497.

LVIII. *Contract între Papiu Ilarian și Nicolae Opran, pentru desfacerea «Istoriei românilor din Dacia Superioară»,* la B.A.R., ms. rom. *4586,* f. 239.

LX. *Raportul vicarului general Constantin Alutan către episcopul Alexandru Sterca Șuluțiu din Blaj, Fond. Mitropolia greco- catolică, nr. 120/1850.*

LXI. *Atestat de studii acordat lui Papiu Ilarian de către Universitatea din Viena la 18 septembrie 1852,* la Arhivele Statului din Blaj, Fond. Mitropolia greco-catolică, nr. 396/1852, Prezidiale.

S *(Scrieri)*

– Ale lui Al. Papiu Ilarian sau contemporane lui –

I. Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară,* tom. II, Viena, 1852.

II. Idem, *Ibid.,* tom. I, Viena, 1851.

III. George Bariț, *De la redacție,* în „Gazeta de Transilvania", I, 1838, nr. 1, p. 3-4.

IV. August Treboniui Laurian, *Testamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in Dacia vigentie vulgo valachicae,* Viena, 1840.

V. Al. Papiu Ilarian, *Gramatica lui Șincai și epistola lui către Ioane de Lipszki,* în *Instrucțiunea publică,* 1860, luna februarie, p. 56-60 și în *Tesaur de monumente istorice pentru România,* tom. I, București, 1862, p. 86-107.

VI. Nifor Bălășescu, *O probă de limba noastră,* în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", IX, 1848, nr. 11, p. 85-88.

VII. *Elemente linguae daco-romanae sive valachicae, composita ab Samuil Klein de Szad... locupletata vero et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Șinkai,* Viena, 1780.

VIII. *Ortographia romana sive latino-valachica, una cum clavi qua penetralia originationis vocum reserantur,* Buda, 1819.

IX. *Gramatica daco-romana sive valachica,* Viena, 1826.

X. *Deutsch-wallachische Sprachlehre,* Viena, 1788 (ed. II, Sibiu, 1810) și *Deutschund wallachisches Wörterbüchlein,* Sibiu, 1822.

XI. *Wallachische Sprachlahre für Deutsche,* Buda, 1821 (ed. II, Buda, 1823); *Kleines wallachisch-deutsch und deutsch-wallachisches Wörterbuch,* Buda, 1821 (ed. II, Buda, 1823; ed. III, Sibiu, 1837).

XII. Aron Pumnul, *Literele corespunzătoarie firei limbei românești și încă ceva,* în „Foaie pentru minte...", 1845, nr. 42, p. 337- 339; nr. 43, p. 341-345; nr. 44, p. 353-356; nr. 46, p. 396- 370; nr. 47, p. 378-380; nr. 48, p. 384-386.

XIII. Leonardo Bruni, *Histotiarum Florentini populi libri XII.*

XIV. Petru Maior, *Disertație pentru începutul limbei românești,* anexă la *Istoria pentru începutul românilor în Dachia,* Buda, 1812, p. 302-324.

XV. Al. Papiu Ilarian, *Adresele din Mureș Oșorhei,* în „Foaie pentru minte...", 1848, nr. 13, p. 99-101.

XVI. Idem, *Mureș Oșorhei, 25 martie,* în „Organul luminării", 1848, nr. LXVI, p. 375-376.

XVII. Simion Bărnuți, *O tocmeală de rușine și o lege nedreaptă,* în „Foaie pentru minte...", 1853, nr. 38, p. 285-288; nr. 39, p. 295-298.

XVIII. Nicolae Bălcescu, *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri,* în „Opere", tom. I, partea I, *Scrieri istorice, politice și economice,* București, 1940, p. 185-198.

XIX. Al. Papiu Ilarian, *Iuniu 27/15 a.c.,* în „Organul Națiunale", 1848, nr. VII, p. 30; nr. VIII, p. 36-37.

XX. Idem, *Istoria românilor din Dacia Superioară,* schița tomului III, publicată de Ștefan Pascu, Sibiu, 1943.

XXI. *Von der Union und nebendei ein Wort über eine mögliche Daco- romanische Monarchie unter Oesterreiche Krone. Geschriben im Mai 1848.* Hermannstadt.

XXII. *Petițiunea românilor din Dieceza Urbei Mari,* la A.T. Laurian, *Die Romänen der Oesterreichischen Monarchie,* III, Viena, 1851, p. 63-72; textul românesc în „Magazin istoric pentru Dacia", VII, 1851, p. 54-61.

XXIII. Al. Papiu Ilarian, *De supt Călimani. Sept. 1852. Articlu scurt,* în „Gazeta Transilvaniei", 1852, nr. 71, p. 272-273; nr. 74, p. 285-286; nr. 77, p. 297-298 (cu mențiunea «va urma», dar n-a mai urmat).

XXIV. George Bariț, *Încercări absolutiste,* în vol. *Scrieri social-politice,* București, 1962, p. 137-138.

XXV. Simion Bărnuțiu, *Reporturile românilor cu ungurii și principiele libertății națiunale,* ed. II, Viena, 1852.

XXVI. Al. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumete istorice pentru România,* I, București, 1862; II, București, 1863; III, București, 1864.

XXVII. Idem, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca,* București, 1868.

XXVIII. Petru Maior, *Istoria besericei românilor atât a cestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre,* Buda, 1813.

XXIX. August Treboniu Laurian, *Die Romänen der Oesterreichischen Monarchie,* vol. I-III, Viena, 1849-1851.

R *(Referințe)*

I. Ion Lupaș, *O lege votată în Dieta transilvană din Cluj la 1842,* în „Studii istorice", V, Sibiu-Cluj, 1945-1946, p. 232-246.

II. *George Bariț și contemporanii săi,* vol. III, București, 1976, studiu introductiv la scrisorile trimise de Nicolae Maniu.

III. D.D. Roșca, „Europeanul Bărnuțiu"*,* în *Oameni și climate*, Cluj, 1971, p. 73-101.

IV. G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu,* București, 1924.

V. *Ideologia generației române de la 1848 în Transilvania,* București, 1968.

VI. Nicolae Popea, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna sau luptele naționale politice ale românilor, 1846-1873,* tom. I, Sibiu, 1889.

VII. Marius Nicolae Sulica, *Alexandru Papiu Ilarian ca student la Liceul academic din Cluj,* extras din „Anuarul Liceului «Al. Papiu Ilarian» din Târgu Mureș, 1930-1931", Târgu-Mureș, 1932.

VIII. Silviu Dragomir, *Avram Iancu,* București, 1965.

IX. Vasile Nete, „Primele colecții de proverbe românești publicate"*,* în vol. *Studii de folclor și literatură,* București, 1967, p. 401- 437.

X. Coriolan Suciu, *Crâmpeie din procesul dintre profesorii de la Blaj și episcopul Lemini (1843-1846),* extras din „Cultura creștină", Blaj, 1938 (sfârșitul studiului, interzis de cenzura metropolitană din Blaj, se află la Arhiva istorică a Filialei Cluj a Academiei, fond. Blaj, arhiva personală Ioan Lemeni).

XI. Ion Lupaș, *Cum a pornit Clujul pe calea naționalizării?,* în „Societatea de mâine", I, 1924, nr. 5, p. 105-106; nr. 6, p. 133-134; nr. 8, p. 174-176.

XII. George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei, pe două sute de ani în urmă,* vol. I, Sibiu, 1889.

XIII. Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului,* în „Anuarul Liceului de băieți român unit «Sf. Vasile cel Mare», Blaj, pe anul școlar 1939/40", Blaj, 1940, p. 3-147.

XIV. „Unirea", XII, 1902, nr. 44, p. 374.

XV. Francesco de Sanctis, *Istoria literaturii italiene,* București, 1965.

XVI. Maria Protase, *Petru Maior,* București, 1973.

XVII. „Gazeta de Transilvania", VII, 184, nr. 65, p. 260.

XVIII. Iosif Pervaini și Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian,* I-II, Cluj, 1972.

XIX. Ioan cavaler de Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane,* Sibiu, 1913.

XX. Nicolae Buta, *Avram Iancu și epoca sa,* Cluj, 1925.

XXI. Victor Cheresteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj, 3-5 (15-17) mai 1848,* București, 1966.

XXII. Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor sub coroana ungară,* vol. I, Sibiu, 1902.

XXIII. Ion Ranca, *Canceliștii români din Târgu-Mureș în preajma Revoluției de la 1848,* în „Steaua Roșie", XX, 1968, nr. 97 (3.140).

XXIV. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum,* București, 1967.

XXV. Vasile Moldovan, *Memorii din 1848-1849,* Brașov, 1895.

XXVI. Jakab Elek, *Szabadságharczunk történetéhez, Viszaemlékezések 1848-1849-re,* Budapesta, 1880.

XXVII. Ioan Rațiu, *Alexandru Papiu Ilarian și adunările naționale de la Blaj,* în „Transilvania", LI, 1920, p. 784-796.

XXVIII. Timotei Cipariu, *Uniunea,* în „Organul luminării", 1848, nr, LXVII, p. 381-382.

XXIX. *George Bariț și contemporanii săi,* vol. I, București, 1973; vol. II, București, 1975.

XXX. Vasile Netea, *Timotei Cipariu și George Bariț, călători prin Țara Românească în 1836. Note pe marginea unui text inedit,* în „Steaua", XI, 1958, nr. 1, p. 117-126.

XXXI. George Em. Marica, *Notele de călătorie ale lui George Bariț,* în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", VI, 1963, p. 123- 147.

XXXII. Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834-1849,* București, 1967.

XXXIII. Gelu Neamțu, *Az 1848 május 3/15-5/17-i balázsfalvi nemzetigülés forradalmi programjának alapdokumentumai,* în „1848. Arcok, eszmék, tetek (Tanulmányok)", București, 1974, p. 31-51.

XXXIV. Vasile Pârvan, *Anul 1850 și studenții români ardeleni din Viena,* în „Luceafărul", II, 1903, nr. 5, p. 89-92.

XXXV. Idem, *Din viața lui Papiu Ilarian,* în „Convorbiri literare", XXXVII, 1903, nr. 1, p. 49-57.

XXXVI. *Austria. Viena, 9 ian.,* în „Gazeta Transilvaniei". XIV, 1851, nr. 5, p. 19-20.

XXXVII. „Kolozsvári Lap", 1851, nr. 169 din 28 ianuarie, p. 678.

XXXVIII. Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849,* V, Cluj, f.a.

XXXIX. Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867,* București, 1971.

XL. Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodali ale bisericei române de Alba Iulia și Făgăraș,* Blaj, 1869.

XLI. Berzeviczy Albert, *Az abszolutiszmus kora Magyarországon, 1849-1865,* Budapesta, 1925.

XLII. Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (De la mișcarea lui Horea până astăzi),* București, 1915.

XLIII. Aurel Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale,* Cluj, 1973.

XLIV. Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simion Bărnuțiu și a contemporanilor săi,* Sibiu, 1944.

XLV. I.D. Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat,* București, 1968.

XLVI. „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1851, nr. 28 din 12 iulie, p. 224.

XLVII. „Gazeta Transilvaniei", XVI, 1853, nr. 4, p. 45.

XLVIII. Vasile Pârvan, *Interzicerea Istoriei românilor* (de Al. Papiu Ilarian) *în toate statele asutriace,* în „Luceafărul", II, 1903, nr. 9, p. 159-163.

XLIX. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* I, Cluj, 1972.

L. *Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungarie eidem annexarum ex Articulis ab Anno Millesimo Quingentisimo Quadragesimo, ad praesentem Millesimum Sexcentesimum Quinquagesium Tertium conclusis compilatae,* Varadini, 1653.

LI. Hippolyte Desprez, *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie. Histoire contemporiane des illyriens, des magyars, des roumains et des polonais,* I-II, Paris, 1850.

LII. Alecu Russo, *Scrieri alese,* București, 1959.

LIII. Titu Maiorescu, *Critice. 1866-1907,* vol. III, București, 1908.

LIV. Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești,* Cluj, 1970.

LV. Vasile Netea, *Alexandru Papiu Ilarian și locul său în dezvoltarea istoriografiei române,* în „Studii", tom. 17, 1964, nr. 6, p. 1371-1389.

LVI. *O carte profetică în veacul nostru,* în „Foaie pentru minte...", 1848, nr. 33, p. 257-260; nr. 34, p. 265-269, nr. 35, p. 277-280, nr. 36, p. 285-289, nr. 37, p. 293-294, nr. 52, p. 401-404.

LVII. „Învățătorul poporului", I, 1848, nr. 4, 5, 18.

LVIII. Ion Breazu, *Studii de literatură română și comparată,* II, Cluj, 1973.

LIX. Blaze de Bury, *Voyage en Austrche, en Hungarie et en Allemagne. Pendant les événements de 1848 et 1849,* Paris, 1851.

LX. A. Ubicini, *La Turquie actuelle,* Paris, 1855.

LXI. Élias Regnault, *Histoire politique et sociale des principautes danubiennes,* Paris, 1855.

LXII. Karl Marx, *Însemnări despre români,* București, 1964.

LXIII. Vasile Pârvan, *Corespondență și acte,* București, 1973.

LXIV. Alexandru Marcu, *Simion Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia,* București, 1935.

LXV. Francisc Hossu-Longin, *Amintiri din viața mea,* Cluj, 1975.

LXVI. Liviu Maior, *Aspecte ale organizării administrației românești din anii 1848-1849 în Transilvania,* în „Acta Musei Napocensis", IV, 1967, p. 563-570.

LXVII. Ștefan Manciulea, *Legăturile lui Al. Papiu Ilarian cu Blajul,* Sibiu, 1924.

LXVIII. *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioceseos Fogarasiensis in Transilvania pro anno a Christo Nato MDCCCXLII (1842)...,* Blaj, f.a.

LXIX. Coriolan Suciu, *Preambule la procesul lemenian. Pretinsele atentate contra lui Bărnuțiu,* în „Cultura creștină”, XVIII, 1938, nr. 12, p. 730-748.

LXX. Nicolae Buta, *Avram Iancu și epoca sa,* Cluj, 1924.

LXXI. Jancsó Benedek, *A róman nemzetiségi törekvések története és jelenlegi álapota,* II, Budapesta, 1899.

LXXII. Kövári László, *Erdély története 1848-1849-ben,* Pesta, 1861.

LXXIII. Vasile Moldovan, *Memorii din 1848-1849,* ed. II, Brașov, 1895.

LXXIV. „Organul Națiunale”, 1848, nr. V, p. 22.

LXXV. Silviu Dragomir, „Din corespondența dascălilor ardeleni în anul 1848”*,* în *Omagiu lui I. Bianu,* București, 1927.

LXXVI. „Organul Națiunale”, 1848, nr. XI, p. 53-54.

LXXVII. *Istoria României,* vol. IV, (București), 1964.

LXXVIII. „Gazeta de Transilvania”, XI, 1848, nr. 94, p. 385.

LXXIX. „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1851, nr. 28, p. 224; nr. 42, p. 325-327.

LXXX. „Gazeta de Transilvania”, XV, 1852, nr. 72, p. 277.

LXXXI. „Foaie pentru minte...”, 1852, nr. 39-40, p. 160.

Cuprins

Cuvânt înainte 5
Cronologie (Evenimentele vieţii lui Alexandru Papiu Ilarian
între 1843-1852) 9

I. Ideologul revoluţiei

1. Limbă şi naţionalitate 27
Zorile 31
Limba română 33
Chemare spre limbile romanice 38
Tentaţia beletristică 43
Argument 48
2. Trezirea naţională 49
Încotro? 52
Către programul naţional 57
Duminica Tomii 61
Programul naţional 67
Insurecţia naţională 73
Unitatea naţională 79
Argument 86
3. Decepţia. Programul minimal 89
"Vălul de tristeţe" 95
Subterfugiul cultural 100
Cu puterile naţiunii 111
Argument 116

II. Istoriograful revoluţiei

4. Istoria românilor 119
Iobăgia 130
Devenirea naţională 140
Revoluţia 160
Izvoare şi destin 182
Al treilea volum 194
Continuitate şi omogenitate 200
Românii şi Împăratul? 215
Argument 224

BIBLIOGRAFIE
D (Documente) 226
S (Scrieri) 231
R (Referinţe) 233